

**KU LEUVEN**



KU Leuven  
**Faculteit Letteren**  
Blijde Inkomststraat 21 bus 3301  
3000 LEUVEN, BELGIË

# De kunst van symbiose

World of Matter en de  
paradigmashift naar een  
andere omgang met de  
aarde

**Anneleen van Kuyck**

Masterproef aangeboden  
binnen de opleiding Master  
in de Kunstwetenschappen

Promotor prof. dr. Hilde Van Gelder

Academiejaar 2014-2015

157.863 tekens

**KU LEUVEN**

KU Leuven  
**Faculteit Letteren**  
Blijde Inkomststraat 21 bus 3301  
3000 LEUVEN, BELGIË



# De kunst van symbiose

World of Matter  
en de paradigmashift  
naar een andere omgang  
met de aarde

**Anneleen van Kuyck**

Masterproef aangeboden binnen de opleiding  
Master in de Kunstwetenschappen

Promotor prof. dr. Hilde Van Gelder

Academiejaar 2014-2015

157.863 tekens

# Inhoud

<b>Voorwoord</b>	<b>iii</b>
<b>Inleiding</b>	<b>1</b>
<b>1. World of Matter: een wereld van grondstoffen die ertoe doet</b>	<b>9</b>
<i>Interdisciplinaire aanpak</i>	10
<i>9.000.000.000: voorbij het Malthusiaans plafond?</i>	13
<i>Hyperobjects: de onbevattelijkheid van grondstoffen</i>	14
Object-Oriented Ontology	16
‘De toekomst holt het heden uit’	18
<i>Kunst als communicatiemiddel</i>	20
Sonische journalistiek	21
Hyperobjects als triggers van conflict	23
<b>2. De emancipatie van Moeder Aarde</b>	<b>25</b>
<i>Dekolonisatiestrijd</i>	26
<i>De natuur als rechtspersoon</i>	28
<i>Het einde van een problematische scheiding</i>	30
<i>Kunst als discussieruimte</i>	32
Rechten voor het Amazonewoud	33
Patenten op wit goud	37
<i>Waarden en woordvoerders</i>	41
<b>3. Dionysus vs. Socrates</b>	<b>43</b>
<i>De antropologie van een levend woud</i>	45
De toekomst van de dood	47
Narcistische moraal	50
<i>Vechten tegen windmolens</i>	53
Zucht naar zwart goud	55
<b>Besluit</b>	<b>57</b>
<b>Literatuurlijst</b>	<b>61</b>
<b>Afbeeldingen volgen na p. 69</b>	

# Voorwoord

Na mijn bachelorpaper *Water(S)nood: Casestudy over Egyptian Chemistry en Deep Weather van Ursula Biemann* wilde ik me graag verder verdiepen in de knooppunten tussen hedendaagse kunst en ecologie. Niet alleen omdat de aarde, krachtig en kwetsbaar tegelijk, meer dan ooit om aandacht schreeuwt, maar ook omdat ik er gewoon veel zin in had.

Ik heb deze thesis niet alleen geschreven. Ik ben mijn promotor prof. Hilde Van Gelder zeer dankbaar voor haar vakkundige begeleiding, enthousiasme en vertrouwen. Ook Adriaan Gonnissen dank ik van harte voor de constructieve feedback en boeiende gesprekken. Verder bezorgde Jeroen Verbeeck me tal van suggesties en nuttige links, wat ik eveneens enorm waardeer.

Mijn broer Wim en moeder Christl steunden me bijzonder tijdens het schrijven en waren ook de kritische nalezers van de eindversie. *Schönen Dank*, dankjewel! Ook mijn andere familieleden bedank ik voor hun warm hart, interesse, en de schwing waarmee ze mijn leven verrijken. Van jong naar een beetje minder jong: Lente, Jaan, Janne, Tijmen, Elena, Johanna, Martine, Saar en Kris. Ten slotte dank ik Josefien en mijn andere studiegenoten voor de vriendschap.

Anneleen van Kuyck

# Inleiding

Ik kijk door het raam en zie, ongeveer ter hoogte van de dalende avondzon, een eend. Met zijn zachte donzige vleugels klapwiekt hij de horizon tegemoet. De twijfel of ik een foto zou nemen, wordt al snel weggenomen door het gegeven dat de vleugels van het dier traag maar zeker oplossen in de blauwe lucht, vervolgens ook het lijf en ten slotte vervormt de bek zodat de oorspronkelijke eend niet langer herkenbaar is. Het had Donald Duck kunnen zijn, of Alfred Jodocus Kwak, geen idee. Die laatste herinnert me overigens aan mijn kinderlijke nachtmerries nadat hij in een diepe, lege waterput was beland, terwijl de gemene kat Krabnagel hem boven opwachtte – de rillingen lopen weer over mijn rug.<sup>1</sup> Net als de boze dromen lang geleden, bestond de vliegende eend daarnet slechts voor een luttel ogenblik in mijn verbeelding. In werkelijkheid was hij een vredig drijvende wolk, die het natuurlijke proces van verdamping aan den lijve ondervond.

Mijn toevallige gedachten bij een blik naar buiten geven blijk van een diepgeworteld menselijk verlangen om de dagdagelijkse werkelijkheid van banaliteit te behoeden. Cultuur, heet dat: de ongeschonden natuur transformeren tot een verzameling referenten waarop we onze eigen dromerijen kunnen bouwen. Eeuwenoude mythen, liedjesteksten en eendagsgedichten hebben in dat opzicht veel gemeen. Hoe lang nog hebben we het genoeg om zo nu en dan een bekende figuur in een wolk te ontwaren en er verhalen bij te verzinnen?<sup>2</sup> Als de opwarming van de aarde een climax bereikt, zijn wij mensen er misschien niet meer om de wolken te zien, ofwel zijn de wolken verdwenen door de algehele ontregeling van de atmosfeer; wie zal het zeggen? Een koerswijziging van de mensheid, weg van de totale overheersing over de natuur, is vandaag één van de grootste uitdagingen. Een kind ziet vandaag meer in olie gedrenkte eendjes op tv dan Alfred, Donald en aanverwanten.

‘Politieke ecologie kan natuur maar beter laten vallen,’ meent Bruno Latour in *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy* (2004).<sup>2</sup> Die gedachte klinkt als landverraad in het kamp van milieustrijders, als een vloek in de kerk van Moeder Aarde. Tegenover de notie van natuur staat echter die van cultuur, als de be-

<sup>1</sup> Meer specifiek gaat het om aflevering 5, *De kater*. Zie: <https://www.youtube.com/watch?v=fG9Q-Ahf6GU>.

<sup>2</sup> Bruno Latour, *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*, vertaald door Catherine Porter (Cambridge MA: Harvard University Press, 2004), 25.

tonnen pijler waarop de hele mensheid rust. De aloude tegenstelling tussen natuur en cultuur ligt niet alleen aan de basis van onze fantasie, maar lijkt in veel gevallen ook een vrijkaart voor uitbuiting en promoot zonder tegenspraak de superioriteit van de mens. Bossen worden fabrieksterreinen of transformeren tot de papierwinkel die, alle digitalisering ten spijt, nog steeds rechtop staat.<sup>3</sup> Van ongereptheid is welhaast geen sprake meer: landschappen zijn bezaaid met wandelpaadjes, de oceaan met plastic afval, en koolstofdioxide domineert de lucht. De megalomanie van de mens lijkt onbegrensd in de manier waarop hij de planeet misbruikt als een slaafse leverancier van grondstoffen. Sinds Nobelprijswinnaar Paul Crutzen de term in 2000 lanceerde, spreken steeds meer wetenschappers van het antropoceen om de significante invloed van de mens op de gesteldheid van de aarde uit te drukken.<sup>4</sup>

Valt de natuur als denkbeeld dan geheel te vermijden? Als de tegenpool van cultuur verdwijnt, waar staat de mens dan? Hij lijkt gevestigd op de kloof die hem van al het andere leven op aarde afzondert en zijn heerschappij erover rechtvaardigt: “het hoogst ontwikkelde [...] wezen, dat zich vooral door zijn rede en zijn taal van de overige dieren onderscheidt,” luidt de definitie van ‘mens’ volgens Van Dale. Om de kwalijke effecten van het antropoceen een halt toe te roepen, moeten bestaande opvattingen veranderen. Hoe kan de mens nog het meest intelligente wezen worden genoemd als hij de toekomst van het globale ecosysteem bedreigt en hij de al te simplistische categorie van overige dieren tiranniseert? Latour oppert daarom om de bestaande verhoudingen fundamenteel te herdenken, veeleer dan de klimaatcrisis links te laten liggen, zoals de eerste oogopslag in zijn boek doet vermoeden. Hij stuurt aan om de ingeburgerde denkpijles te verlaten en actief vorm te geven aan een nieuwe en rechtvaardige constitutie van subjecten en objecten, waarin de tegenstelling tussen cultuur en natuur, de moderne idee-fixe, geen plaats heeft.

Suggesties voor nieuwe denkkaders komen vaak vanuit artistieke hoek. De kracht van kunst bestaat immers in het leggen van verbindingslijnen die elders niet mogelijk of wenselijk zijn, maar wel wezenlijk raken aan actuele problematieken. Kunst is, in tegenstelling tot vele andere domeinen, nog vrij onafhankelijk en permitteert zich om nieuwe betekenissen te construeren in het visuele speelterrein. Het aftas-

<sup>3</sup> Deze thesis werd gedrukt op PEFC-gecertificeerd papier. Bij de productie daarvan staat het verantwoord beheer van bossen centraal. Het papier draagt ook een EU Ecolabel.

<sup>4</sup> Rob Nixon, *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor* (Cambridge MA: Harvard University Press, 2011), 12.

ten van de mogelijkheden van de artistieke taal om uitdrukking te geven aan de noodzaak van ecologische transitie, is daarom het brandpunt van deze masterthesis. Hoe kunnen kunstenaars aansturen tot een symbiotische omgang met de aarde?

Omwille van zijn veelzijdige en ruimdenkende antwoorden op die vraagstelling vormt het kunstenaarscollectief World of Matter de ruggengraat van deze verhandeling. In 2010 groepeerden kunstenaars als Ursula Biemann, Mabe Bethônico, Uwe H. Martin, Lonnie van Brummelen & Siebren de Haan zich in een artistieke denktank, een interdisciplinair platform om op interactieve wijze te brainstormen over hedendaagse processen die de toekomst van de planeet in hun greep hebben. Ze focussen in het bijzonder op ruwe materie, ‘matter’, waaronder olie, water, vruchtbare aarde, katoen en zuivere lucht. De grondstoffen zijn in zichzelf weinig problematisch, maar staan vooral op het spel in hun relatie met bredere maatschappelijke domeinen. World of Matter stelt daarom scherp op de raakpunten tussen ecologie, economie en sociale rechtvaardigheid – drie factoren die sterk verbonden zijn.

Naast een brede beschouwing van een aantal werken die in het kader van World of Matter tot stand kwamen of in het project werden opgenomen, peilt deze thesis vooral naar de theoretische grondslag ervan en verbreedt die waar mogelijk met andere inzichten. De thematische indeling is ingegeven vanuit een zekere nood aan structuur om deze masterpaper vorm te geven; de topics zijn echter niet van elkaar geïsoleerd, noch contradiceren ze onderling. De vermelde werken functioneren daarbij als casussen die uiteraard meer omvatten dan het specifieke onderwerp waarin ze worden betrokken. Zoals blijkt uit het ontwerp van de website, vatten de leden van World of Matter het project veeleer op als een open mindmap waarbij de kerngedachten meerdere associaties toelaten – met deze scriptie wil ik dan ook allerminst afbreuk doen aan die opvatting.

De etymologische verwantschap tussen ‘tekst’ en ‘textiel’ is geen toeval. Als ik het schrijven van deze thesis kan vergelijken met het vervaardigen van een weefsel, een minutieuze en tijdrovende handenarbeid, dan voorziet World of Matter de stevige kettingdraden in de vorm van de artistieke projecten die mijn redeneringen ondersteunen. Daarom vangt *Hoofdstuk 1. World of Matter: een wereld van grondstoffen die ertoe doet* aan met een introductie van het project, om eerst en vooral zijn uitgangspunten duidelijk in kaart te brengen alvorens ermee aan de slag te gaan. Het kunstenaarscollectief is van bij aanvang grensoverschrijdend ingesteld en verweeft zeer gevarieerde inzichten uit onder andere artistieke, filosofische, geografische,

politieke en economische hoek tot één hybridisch onderzoek naar de complexiteit van grondstoffen. Zijn ambitie is om resources te benaderen in een open, betrokken en gedecentraliseerd discours wars van klassieke, marktgerelateerde denkpatronen.<sup>5</sup>

De interactieve werkmethode van World of Matter sluit daarbij aan. Na een beschrijving van de context volgt daarom een overzicht van de tentoonstellingen, conferenties en publicaties die het collectief tot nu toe heeft gerealiseerd, alsook een toelichting van het online multimedialplatform, de ruggengraat van het project.<sup>6</sup> De basislijnen staan uitgetekend in *Provisões: uma conferência visual [World of Matter]* (2013), de eerste gezamenlijke publicatie van World of Matter. Een nieuwe publicatie werd uitgegeven in mei 2015, en kwam helaas net te laat om binnen het kader van deze thesis te verwerken.

De vele associaties die zich met het oeuvre van World of Matter vervlechten, zorgen als inslagdraden vervolgens voor kleur en nuance, en voor de noodzakelijke samenhang van de werken, de kettingdraden. Na de voorstelling van World of Matter verdiept deze masterproef zich daarom in een aantal essentiële aspecten die het project inhoudelijk voeden. Binnen het actuele debat rond ecologie en duurzaamheid zijn grondstoffen een pivotaal discussiepunt. Ze zijn verweven met zowat alle domeinen van het menselijk bestaan, waaronder energie, voedsel en kleding, maar de exploitatie ervan eist een hoge tol van het milieu. Ook hun uitputtelijkheid noopt tot een kentering van de menselijke omgang ermee, zoals Peter Mörtenböck en Helge Mooshammer benadrukken in *A World of Matter* (2014). Hoe kunnen we tegen 2050 in het comfort en de levensbehoefte van naar schatting 9 miljard mensen voorzien?

Een ontologische benadering van grondstoffen opent nieuwe perspectieven. Mogen we zomaar aannemen dat ze werkelijk zijn zoals wij ze waarnemen in hun natuurkundige meetbaarheid? Kunnen we resources überhaupt in kaart brengen, er een voorstelling van maken? Tot waar reikt onze controle erover als mens? Timothy Morton pleit in zijn boek *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World* (2013) voor een andere zienswijze op grondstoffen en een nieuwe benadering van de huidige ecologische dilemma's. Objecten zoals water, CO<sub>2</sub>, olie of lucht laten zich omwille van hun verspreiding niet bevatten en zijn akelig oncontroleerbaar. Geïnspireerd door kwantumtheorie en Object-Oriented-Ontology haalt hij de antropocentrische overtuiging dat we – zij het slechts mentaal – vat

<sup>5</sup> Mabe Bethônico, red., *Provisões: Uma Conferência Visual [World of Matter]* (Belo Horizonte: Instituto Cidades Criativas, 2013), 11.

<sup>6</sup> *Ibid.*, 13.



hebben op alles wat ons omringt, onderuit. Hyperobjects overstijgen onze kennis en hebben een autonoom bestaan.

Mortons inzichten bedreigen niet alleen het bestaande kennismodel dat nog altijd uitgaat van een zekere dominantie, maar leggen ook beperkingen op aan de visuele representatie van grondstoffen. World of Matter is zich daarvan bewust en zoekt naar alternatieven. Peter Cusack vindt die in de sonische journalistiek: hij rapporteert met geluiden in plaats van beelden. Zo omzeilt hij de onzichtbaarheid van nucleaire straling – volgens Morton een hyperobject – door het tikken van een geigerteller te registreren, als een bewijs van de onstuitbare aanwezigheid ervan. Daarnaast weerklinken in *Chernobyl – Sounds of Contamination* (2012) volksliederen, of het rumoer in een kantine. De klanken getuigen van iets dat aan de verbeelding ontglipt, maar toch een invloed heeft op het dagdagelijkse leven. Ook al leiden hyperobjects een zelfstandig bestaan, toch is de mens er onlosmakelijk aan verbonden. Die gedachte leidt naar een andere casus: de proloog van *Earth Poison* (lopend project) van Nabil Ahmed. Hij zoomt langzaam in op *Blue Marble*, de eerste ruimtelfoto van de gehele aarde als een blauwe bol, gemaakt in 1972. Terwijl spreekt de voice-over over de verstrengeling van klimatologische en politieke omstandigheden, meer bepaald bij de onafhankelijkheid van Bangladesh. Morton beschouwt de opwarming van de aarde zelf als een hyperobject waarvan de impact op de mensheid groot en onvoorspelbaar is en zal zijn.

Als grondstoffen niet zijn zoals wij ze kennen, welke consequenties heeft die wetenschap dan voor ons handelen? Hebben we ze nog wel in de hand als ze wezenlijk hyperobjects zijn die zich allerminst laten bevatten of controleren? Dat de mens beter ophoudt met de natuur in een dwangbuis te wringen, is de centrale gedachte in *Hoofdstuk 2. De emancipatie van Moeder Aarde*. De gelijkenissen tussen historische voorbeelden van territoriale en culturele overheersing en de huidige dominantie over de natuur zijn ontegensprekelijk en dwingen, nu de gevolgen van het veranderende klimaat steeds beroerder worden, tot een nieuwe revolutie. Volgens T.J. Demos is de natuur dringend toe aan dekolonisatie, aan een bevrijding van de menselijke macht. Een ommekeer op vlak van resources is pas mogelijk na de installatie van een geheel nieuw wereldbeeld en maatschappijmodel, weg van de bestaande politieke en economische dogma's. James Lovelocks Gaia-hypothese lijkt een zeer radicale doch plausibele invulling van die dekolonisatie: volgens zijn theorie is de aarde een organisme dat zichzelf verdedigt tegen negatieve invloeden en zich in stand houdt ten koste van zijn parasieten, de mens bijvoorbeeld.

Ook Michel Serres beschreef in *The Natural Contract* (1990) de menselijke omgang met de planeet als een onhoudbare parasitaire verhouding. Slechts door een contract met de natuur kan er een einde komen aan de oorlogssituatie, zoals hij ze noemt. Zijn ideeën blijken achteraf gezien visionair voor het huidige debat rond rechten voor de natuur. Een dekolonisatie ervan is immers pas mogelijk wanneer ook niet-menselijke wezens worden erkend als rechtspersoon en dezelfde mogelijkheden hebben als de mens om zich in de rechtbank te verdedigen. Een emancipatieproces is slechts rond als er ook sprake is van juridische gelijkstelling. Precies waar de natuur haar vrijheid kan heroveren, knelt echter ook het schoentje. De onmondigheid van niet-menselijke wezens verhindert een onmiddellijke verdediging en noodzaakt tot woordvoerders. Wie zijn ze, en wat zijn hun belangen? Zijn de rechten voor de natuur dan eigenlijk nog realistisch?

Opnieuw kan het artistieke kader van *World of Matter* dienst doen als een discussieruimte waarin die vragen toegelaten zijn. *Forest Law* (2014) is het resultaat van een samenwerking tussen Ursula Biemann en Paulo Tavares en zoomt in op een drietal concrete rechtszaken in Ecuador, die meer in detail aan bod komen in de publicatie *Forest Law—Selva Jurídica* (2014). Na herhaaldelijke opstanden heeft het land in 2008 zijn wetgeving uitgebreid naar de niet-menselijke populatie, waarvan de fauna en flora in het Amazonewoud een groot deel uitmaken. Met Serres' werk als uitgangspunt onderzoeken ze wat die rechten in realiteit betekenen en hoe leden van inheemse bevolkingsgroepen, die zeer dichtbij én van de natuur leven, optreden als sprekers in naam van het Amazonewoud.

Dat een tirannieke behandeling van grondstoffen evenzeer desastreuze gevolgen heeft voor de mens, bewijst het kunstenaarsduo Frauke Huber en Uwe H. Martin in *White Gold* (2007-2014). De titel refereert aan katoen, waarvan de productie is verspreid over diverse regio's, maar steeds gepaard gaat met moeilijkheden. Wereldwijd worstelen boeren met een zeer lage winstmarge, wat hen veelal noodzaakt om rooibouw te plegen op de kostbare landbouwgrond. Daarnaast ontkende de introductie van genetisch gemanipuleerde zaden van Monsanto om de katoenteelt efficiënter te organiseren, veel controverse. De productiekosten worden hoger en de specifieke pesticiden en kunstmest voor de gemodificeerde gewassen zijn schadelijk voor het milieu. De menselijke ingreep in de genetica is bovendien een ethische en juridische kwestie die al veel inkt deed vloeien.

De tweespalt tussen multinationals en natives, die de rechten voor de natuur met zich meebrengen, ontspruit goeddeels uit culturele tegenstellingen. Een antropologische benadering van transitie is dan ook cruciaal, en is het zwaartepunt van

*Hoofdstuk 3. Dionysus vs. Socrates*, dat voortbouwt op het tweede hoofdstuk. Waar het Amazonewoud voor inheemse gemeenschappen een plaats is waar hun goden en geesten wonen (net zo goed een vorm van cultuur), betekent het voor internationale bedrijven veeleer een bron van geld in de vorm van goud, olie, mineralen of hout. Waar de laatste vanuit een westers wetenschappelijk paradigma naar de planeet kijken, rekenen de eerste op hun intuïtie om belangrijke beslissingen te nemen. Wanneer de confrontatie tussen elkaars denkbeelden leidt tot een juridisch proces, is het gevaar op een patstelling door wederzijds onbegrip dan ook groot. Om die reden levert de invloed van Eduardo Kohn op *Forest Law* interessante bevindingen op. Zijn publicatie *How Forests Think: Toward an Anthropology beyond the Human* (2013) is een antropologische en semiotische zoektocht naar wat het betekent mens te zijn, maar gaat ook verder: kunnen bossen denken? Het denkvermogen is volgens Kohn geen menselijk privilege, maar een eigenschap van alle levende wezens. Het leven zelf is zo een intrinsiek deel van het vraagstuk, aangezien precies dat de drijfveer is achter alle menselijke handelingen en keuzes, en in processen rond rechten van de natuur uitgerekend op het spel staat. Dankzij Kohns onconventionele blik op het woud als een merkwaardig systeem van met elkaar communicerende micro- en macro-organismen, zielen en goden krijgt de minder tastbare bewijsgrond van inheemse culturen toch enige wetenschappelijke validiteit.<sup>7</sup>

Ook Naomi Klein buigt zich in *This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate* (2014) over de impasse die onverenigbare overtuigingen veroorzaken, maar volgt daarbij een andere denkspoor. Ze wijst het westerse kapitalistisch systeem aan als de ware schuldige in het rechtsgeding waarin mens en klimaat tegenover elkaar staan en veroordeelt het halsstarrige weigeren van grote ondernemers om de klimaatverandering au sérieux te nemen. Ze schopt tegen het heilige huisje van de vrije markt en roept de afgoderij van winst een halt toe. We staan niet alleen voor een algehele mentaliteitswijziging, maar moeten ook het bestaande economisch model hoogdringend transformeren, stelt Klein. Dat in arme landen de confrontatie met de opwarming van de aarde bovendien het grootst is, is symptomatisch voor een veel groter structureel, globaal onevenwicht. De simultane aanpak van ogenschijnlijk afzonderlijke ongelijkheden dringt zich op.

Dat onze ongebreidelde olieconsumptie vaak leidt tot onrecht elders in de wereld, blijkt uit *Black Sea Files* (2005) van Ursula Biemann en *Black Gold* (2007) van Ed Kashi. Biemann brengt de sociale transformaties die de aanleg van de BTC-

<sup>7</sup> Yesomi Umolu, red., *The Land Grant: Forest Law. A Project by Ursula Biemann and Paulo Tavares* (East Lansing MI: Eli and Edythe Broad Art Museum - Michigan State University, 2014), 21.

pijplijn in Azerbeidzjan, Georgië en Turkije teweegbracht, in beeld in een videowerk. Kashi's fotoreeks situeert zich in Nigeria, waar de ontdekking van de olievoorraden in 1956 eveneens een sociale en economische omwenteling teweegbracht. De ingreep van de mens in de natuur heeft dus ook een duidelijke weerslag op de intermenselijke relaties.

Voor deze masterproef ben ik niet enkel schatplichtig aan bovengenoemde auteurs, maar ook aan een brede waaier aan online bronnen. De artikels die ik op (internationale) nieuwssites, blogs en sociale media vind, helpen me om de artistieke projecten binnen World of Matter meteen te verbinden met hun maatschappelijke relevantie en tonen ook aan dat de werken door en door in de actualiteit zijn gegrond. Onder andere *Social Text*, *MO\** en *The Guardian* worden frequent geraadpleegd. Ik noem ze gerust het weefgetouw waaraan het weefsel van mijn thesis vasthangt, het onontbeerlijke hulpmiddel om soliditeit te garanderen. Met enige weifeling zal ik ze vroeg of laat losknopen van die berichtgeving, in het volle besef dat het thema waaraan ik me waag vooralsnog geen voltooiing toelaat.

# 1. World of Matter: een wereld van grondstoffen die ertoe doet

**“But have I ever seen matter? I’m starting to think that this thing called ‘matter’ is like the thing called Nature or the thing called Santa Claus – you have to say you believe in it so as not to upset the kids.”**

–Timothy Morton<sup>8</sup>

Elk gebruiksvoorwerp is een compact en ingenieus samenraapsel van grondstoffen. Voor het verzamelen van de onderdelen en de productie van een eenvoudige balpen is welhaast een wereldreis nodig. De kogel bevat onder meer koper en zink, ook de inkt bestaat uit zware metalen verwerkt in pigmenten, smeer-, verdikkings- en bewaarmiddelen (alles vermengd met olie), en het inktpatroon en het omhulsel zijn gemaakt van plastics, die dan weer hun oorsprong vinden in aardolie. Een ontleding van het productieproces en transport van de balpen zou uitwijzen dat nog meer stoffen, waaronder water, vereist zijn opdat we er dankbaar gebruik van kunnen maken bij allerhande dagdagelijkse taken.<sup>9</sup>

Het putten van de benodigde grondstoffen is geenszins zo ongecompliceerd als de illustratie met de balpen doet uitschijnen en roept ethische vragen op. De exploitatie staat geheel in dienst van de menselijke behoeften en veronderstelt een antropocentrische visie zonder al te veel aandacht voor een breder, planetair perspectief. De roekeloze inzet van ruw materiaal heeft vaak een kwalijk effect op het lokale en vaak ook globale ecosysteem. Veel grondstoffen zijn bovendien slechts eindig voorradig waardoor de mens onvermijdelijk op limieten botst en bijgevolg op zoek gaat naar nieuwe, mogelijk nog meer verontreinigende en gecontesteerde extractiemethodes, bijvoorbeeld in het geval van aardolie. De ontginning heeft daarnaast vaak directe nefaste gevolgen voor de betrokken arbeiders en de bevolking in de buurt van de delfplaats, waardoor sociaal onrecht niet ver te zoeken is.

<sup>8</sup> Timothy Morton, *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*, Posthumanities 27 (Minneapolis MN: University of Minnesota Press, 2013), 150.

<sup>9</sup> “Ballpoint Pen,” *How Products Are Made*, geraadpleegd 5 maart 2015, <http://www.madehow.com/Volume-3/Ballpoint-Pen.html>. Als uitgangspunt heb ik een eenvoudig model van BIC genomen.

Het internationale kunstenaarscollectief World of Matter, dat sinds begin 2010 actief is, buigt zich over die sociaal-ecologische kwesties en onderzoekt hoe de hedendaagse consumptiedrang op heel uiteenlopende manieren zijn stempel drukt op het leven op aarde. Natuurlijke hulpbronnen staan immers nooit op zichzelf, maar zijn ingebed in een complex netwerk van ecologieën die op elkaar inwerken. De betrokken kunstenaars zien de planeet niet slechts als een grootwarenhuis volgestouwd met koopwaar waaruit we onbezonnen kunnen kiezen, maar als een intelligent interactief systeem waarmee behoedzaam dient te worden omgegaan. De titel van het collectief getuigt op een subtiele doch krachtige manier van die interpretatie. Een letterlijke, droge vertaling van World of Matter luidt ‘een wereld van grondstoffen’, als was de aarde niet meer dan de supermarkt voor antropocentrisch gebruik. Toch wijst het ambivalente ‘matter’ op een kwestie die om aandacht vraagt: ‘een wereld van grondstoffen *die ertoe doet*’, vrij vertaald. De keuze voor World of Matter kwam dan ook bewust na de verwerping van de eerdere titel Supply Lines, die grondstoffen nog in een netwerk met de mens in het centrum plaatste.<sup>10</sup> De kunstenaars onderzoeken grondstoffen als een belangrijke schakel van een complex web van ecologische relaties waarvan de mens slechts een klein deel uitmaakt en nog minder van begrijpt. Door de manier waarop het collectief dat doet, tast het tegelijk de grenzen van kunst af.

### **Interdisciplinaire aanpak**

Sommige kernleden hebben geen onmiddellijk artistieke achtergrond.<sup>11</sup> Zo benadert Paulo Tavares, een Braziliaans architect en stadsontwikkelaar, resources vooral in hun stedelijke en territoriale context. Ook voor de Zwitserse video-essayiste Ursula Biemann speelt de ruimtelijkheid van ecologische processen een belangrijke rol, als een uitvloeisel van haar vroeger werk met de focus op migratie.<sup>12</sup> Mabe Bethônico is een veelzijdige Braziliaanse kunstenares die de resultaten van haar langetermijnprojecten in multimedia-installaties laat convergeren. Lonnie van Brummelen en Siebren de Haan vormen een Nederlands duo dat gehecht is aan analoge film en daarmee onder andere internationale handelsgrenzen in vraag stelt. De artistieke samenwerking tussen Frauke Huber en Uwe H. Martin heeft eveneens een zeer documentair karakter, waarbij de combinatie van fotogra-

<sup>10</sup> Bethônico, *Provisões: Uma Conferência Visual [World of Matter]*, 11.

<sup>11</sup> Ibid., 13. De kernleden hierna waren vanaf het prille begin betrokken; aan het project dragen evenwel veel meer kunstenaars en onderzoekers bij.

<sup>12</sup> Mijn bachelorproef wijdde ik aan twee van haar recente werken met een ecologische invalshoek: *Deep Weather* en *Egyptian Chemistry*. De paper bevat eveneens een overzicht van haar oeuvre van 1999 tot 2009.

fie en film interessante inzichten oplevert over de globale betekenis van water, zaden en land. In het veeleer theoretische werk van Peter Mörtenböck en Helge Mooshammer, dat focust op de mondiale interactie tussen grondstoffen, kapitaal en technologie, komen de belangrijkste hoofdstromen binnen het collectief samen. Ook de bijdrage van Emily E. Scott aan *World of Matter* is theoretisch. Ze geeft lezingen en schrijft over de veelzijdige ecologische en geopolitieke kwesties waarmee het project is begaan.<sup>13</sup>

De kunstenaars binnen *World of Matter* kijken dus graag over het muurtje. Kunst kent binnen de benadering van het project geen begrenzing, maar verbindt zich met andere domeinen zoals politiek, economie, antropologie, filosofie en natuurwetenschappen. “It is often the case that I go to the field with a philosophy book under my arm,” verklaart Biemann.<sup>14</sup> Zo zijn de werken in de meeste gevallen ook – of misschien pas? – relevant buiten de muren van het museum.

De associatieve denkwijze van *World of Matter* vertaalt zich in een al even interactief multimedialplatform ([www.worldofmatter.net](http://www.worldofmatter.net)), het hart van het project (Afbeeldingen 1, 2, 3 en 4).<sup>15</sup> De website is opgebouwd uit clusters van hoofdzakelijk foto’s, videofragmenten en tekst. Het gaat om onderdelen van werk dat de kunstenaars veeleer onafhankelijk van *World of Matter* creëren, maar binnen het collectief een nieuwe invulling (en in sommige gevallen een aangepaste titel) krijgt. De website biedt de bezoeker de mogelijkheid om een eigen associatief parcours te volgen en registreert dat ook (Afbeelding 3), of suggereert bij een specifieke cluster zelf verbanden met andere clusters (Afbeelding 4). De interactieve clips die zo ontstaan, maken het project heel toegankelijk en minder afhankelijk van tentoonstellingsmomenten. Bovendien beschouwen ze het materiaal als een instrument waarvan onderwijsinstellingen of activisten vrij gebruik kunnen maken.<sup>16</sup>

Daarnaast versterken lezingen en conferenties de samenhang en interdisciplinariteit van het project, doordat de kunstenaars er met elkaar, externe experts en het publiek in discussie treden over fundamentele vraagstellingen binnen het project. Een eerste belangrijke samenkomst vond plaats in Belo Horizonte in 2012, waar

<sup>13</sup> “Artists & Authors,” *World of Matter*, geraadpleegd 9 mei 2015, <http://www.worldofmatter.net/artists-authors>.

<sup>14</sup> Ursula Biemann, “Forest Law” (lezing, *World of Matter: Extractive Ecologies and Unceded Terrains*, Concordia University Montreal, 20 februari 2015).

<sup>15</sup> De website werd op 19 oktober 2013 tijdens de conferentie van *World of Matter* in Brussel voorgesteld. Uwe H. Martin en Ursula Biemann, “Web Launch of *Worldofmatter.net*” (presentatie, *World of Matter Conference*, Brussel, 19 oktober 2013). Het ontwerp van labor b designbüro werd met de Corporate Design Preis 2014 bekroond.

<sup>16</sup> Bethônico, *Provisões: Uma Conferência Visual [World of Matter]*, 9.

World of Matter de teksten in de eerste gezamenlijke publicatie *Provisões: uma conferência visual [World of Matter]* (2013) voorstelde. Aan het einde van de volgende conferentie in Brussel in oktober 2013 stelden Biemann en Martin de nieuwe website voor. In het voorjaar van 2014 liep de eerste tentoonstelling in Dortmund.<sup>17</sup> In september werd in New York *Radical Materialism: Making the World Matter* georganiseerd, een conferentie gekoppeld aan de tentoonstelling in de James Gallery.<sup>18</sup> Ursula Biemann en Mabe Bethônico spraken ook op *Rights of Nature Conference* in Nottingham op 24 januari 2015, die gewijd was aan het specifieke thema ‘rechten van de natuur’. De meest recente samenkomst van het collectief zelf was *World of Matter: Extractive Ecologies and Unceded Terrains* in Montreal eind februari, een conferentie die eveneens aan een tentoonstelling was gekoppeld.<sup>19</sup> In mei zag nog een nieuwe uitgave het levenslicht, met bijdragen van, naast de kunstenaars zelf, de filosoof Timothy Morton en T.J. Demos, die het project van bij de aanvang opvolgt.<sup>20</sup>

De interdisciplinariteit uit zich verder in het medium video, waaruit het leeuwendeel van het materiaal in World of Matter is opgebouwd. Heel uiteenlopende inzichten kunnen er een plaats krijgen en door de combinatie van visuele en audiotieve elementen kan de toeschouwer zich denkbeeldig verplaatsen naar de locatie waar de gebeurtenissen zich afspelen. “This environment is real; do not think that there is an aesthetic framework here,” lijkt een video veelal te willen zeggen.<sup>21</sup> Dit genre laat kunstenaars ook toe om getuigen en experts bij datgene wat ze onderzoeken, zelf voor de camera te laten spreken.

Binnen het medium zijn bovendien tal van schakeringen mogelijk. *Deep Weather* van Ursula Biemann is bijvoorbeeld essayistischer dan de werken van Frauke Huber en Uwe H. Martin met een hoger documentair gehalte. “Essayist work doesn’t aim primarily at documenting realities but at organizing complexities,” schrijft

<sup>17</sup> *World of Matter: On the Global Ecologies of Raw Material*, van 1 maart tot 22 juni 2014, Hartware MedienKunstVerein in Dortmund U, curator: Inke Arns.

<sup>18</sup> De panelgesprekken werden in maart 2015 gepubliceerd als een dossier van essays in *Periscope*, een online sectie van het tijdschrift *Social Text*: [http://socialtextjournal.org/periscope\\_topic/radical-materialism/](http://socialtextjournal.org/periscope_topic/radical-materialism/). Tentoonstelling: *World of Matter*, van 10 september tot 1 november 2014, James Gallery / CUNY Graduate Center (New York), curator: Katherine Carl.

<sup>19</sup> *World of Matter: Exposing Resource Ecologies*, van 20 februari tot 18 april 2015, Leonard & Bina Ellen Art Gallery / Concordia University (Montreal), curatoren: Krista Lynes en Michèle Thériault.

<sup>20</sup> Inke Arns, red., *World of Matter* (Berlijn: Sternberg Press, 2015). Door de recente publicatiedatum wordt het boek verder niet in de masterproef opgenomen.

<sup>21</sup> Timothy Morton, *Ecology without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics* (Cambridge MA: Harvard University Press, 2007), 35.



Biemann.<sup>22</sup> Voor de kunstenaar is het video-essay een esthetische strategie die balanceert tussen documentaire en videokunst. Het is een uitermate zelfreflexief genre dat een breed gamma aan mogelijkheden biedt om beelden, soundtracks en tekst op te stapelen tot een coherent geheel. Het is een genre dat de realiteit tegelijk registreert en ermee speelt, dat geen waterdichte waarheden naar voor schuift maar openingen laat voor vrije interpretatie. Het documentaire genre heeft tegenover die experimentele vorm het voordeel dat het een breder maatschappelijk draagvlak kent en sneller wordt geprogrammeerd in filmfestivals of opgepikt in het activistisch discours.<sup>23</sup>

### **9.000.000.000: voorbij het Malthusiaans plafond?**

Peter Mörtenböck en Helge Mooshammer werkten voor de eerste tentoonstelling van *World of Matter* in Dortmund *A World of Matter* uit, dat als het ware een overkoepelend theoretisch sluitstuk vormt van het gehele project (Afbeelding 5). Aan de hand van vier hoofdstukken onderzoeken ze de kennisproductie en -verspreiding over grondstoffen: *Ecological Capital*, *Demiurgic Worlds*, *Resource Cities* en *Conflict Matter*.<sup>24</sup> Onder andere met een wereldkaart illustreren ze dat ver van elkaar gelegen plaatsen toch met elkaar verbonden zijn door mondiale stromen van grondstoffen en kapitaal. Die zijn niet enkel de oorzaak van sociale ongelijkheden, maar instigeren ook conflictsituaties.

Mörtenböck en Mooshammer vestigen onder andere in *Conflict Matter* ook de aandacht op de toenemende schaarste van grondstoffen. Naast de dwingende zichtbaarheid van ecologische ravage vandaag, noodzaakt ook de voorspelling van een bevolkingsaantal van meer dan negen miljard tegen 2050 tot een diepgaande reflectie over de huidige omgang met resources.<sup>25</sup> Steden moeten zich transformeren tot eco-cities om op een duurzame en efficiënte manier minder brandstoffen te verbruiken.<sup>26</sup> Tegelijk zijn overheden bezorgd over de risico's voor de landbouwproductie die aan de klimaatverandering zijn verbonden. Zo zet de rationalisering

<sup>22</sup> Ursula Biemann, "The Video Essay in the Digital Age," in *Stuff It: The Video Essay in the Digital Age*, red. Ursula Biemann (Zürich: Edition Voldemeer; Wenen: Springer, 2003), 10.

<sup>23</sup> Ibid., 8–10.

<sup>24</sup> Judith Funke, "Peter Mörtenböck & Helge Mooshammer: A World of Matter," in *World of Matter: Ausstellungsführer/Exhibition Guide* (Dortmund: Hartware MedienKunstVerein, 2014), 15. De hoofdstukken zijn als vier aparte clusters te raadplegen op de website.

<sup>25</sup> "Droogte treft 52 procent wereldbevolking tegen 2050," *MO\**, 14 januari 2014, <http://www.mo.be/artikel/droogte-treft-52-procent-wereldbevolking-tegen-2050>.

<sup>26</sup> Peter Mörtenböck en Helge Mooshammer, "Of Multi-Directional Forces: Interdependencies between Material, Social and Other Resources," in *Provisões: Uma Conferência Visual [World of Matter]*, red. Mabe Bethônico (Belo Horizonte: Instituto Cidades Criativas, 2013), 101.

zich ook door in de vorm van geo-engineering om voldoende voedsel te garanderen. Die zoektocht naar technologische middelen om de effecten van de opwarming van de aarde te minimaliseren, gaat van de manipulatie van het klimaat tot terravorming, een andere planeet zo leefbaar maken als de aarde.<sup>27</sup>

Dat de effecten van geo-engineering niet altijd voorspelbaar zijn, tonen Mörtenböck en Mooshammer aan in *Demiurgic Worlds: The Rise and Sink of a Desert Dream* met het voorbeeld van de spookstad Salton City. Aan het begin van de vorige eeuw mislukte de poging om met water uit de Colorado River de woestijn te irrigeren doordat de dam doorbrak. Zo ontstond de Salton Sea, die in de jaren 1940, '50 en '60 leidde tot de ontwikkeling van de populaire badstad. Door de zware regen in 1976 en '77 liep Salton City evenwel onder water, en de teloorgang van het eens bruisende leven daar zette zich in (Afbeelding 6).<sup>28</sup>

“In the process, nature is being redeveloped in accordance with the needs of rapidly growing populations, atmospheric self-regulation ‘restored’, and large sways of wasteland ‘returned’ to nature.”<sup>29</sup> Een radicale controle over ecosystemen is niet zozeer ingegeven vanuit een verlangen om de planeet veilig te stellen, wel om ons eigen hachje te redden of om ons gewoon te vermaken. Als we dat antropocentrisme even loslaten, wat weten we dan werkelijk over grondstoffen, en hoeveel controle hebben we erover?

## **Hyperobjects: de onbevattelijkheid van grondstoffen**

Grondstoffen beantwoorden in grote mate aan Timothy Mortons definitie van *hyperobjects*: “massively distributed entities that can be thought and computed, but not directly touched or seen.”<sup>30</sup> Een mens kan zich slechts een idee vormen van al het aanwezige water op aarde: 1,4 biljoen kubieke kilometer, opgeslagen in oceanen, grondwater, meren en gletsjers.<sup>31</sup> Water is zo omvangrijk dat het voorbij ons concrete voorstellingsvermogen reikt en zich nooit helemaal laat bevatten.

Ter illustratie roept Morton een zwembad voor de geest. We denken het water te kunnen zien, maar doordat het verdampt, ontsnapt het grotendeels aan onze

<sup>27</sup> Peter Mörtenböck, “Geo-Engineering: Climates of Control,” *Social Text*, Radical Materialism, 8 maart 2015, [http://socialtextjournal.org/periscope\\_article/geo-engineering-climates-of-control/](http://socialtextjournal.org/periscope_article/geo-engineering-climates-of-control/).

<sup>28</sup> Helge Mooshammer, “The Rise and Sink of a Desert Dream,” *World of Matter*, geraadpleegd 30 mei 2015, <http://www.worldofmatter.net/geo-engineering-climates-control#path=rise-and-sink-desert-dream>.

<sup>29</sup> Mörtenböck, “Geo-Engineering: Climates of Control.”

<sup>30</sup> Timothy Morton, “Poisoned Ground: Art and Philosophy in the Time of Hyperobjects,” *symplokē* 21, nr. 1–2 (2013): 37, doi:10.1353/sym.2013.0025.

<sup>31</sup> Fred T. Mackenzie, “Hydrosphere,” *Encyclopædia Britannica*, geraadpleegd 13 maart 2015, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/279025/hydrosphere>.

waarneming. We kunnen het water niet vasthouden, want het glipt door de vingers. Hoe stevig de constructie van de zwembadkuip ten slotte ook mag zijn, toch biedt ze geen weerstand tegen opspattend water. Een zwemmer wordt volledig door het water omringd en oefent er een zekere invloed op uit door het met handen en voeten weg te duwen, maar heeft geen vat op de wetmatigheden ervan.<sup>32</sup> Morton vergelijkt de onbevattelijkheid van hyperobjects ook met de atoombom op Hiroshima in 1945: geen enkele getuigenis beschrijft de inslag in zijn volledigheid én nabijheid, elke verslaggeving is slechts het resultaat van een lokale manifestatie van de bom.<sup>33</sup>

Ook olie, aarde, goud of zuurstof zijn hyperobjects. Het voorbeeld van het zwembad gaat in metaforische zin ook op voor andere grondstoffen. We baden denkbeeldig in aardolie door de alomtegenwoordigheid ervan in alledaagse gebruiksgoederen. Een hyperobject kan de som zijn van alle plutonium of uranium op de planeet of mogelijk zelfs daarbuiten, of de som van alle technologieën en machine-rieën die het kapitalistische systeem draaiende houden.<sup>34</sup> Net zomin kunnen we de onmetelijkheid van het universum bevatten, of het aantal mensen dat ieder jaar met kanker wordt gediagnosticeerd.<sup>35</sup>

Uit voorgaande voorbeelden mag blijken dat hyperobjects zich niet laten begrenzen door de containers tijd en ruimte. Nontemporaliteit en nonlokaliteit zijn hun voornaamste eigenschappen. Morton steunt daarvoor onder meer op recente inzichten in de kwantumtheorie, meer bepaald op het onderzoek van de natuurkundige Anton Zeilinger (°1945).<sup>36</sup> In de gangbare fysica limiteert onder meer de lichtsnelheid ons denkvermogen over tijd en ruimte. Kwantumtheorie bevestigt daarentegen dat objecten het menselijke verstand niet nodig hebben om reëel te bestaan en bovendien met elkaar en met ons in mentale interactie kunnen treden.<sup>37</sup>

Kwantumtheorie is echter in de eerste plaats een epistemologische benadering van de werkelijkheid. Ze is gericht op kennisvergaring en niet zozeer op de aard van het bestaan van de dingen zelf. David Bohm en Basil Hiley tastten echter de mo-

<sup>32</sup> Morton, "Poisoned Ground," 40.

<sup>33</sup> Morton, *Hyperobjects*, 49.

<sup>34</sup> *Ibid.*, 1; Morton, "Poisoned Ground," 43.

<sup>35</sup> Alexander Nazaryan, "You're Only Human. That's the Problem," *Newsweek*, 2 januari 2014, <http://www.newsweek.com/2014/01/03/youre-only-human-thats-problem-245006.html>.

<sup>36</sup> Stephen Muecke, "On 'Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World'. Global Warming and Other Hyperobjects," *Los Angeles Review of Books*, 20 februari 2014, <http://lareviewofbooks.org/review/hyperobjects>.

<sup>37</sup> Morton, *Hyperobjects*, 39–40.

gelijkheden af van een ontologische kwantumtheorie en sloegen in hun gezamenlijke publicatie *The Undivided Universe* (1993) een brug tussen kennen en zijn. Hun denkwijze is dan ook een belangrijke stap in de richting van Object-Oriented Ontology.<sup>38</sup>

### Object-Oriented Ontology

Is het licht aan in de ijskast wanneer de deur gesloten is?<sup>39</sup> Die vraag kunnen we slechts benaderen vanuit ons eigen standpunt als menselijk wezen dat zich doorgaans *buiten* de ijskast bevindt. Zonder het mechanisme van de ijskast goed te kennen, blijft de vraag onbeantwoord. Op analoge wijze zijn er talloze andere kwesties waaruit een louter antropocentrisch perspectief geen uitweg biedt.

Timothy Morton vindt een alternatief in *Object-Oriented Ontology* (OOO), een filosofische strekking die zich als een deelcategorie situeert onder *Speculative realism*. Speculative realism is een paraplubegrip dat de ideeën van denkers als Graham Harman, Levi Bryant, Quentin Meillassoux, Iain Hamilton Grant en Ray Brassier overkoepelt. Het gedeelde kader van deze brede beweging is de veelzijdige, allerm minst eensluitende kritiek tegen het correlationisme, dat uitgaat van de wederzijdse wisselwerking tussen mens en wereld. Binnen OOO, waarbinnen vooral Harman en Bryant actief zijn, heerst een consensus dat objecten louter en alleen op zichzelf bestaan en niet mogen worden teruggebracht tot de systemen en verzamelingen waartoe ze behoren – dit in tegenstelling tot de theorieën van Bruno Latour en Alfred North Whitehead, die wel tot zo'n beperking neigen.<sup>40</sup>

Hyper-*objects* zijn objecten. Redenerend volgens OOO, zijn ze onafhankelijk van elk menselijk denken – het lampje in de ijskast brandt of brandt niet terwijl de deur gesloten is, of iemand zich dat nu afvraagt of niet. Op dezelfde manier zijn hyperobjecten niet louter een product van de verbeelding, maar bestaan ze *reëel*. Zo druist OOO in tegen de visie van Immanuel Kant, voor wie het menselijk subject nog cruciaal was voor de existentie van een ding. Een antropocentrische visie op de werkelijkheid is steeds minder geloofwaardig, naarmate meer en meer wetenschappelijke hypothesen aantonen dat ons bewustzijn niet ver genoeg reikt om het universum te kunnen vatten.<sup>41</sup>

<sup>38</sup> David Bohm en Basil J. Hiley, *The Undivided Universe: An Ontological Interpretation of Quantum Theory* (Londen: Routledge, 1993), 2; Timothy Morton, "An Object-Oriented Quantum Theory," *Ecology Without Nature*, 17 februari 2011, <http://ecologywithoutnature.blogspot.be/2015/03/the-sunless-sea.html>.

<sup>39</sup> Morton, *Hyperobjects*, 9.

<sup>40</sup> Graham Harman, *Bells and Whistles: More Speculative Realism* (Winchester UK: Zero Books, 2013), e-book, hfst. 1; Morton, *Hyperobjects*, 9.

<sup>41</sup> Morton, "Poisoned Ground," 38.

Volgens Morton zijn noties als omgeving en natuur dan ook niet langer bruikbaar in de manier waarop ze meestal worden ingezet: ‘de Natuur’, als constructie, wordt verkeerdelijk op een voetstuk geplaatst. De holle term wordt zo voorwerp van een oneigenlijke bewondering, een fetisjisme dat uitgaat van het denkende subject, terwijl de complexe realiteit die achter de term schuilgaat, achterwege blijft. De verankering van de mens in die omgeving wordt daarbij onrechtmatig vergeten. Natuur is fundamenteel verbonden met het bestaan van de mens en omringt zijn hele wezen in de vorm van hyperobjects.<sup>42</sup> Veeleer is de mens zelf de periferie, en wat we de ‘omgeving’ noemen, het centrum.<sup>43</sup> Precies doordat natuur deel uitmaakt van de dagdagelijkse ervaringswereld van de mens, houden categorieën als ‘menselijk’ en ‘natuurlijk’ geen steek. Bruno Latour gaat daarom uit van *hybrids* die zich situeren tussen cultuur en natuur.<sup>44</sup> Hij roept op om afstand te nemen van die moderne termen, omdat ze vertrekken van het verkeerde basisprincipe dat cultuur zich als categorie onderscheidt van natuur.<sup>45</sup>

Volgens een gelijkaardige redenering is de term hulpbronnen als alternatief voor grondstoffen dan ook gebrekkig. De leden van World of Matter zijn zich daarvan terdege bewust en een kritische houding ten opzichte van gangbare opvattingen over grondstoffen is één van hun vertrekpunten. ‘Hulpbron’ gaat steevast uit van een relatie tot een andere entiteit en veronderstelt ook een zekere afhankelijkheid, onderdanigheid zelfs. Zo bevestigt de term de superioriteit van de mens over hyperobjects waarover hij, paradoxaal genoeg, helemaal geen controle kan uitoefenen, juist omdat ze zich grotendeels buiten zijn eigen realiteit en dus buiten cultuur manifesteren.

Uit het voorgaande blijken de enigszins paradoxale kenmerken van hyperobjects – Timothy Morton noemt ze ook wel ‘hypocrieten’.<sup>46</sup> Hoe valt hun zelfstandige, van het menselijke denken onafhankelijke bestaan immers te rijmen met de opwarming van de aarde, die juist veronderstelt dat hyperobjects als CO<sub>2</sub> of water met elkaar interageren? Hun belangrijkste eigenschap, namelijk die interobjectiviteit en interactie met de mens, valt nooit helemaal samen met wat hyperobjects uiteindelijk zijn in hun autonome existentie. Waar het om gaat, is ons onvermogen om hyperobjects voor te stellen los van alle associaties – bijvoorbeeld: water > zee

<sup>42</sup> Morton, *Ecology without Nature*, 4–5.

<sup>43</sup> Michel Serres, *The Natural Contract*, vertaald door Elizabeth MacArthur en William Paulson (Ann Arbor MI: The University of Michigan Press, 1995), 33.

<sup>44</sup> Bruno Latour, *We Have Never Been Modern* (Cambridge MA: Harvard University Press, 1993), 30.

<sup>45</sup> Latour, *Politics of Nature*, 49.

<sup>46</sup> Morton, *Hyperobjects*, 152.

> schip > globalisering – die ze oproepen. De paradox situeert zich niet zozeer bij de hyperobjects zelf, maar wel in het menselijk denken en waarnemingsvermogen: we kunnen hyperobjects niet anders voorstellen dan als hun vele verbindingen met andere objecten.<sup>47</sup>

Een tussenpositie waarin zowel de autonomie van hyperobjects als hun verbondenheid met andere wezens wordt erkend, is wellicht een haalbaar compromis. Terwijl Timothy Morton wel een zekere onderlinge verbondenheid van het gehele universum vooropstelt – onder de metafoor van *meshes*, netwerken – zijn aanhangers van OOO liever voorzichtig bij de stelling dat “alles met elkaar verbonden is,” omdat die de zelfstandigheid van objecten verloochent.<sup>48</sup> De inmiddels wijdverspreide en populaire zinsnede mag dan ook niet als een gemakkelijksoplossing fungeren die ons verhindert te overwegen welke processen daadwerkelijk verbonden zijn. Aan de andere kant draagt het besef van interconnectiviteit bij aan het ecologisch bewustzijn dat momenteel cruciaal is om het menselijk handelen bij te sturen.<sup>49</sup>

‘De toekomst holt het heden uit’<sup>50</sup>

Maart 2011 werd getekend door de kernramp van Fukushima. Een klein jaar eerder zonk het boorplatform Deepwater Horizon in de Golf van Mexico na een explosie, en liet een enorme olievlek in de oceaan achter. Corruptie, rechteloosheid en fraude vormen een aanzienlijke bedreiging voor elke poging om de ontbossing van het Amazonewoud te stoppen.<sup>51</sup> In die drie situaties verliest de mens zijn greep op het gebeuren. Wat zo’n rampen schrijnend duidelijk maken, is dat de immensiteit van hyperobjects oncontroleerbaar is. De regio rond de kerncentrale blijft voor onbepaalde, maar lange tijd gevaarlijk, en de nucleaire straling contamineert nog steeds het grondwater.<sup>52</sup> Zo blijft ook onduidelijk waar de 780 miljoen liter olie afkomstig van Deepwater Horizon inmiddels is gebleven – wellicht bestrijkt de afzetting een gebied van meer dan drieduizend vierkante kilometer.<sup>53</sup> Door de ontregeling van het ecosysteem is het Amazonewoud niet langer in

<sup>47</sup> Ibid., 151–152.

<sup>48</sup> Harman, *Bells and Whistles*, hfst. 8; Morton, *Hyperobjects*, 83.

<sup>49</sup> Morton, *Hyperobjects*, 128.

<sup>50</sup> Ibid., 60.

<sup>51</sup> Richard Schiffman, “Brazil’s Deforestation Rates Are on the Rise Again,” *Newsweek*, 22 maart 2015, <http://www.newsweek.com/brazils-deforestation-rates-are-rise-again-315648>.

<sup>52</sup> Rick Noack, “3 Ways the Fukushima Nuclear Disaster Is Still Having an Impact Today,” *The Washington Post*, 12 maart 2015, <http://www.washingtonpost.com/blogs/worldviews/wp/2015/03/12/3-ways-the-fukushima-nuclear-disaster-is-still-having-an-impact-today/>.

<sup>53</sup> “Waar is de olie van de Deepwater Horizon naartoe?” *De Morgen*, 28 oktober 2014, <http://www.demorgen.be/wetenschap/waar-is-de-olie-van-de-deepwater-horizon-naartoe-a2104044/>. 23 tot

staat om de disproportionele hoeveelheid CO<sub>2</sub> te absorberen: bomen worden gekapt of verouderen te snel.<sup>54</sup>

Hoewel hyperobjects lang verborgen kunnen blijven voor de mens, komen ze de laatste decennia steeds nadrukkelijker in beeld, zoals blijkt uit bovenstaande voorbeelden. Om die reden schrijft Morton over ‘het tijdperk van hyperobjects’.<sup>55</sup> Het gaat om een historisch moment waarop de mens het reële bestaan van hyperobjects ontdekt en tegelijk niet meer kan ontkennen. Het markeert de verschuiving in het menselijke bewustzijn naar het besef dat ecologische duurzaamheid voor zowel menselijke als niet-menselijke actanten cruciaal is om te overleven; de term antropoceen getuigt inderdaad van het besef dat we een niet te onderschatten impact hebben op het planetaire ecosysteem. De razendsnelle opmars van de industrie en het kapitalisme heeft het effect van een geologische kracht die gedurende de komende millennia voelbaar is.<sup>56</sup>

De opwarming van de aarde is zelf een hyperobject, stelt Timothy Morton.<sup>57</sup> De effecten ervan dringen zich steeds manifester op, maar wetenschappers zitten met de handen in het haar wat het hoe, wat, waarom en vooral wanneer betreft. “The timescale is a Medusa that turns us to stone;” het feit dat eenieder een kleine doch belangrijke schakel vormt voor talloze toekomstige millennia, werkt inderdaad verstarrend.<sup>58</sup> Het besef dat hyperobjects ondanks hun autonomie onlosmakelijk verbonden zijn met het dagelijks doen en laten van de mens wordt steeds groter – Morton schrijft hierover onder de eigenschap ‘viscositeit’.<sup>59</sup> Juist die taaie nabij-

38 miljoen liter werd ondertussen op de zeebodem gevonden. Wetenschappers vrezen nu onder meer voor de veiligheid van de voedselketen, aangezien vissen met die olie in contact komen door de wormen uit de bodem die ze eten. “Wetenschappers vinden miljoenen liters ‘verdwenen’ BP-olie,” *MO\**, 5 februari 2015, <http://www.mo.be/nieuws/wetenschappers-vinden-miljoenen-liters-verdwenen-bp-olie>.

<sup>54</sup> Gautam Naik, “Amazon Absorbs Less Carbon Dioxide as Trees Die Off, Study Says,” *The Wall Street Journal*, 18 maart 2015, <http://www.wsj.com/articles/amazon-absorbs-less-carbon-dioxide-as-trees-die-off-study-says-1426701926>.

<sup>55</sup> Morton, *Hyperobjects*, 1; Morton, “Poisoned Ground,” 42.

<sup>56</sup> Slavoj Žižek, *Living in the End Times* (Londen: Verso, 2010), 331. James Hansen kon op 23 juni 1988 zijn medecongresleden tijdens een hoorzitting van de NASA overtuigen van het aanzienlijke aandeel van de mens in de opwarming van de aarde. De eerste wetenschappelijke bewijzen in dat verband dateren echter al van de jaren 1950, maar de hete junidag van 1988 geldt als een mijlpaal voor de publieke discussie over de klimaatverandering. Naomi Klein, *This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate* (New York: Simon & Schuster, 2014), 73.

<sup>57</sup> Morton, “Poisoned Ground,” 39.

<sup>58</sup> Morton, *Hyperobjects*, 60.

<sup>59</sup> De definitie van ‘viscositeit’ in Van Dale Online luidt: “kracht of mate van samenhang van weke en vloeibare stoffen, bepaald door inwendige wrijving.” Morton gebruikt het woord specifiek om aan te duiden dat hyperobjects ‘kleven’ aan alles wat ermee in contact komt, zoals water ‘kleeft’ aan een zwembadwand. Viscositeit impliceert ook dat we de effecten van CO<sub>2</sub> en de opwarming van de aarde niet van ons bestaan kunnen koppelen.

heid is het meest bedreigende: afvalstoffen tasten de gezondheid aan, het risico op een kernramp loert steeds om de hoek en het verlies aan biodiversiteit is bedreigend voor het ecosysteem waarvan de mens deel uitmaakt.<sup>60</sup> Hoe meer we weten, hoe moeilijker het wordt om te leven alsof er geen vuiltje aan de lucht is.<sup>61</sup>

Morton verkiest overigens bewust voor *global warming* boven *climate change* in zijn taalgebruik, omdat de eerste terminologie verwijst naar een heel concrete en bovendien kritieke situatie. Spreken over de ‘verandering van het klimaat’ is te vrijblijvend en te fatalistisch tegelijk. Vrijblijvend omdat een verandering niet uitnodigt tot actie om die kentering tegen te gaan (de culturele verandering die de renaissance met zich meebracht bijvoorbeeld, werd als positief ervaren), fatalistisch omdat de huidige wendingen slechts een fase zouden zijn van een veel grotere evolutie waarop de mens geen vat heeft.<sup>62</sup> Recent zorgde de Amerikaanse staat Florida voor ophef, toen bleek dat ambtenaren termen als ‘klimaatverandering’ en ‘opwarming van de aarde’ niet langer in de mond mochten nemen.<sup>63</sup>

## Kunst als communicatiemiddel

Ook onze beeldcultuur is in zeker opzicht een hyperobject. Beelden zijn overal, er is geen ontsnappen aan. Ze domineren de media en bepalen de manier waarop we nadenken over wat ons bezighoudt. Ze drukken hun stempel op het geheugen, aangezien elke ziende mens herinnert door middel van beelden – “het beeld is krachtiger dan het feit,” schrijft Bernard Dewulf.<sup>64</sup> Beelden helpen ook om ondenkbare dingen zoals hyperobjects mentaal vorm te geven. Maar als we hyperobjects niet rechtstreeks kunnen zien in hun allesomvattendheid, hoe kunnen we ze dan herleiden tot beelden die zelf onvermijdelijk een reductie vormen van wat ze trachten voor te stellen?

Het romantische ideaal van sublieme natuurtaferelen was steeds op zoek naar een gevoelsmatig meten van de mens tegenover de ontzagwekkende natuur en belichaamde tegelijk het falen om de innerlijke leefwereld op onstuimige landschappen te projecteren. In het tijdperk van hyperobjects moet kunst daarentegen de co-existentie van menselijke en niet-menselijke entiteiten beklemtonen en hun

<sup>60</sup> Morton, *Hyperobjects*, 27.

<sup>61</sup> Morton, “Poisoned Ground,” 43.

<sup>62</sup> Morton, *Hyperobjects*, 7–8.

<sup>63</sup> Wellicht is gouverneur Rick Scott, die zelf liever ontkent dat mensen verantwoordelijk zijn voor de huidige klimatologische processen, daarvoor verantwoordelijk. Tom McCarthy, “Florida Banned State Workers from Using Term ‘Climate Change’ - Report,” *The Guardian*, 8 maart 2015, <http://www.theguardian.com/us-news/2015/mar/08/florida-banned-terms-climate-change-global-warming>.

<sup>64</sup> Bernard Dewulf, *Verstrooiingen: over kijken en zien* (Amsterdam: Atlas Contact, 2012), 64.



aloude relatie op de proef stellen, vindt Timothy Morton. Kunst moet daarbij schoon noch subliem zijn.<sup>65</sup> Ecologisch bewustzijn impliceert geëngageerde kunst die hyperobjects au sérieux neemt en het menselijke perspectief niet verabsolueert. Hyperobjects vragen om een specifieke visuele representatie, die bijdraagt aan de creatie van een metataal om de veelzijdige interobjectieve relaties te vatten.

World of Matter neemt die moeilijke uitdaging om over hyperobjects te communiceren, aan.<sup>66</sup> Zoals eerder vermeld, zijn grondstoffen om meerdere redenen hyperobjects: hun hoeveelheden zijn onbevattelijk, ze laten zich maar moeilijk controleren en hun onderlinge interacties overstijgen vaak de menselijke kennis. Grondstoffen krijgen binnen World of Matter een veeleer holistische betekenis, waarbij ze door tijd noch ruimte worden begrensd. Bovendien benadrukt het project het voortdurende falen van de mens om grondstoffen naar zijn hand te zetten, terwijl hij daarvan onvermijdelijk afhankelijk is – hyperobjects zijn immers visueel: de mens kleeft als het ware vast aan hun ontologische densiteit.<sup>67</sup>

### Sonische journalistiek

*Chernobyl – Sounds of Contamination* (2012), een bijdrage van Peter Cusack aan World of Matter, vat een aantal eigenschappen van hyperobjects krachtig samen. Cusack is een geluidskunstenaar die het potentieel van sonische journalistiek verkent. De kracht van geluiden wordt namelijk vaak onderschat in de reguliere berichtgeving van situaties of catastrofes. Klanken verstrekken nochtans informatie over plaatsen en gebeurtenissen die een zuiver visuele verslaggeving niet kan bieden. Geluiden geven subtiele aanwijzingen van ruimtelijkheid en herscheppen de atmosfeer van de gebeurtenis. Omringt het gevaar ons of is het eerder veraf? Wie is er nog in de buurt? Journalistieke klanken functioneren echter niet wanneer ze geïsoleerd worden van andere gegevensbronnen – Cusack pleit dan ook voor een evenwicht tussen sonische en visuele informatieoverdracht.<sup>68</sup>

Geluiden blijken bovendien bijzonder nuttig in het onderzoek. In *Chernobyl* observeert Cusack de verstreckende gevolgen van de kernramp in 1986: “What has

<sup>65</sup> Morton, “Poisoned Ground,” 46, 50.

<sup>66</sup> Ursula Biemann, “Forest Law” (lezing, Inventer le possible. Une vidéothèque éphémère: projection & rencontre avec les artistes Ursula Biemann et Wim Catrysse, Jeu de Paume Parijs, 30 januari 2015).

<sup>67</sup> Morton, “Poisoned Ground,” 40.

<sup>68</sup> Peter Cusack, “Field Recording as Sonic Journalism,” *Sounds from Dangerous Places*, geraadpleegd 6 april 2015, [http://sounds-from-dangerous-places.org/sonic\\_journalism.html](http://sounds-from-dangerous-places.org/sonic_journalism.html).

happened to the environment, nature, the region and the people directly affected since?”<sup>69</sup> Zijn werk bestaat concreet uit video’s waarbij geluidsopnames uit de streek worden vergezeld van een foto die de concrete plaats vanwaar de klanken vandaan komen, suggereert. Zo scheidt Cusack een zeer gevarieerde reportage waarin zowel natuurlijke als folkloristische elementen voorkomen.

De eerste mediafile van *Chernobyl* toont een ongedefinieerde locatie met gras en struiken, en in de verte waarschuwingssymbolen die wijzen op het gevaar voor nucleaire straling. De soundtrack bestaat uit het aanhoudende tikken van een geigerteller. Bij een foto van een reuzenrad van weleer wordt het zeurende geluid aangevuld met de typische zang van een koekoek. In een andere file registreert Cusack de sfeer in een kantine waar, volgens de foto, mannen in legeruniform praten aan een tafel en op de achtergrond twee vrouwen een automaat bedienen. Zo is er ook de foto van drie lokale vrouwen met de opname van een Oekraïens lied – wellicht gezongen door één van de drie? De mediafile waarbij een foto van hoogspanningsmasten wordt gecombineerd met een soundtrack van elektrisch gezoem, is wellicht het meest merkwaardig in dit verband. De elektriciteit stroomt namelijk niet langer uit de kerncentrale, maar ernaartoe, voor het stillegingsproces van de reactoren, de opruimingswerken die nog steeds aan de gang zijn, en de mensen die in de omgeving werken.<sup>70</sup>

Peter Cusack vindt in sonische journalistiek een manier om te communiceren over hyperobjects. Radioactiviteit leent zich immers niet tot allesomvattende beelden die in één ogenschouw duidelijk maken waar het om gaat. Nucleaire stralen zijn onzichtbaar: alleen hun effecten tonen zich, en die vormen dan ook het uitgangspunt van de meeste reportages over de gevolgen van de kernramp in Chernobyl.<sup>71</sup> Cusack daarentegen tracht de straling, vooral in de mediafiles waarin een geigerteller te horen is, zelf te vatten. Bovendien belicht hij de interactie ervan met andere aanwezige entiteiten, als een spook dat rondwaart en op zijn tocht verwoesting en mutatie zaait.

<sup>69</sup> Peter Cusack, “Chernobyl - Sounds of Contamination,” *World of Matter*, geraadpleegd 6 april 2015, <http://www.worldofmatter.net/pccsc01#path=pccsc10>.

<sup>70</sup> Cusack, “Field Recording as Sonic Journalism.”

<sup>71</sup> Een uitzonderlijk voorbeeld daarvan zijn de video-opnames door Vladimir Shevchenko van drie dagen na de ramp. Bij de ontwikkeling bleek dat zowel het beeld als het geluid waren aangetast door ruis, als gevolg van de straling die door de behuizing van de camera ging. Die onbedoelde neveneffecten komen zo misschien wel dicht in de buurt van Cusack’s experiment. Susan Schuppli, “The Most Dangerous Film in the World,” in *Tickle Your Catastrophe! Imagining Catastrophe in Art, Architecture and Philosophy*, red. Frederik Le Roy e.a., *Studies in Performing Arts & Media* 9 (Gent: Academia Press, 2011), 127.

## Hyperobjects als triggers van conflict

De meer recente kernramp van Fukushima (2011) kan eveneens in het licht van hyperobjects worden beschouwd. De catastrofe leek in zeker opzicht de fatale schakel in een kettingreactie van hyperobjects, die hoe dan ook met elkaar in verbinding staan over tijd en ruimte heen. De vloedgolf, die schade aanrichtte aan de gebouwen, werd veroorzaakt door een aardbeving. Maar hoe is die aardschok zelf ontstaan? Mogelijk is de toename van aardbevingen te wijten aan een minieme temperatuurstijging van het oceaanwater, waardoor de druk op de aardplaten verhoogt. Bij het ontstaan van de tsunami in Fukushima ging de oncontroleerbaarheid van de hyperobject water vervolgens over in de hyperobject nucleaire straling.<sup>72</sup>

De interobjectiviteit tussen hyperobjects komt ook naar voren in de proloog van *Earth Poison* (lopend project) van Nabil Ahmed. Het project handelt over de arseenvergiftiging van de Gangesdelta in Bangladesh, een territoriale transformatie die plaatsvindt door de verstremgeling van politieke, humanitaire kwesties en het milieu (Afbeelding 7). De inleidende video focust op de complexe wisselwerking van meteorologische factoren die het reilen en zeilen van het leven op aarde regeren, maar die de mens slechts kan bestuderen en enkel in beperkte mate beïnvloeden. Langzaam wordt ingezoomd op *Blue Marble*, de beroemde foto die in 1972 door de NASA vanuit de Apollo 17 werd genomen (Afbeelding 8). Het was het allereerste beeld uit de ruimte dat de aarde als volledige blauwe bol weergaf.<sup>73</sup> Wolkenpartijen en luchtstromen vallen onmiddellijk op. Daarover gaat de voice-over: hoe passaatwinden verschillende locaties op aarde verbinden en onder meer depressies en cyclonen veroorzaken.

In retrospectief symboliseert *Blue Marble* de link tussen de klimatologische en politieke omstandigheden die twee jaar voordien escaleerden in Oost-Pakistan (het huidige Bangladesh). De cycloon die zichtbaar is op de foto, is een effect van hetzelfde tropische systeem dat ook Bhola creëerde, de cycloon die in 1970 een half miljoen mensenlevens in Oost-Pakistan opeiste. Het geweld van de wind, de zon en het tollende stof, zoals de voice-over vertelt, was een katalysator voor de genocide en politieke transformaties enkele maanden later, die uitmondde in de onafhankelijkheid van Bangladesh in 1971.<sup>74</sup> De reddingswerken vanuit de overheid

<sup>72</sup> Morton, "Poisoned Ground," 42; Morton, *Hyperobjects*, 49.

<sup>73</sup> Emily Eliza Scott, "Earth Seeing," *Social Text*, Radical Materialism, 8 maart 2015, [http://socialtextjournal.org/periscope\\_article/radical-materialism-introduction/](http://socialtextjournal.org/periscope_article/radical-materialism-introduction/).

<sup>74</sup> Nabil Ahmed, "Arsenic: Bhola Cyclone," *Forensic Architecture*, geraadpleegd 7 april 2015, <http://www.forensic-architecture.org/lexicon/radical-meteorology/>; Nabil Ahmed, "Radical Meteorology"

op de catastrofe waren ondermaats en de onverschillige houding van West-Pakistan intensifieerde de haat van Oost-Pakistan.<sup>75</sup>

*Earth Poison* belicht duidelijk hoe menselijke en niet-menselijke actoren zoals hyperobjects een cruciale invloed op elkaar uitoefenen. Hyperobjects treden op de voorgrond en de mens ondervindt steeds meer de nefaste effecten van het antropoceen. De video belicht vooral de eenzijdige effecten van het klimaat op de mens; toch zullen tropische stormen in de toekomst vaker voorkomen als gevolg van de door de mens gestuurde klimaatverandering. Het klimaat wordt daardoor een steeds belangrijkere factor op het politieke terrein – het woord ‘klimaatvluchteling’ maakte vrij recent zijn intrede in nieuwsberichten (de term werd pas in 2006 door Van Dale toegevoegd).<sup>76</sup>

gy,” *Forensic Architecture*, geraadpleegd 7 april 2015, <http://www.forensic-architecture.org/lexicon/radical-meteorology/>.

<sup>75</sup> Adil Najam, “The Cyclone That Broke Pakistan’s Back,” *The Express Tribune*, 18 augustus 2010, <http://tribune.com.pk/story/40218/the-cyclone-that-broke-pakistans-back/>.

<sup>76</sup> Yesomi Umolu en Susy Bielak, “On Nonparticipation: Chris Conry, Nabil Ahmed, Keli Garrett,” *Walker Art Center*, 30 mei 2013, <http://blogs.walkerart.org/visualarts/2013/05/30/on-non-participation-chris-conry-nabil-ahmed-keli-garrett/>.

## 2. De emancipatie van Moeder Aarde

**“To be sure, we can slow down the processes already under way, legislate reductions in fossil-fuel consumption, massively replant the devastated forests... all fine initiatives, but together they amount to the image of a ship sailing at twenty-five knots toward a rocky bar on which it will inevitably be smashed to pieces, and on whose bridge the officer of the watch advises the engine room to reduce speed by a tenth without changing direction.”**

–Michel Serres<sup>77</sup>

*Earth Poison* van Nabil Ahmed handelt over de rol van ecologische en klimatologische omstandigheden in actuele, neo-koloniale praktijken, waarvan de arseenvergiftiging in Bangladesh een duidelijk voorbeeld is. Na de onafhankelijkheid van Bangladesh in 1971 was de aantrekkingskracht van de nieuwe, maar gehavende staat op internationale hulporganisaties en ontwikkelingsprojecten groot. Onder andere de Wereldbank, het Internationaal Monetair Fonds en UNICEF repten zich erheen om zich te mengen in de ontwikkeling van het land op velerlei gebieden. Ondanks de zware vernielingen richtten ze zich meteen op de invoering van de Groene Revolutie, een Amerikaans landbouwprogramma dat grootschalige monocultuur wilde introduceren in ontwikkelingslanden, om in hun eigen voedselbehoeften te voorzien en de economie aan te sterken. De Wereldbank deed zware investeringen in moderne irrigatiesystemen, aangezien de nieuwe gewassen vijf keer meer water vereisten.<sup>78</sup>

Geïnspireerd door die systemen, installeerde UNICEF tal van ondergrondse waterbassins om de schaarste aan gezond drinkwater op te vangen. Door een chemische reactie met koolstof kwam het arseen, dat van nature aanwezig is in het grondwater van de Gangesdelta, op die manier vrij en uiteindelijk in het drinkwater terecht.<sup>79</sup> De ernstige lichamelijke klachten bij de lokale bevolking die daaruit

<sup>77</sup> Serres, *The Natural Contract*, 30.

<sup>78</sup> Ahmed, “Arsenic: Bhola Cyclone;” Nabil Ahmed, “Water Infrastructure,” *World of Matter*, geraadpleegd 24 april 2015, <http://www.worldofmatter.net/prologue-radical-meteorology#path=water-infrastructure>.

<sup>79</sup> Nabil Ahmed, “Arsenic in the Bengal Delta,” *World of Matter*, geraadpleegd 5 april 2015, <http://www.worldofmatter.net/arsenic-bengal-delta>; Cynthia Graber, “Why Bangladesh Water

volgden, waren de aanzet voor een langdurige juridische strijd waarin recht en wetenschappen nauw met elkaar waren verbonden. Wetenschappelijke maatstaven gelden namelijk als een leidraad om te bepalen of een bepaalde concentratie arseen al dan niet schadelijk is en bijgevolg of de verantwoordelijke daarvoor aansprakelijk kan worden gesteld.<sup>80</sup>

Wat staat er in *Earth Poison* op het spel? Natuurlijke ecosystemen raken betrokken in de door en door menselijke strijd van politieke en economische macht, en van overleven. De natuur wordt de twistappel in juridische processen. Door de rationalisering en intensivering van de landbouw, zet de mens fysische en chemische wetmatigheden naar zijn hand. Dat stilaan de vanzelfsprekendheid verdwijnt van zowel de commodificatie van de natuur als haar rechterlijke ondergeschiktheid aan de mens, is de idee achter ‘de emancipatie van Moeder Aarde’.

### **Dekolonisatiestrijd**

Kolonisatie wordt geassocieerd met een uit de hand gelopen imperialisme van grote mogendheden, dat leidt tot de vestiging van nederzettingen in perifere gebieden en de slavernij van de lokale bevolking. Mensen worden handelswaar, bevolkingsgroepen belanden voor een aantal decennia onder het juk van een vreemde overheerser. De aanwezige natuurlijke rijkdommen in de regio worden in één lijn geplaatst met de bewoners ervan: bestemd voor exploitatie, in dienst van de onstilbare honger naar winstbejag.

Die eeuwenoude polaire verhoudingen van subject en object en het mechanisme van meesterschap en toe-eigening, waarin de westerse beschaving haar oorsprong vindt, liggen ook aan de basis van de postindustriële omgang met grondstoffen, stelt T.J. Demos.<sup>81</sup> Er zijn inderdaad een aantal significante gelijkenissen tussen historische voorbeelden van uitbuiting en de hedendaagse rooibouw van natuurgebieden zoals het Amazonewoud. Economische groei is steeds de voornaamste drijfveer, die vaak ten koste gaat van sociale rechtvaardigheid. Demos wijst terecht op het feit dat de tachtig rijkste mensen op aarde evenveel bezitten als de armste

Contains Arsenic,” *Scientific American*, 16 november 2009, <http://www.scientificamerican.com/podcast/episode/why-bangladesh-water-contains-arsen-09-11-16/>.

<sup>80</sup> Ahmed, “Water Infrastructure;” Nabil Ahmed, “Science on Trial,” *World of Matter*, geraadpleegd 25 april 2015, <http://www.worldofmatter.net/prologue-radical-meteorology#path=science-trial>.

<sup>81</sup> T.J. Demos, “Decolonizing Nature: Making the World Matter,” *Social Text*, Radical Materialism, 8 maart 2015, [http://socialtextjournal.org/periscope\\_article/decolonizing-nature-making-the-world-matter/](http://socialtextjournal.org/periscope_article/decolonizing-nature-making-the-world-matter/); T.J. Demos, “Introduction” (lezing, Rights of Nature Conference, Nottingham, 24 januari 2015). De problematiek rond sociale ongelijkheid en monopolisering komt uitvoeriger aan bod in Hoofdstuk 3.

helft van de wereldbevolking samen, een radicale ongelijkheid waarover ook Naomi Klein en Rob Nixon zich buigen.

Demos onderstreept het belang van de dekolonisatie van de natuur.<sup>82</sup> Om het paradigma van dominantie achterwege te laten, moeten we in eerste instantie afscheid nemen van bestaande politieke en economische dogma's. Het groene kapitalisme bijvoorbeeld, waarbij we op een weliswaar ecologische manier evenveel blijven consumeren, blijkt grotendeels een vluchtroute om de brandhaard te ontwijken in plaats van hem te blussen. Door *greenwashing* en emissiehandel dreigt de klimaatcrisis namelijk zelf een markt te worden, waardoor we vastlopen in de vicieuze cirkel van consumptie.<sup>83</sup> In plaats daarvan moet uit die crisis een radicaal ander maatschappijmodel groeien, dat de kiem legt voor nieuwe relaties, rechten en basisprincipes. Politieke ecologie, de beleidsmatige organisatie van de verbanden tussen mens en natuur, is van oudsher doordrongen van imperialistische motieven; de huidige beweging van filosofen als Félix Guattari, Bruno Latour en Timothy Morton om ze te bevrijden van koloniale denksystemen, is in die zin zeker toe te juichen.<sup>84</sup>

Ingegeven vanuit zijn eigen ervaringen, benadrukt ook Cormac Cullinan het belang van een mentaliteitswijziging. De cultuur waarin iemand opgroeit, stelt hij, bepaalt in sterke mate hoe die persoon zich positioneert tegenover andere, zowel menselijke als niet-menselijke wezens. Een machtige cultuur gebaseerd op dominantie is sterk geneigd tot exploiteren. Als blanke man geboren in Zuid-Afrika onder het Apartheidsregime, werd Cullinan zich er stelselmatig van bewust dat de onderdrukkende samenleving die hem omringde hem onwillekeurig voorprogrammeerde tot uitbuiters. "But as I grew older, I realized that I needed to reeducate myself and change many of the ways of thinking that my society had inculcated."

<sup>82</sup> T.J. Demos heeft een publicatie daarover aangekondigd, onder de werktitel *Decolonizing Nature: Contemporary Art and the Politics of Ecology*. "T.J. Demos on the Exhibition Rights of Nature and His Forthcoming Book *Decolonizing Nature: Contemporary Art and the Politics of Ecology*," *Worm*, 1 maart 2015, <http://wormaesthetics.tumblr.com/post/112403545977/tj-demos-on-the-exhibition-rights-of-nature-and>. De idee van 'kolonisatie van de leefwereld' werd eerder geïntroduceerd door de Duitse filosoof en socioloog Jürgen Habermas. Pieter Lemmens, "Dionysische wijsheid contra Socratische rationaliteit. De irrationaliteit van de rationalisering," *Filosofie*, 1994, 18.

<sup>83</sup> Matthias Lievens, "Klimaatrechtvaardigheid! Géén groen kapitalisme," *DeWereldMorgen*, 23 augustus 2013, <http://www.dewereldmorgen.be/artikels/2013/08/23/klimaatrechtvaardigheid-geen-groen-kapitalisme>.

<sup>84</sup> "T.J. Demos on the Exhibition Rights of Nature and His Forthcoming Book;" Demos, "Introduction."

ed. [...] We have to move from a society based on separation and domination to embrace our participation in life.”<sup>85</sup>

James Lovelock kwam tot een gelijkaardige analyse in *The Revenge of Gaia* (2006). Door hun delicate kneedbaarheid staan kinderen open voor allerlei ideeën, gaande van de idolatrie voor een bepaalde voetbalploeg die ze met hun klasgenoten delen tot de politieke ideologieën waarin hun ouders geloven. In die kinderlijke naïviteit ziet Lovelock daarom een hulpmiddel bij uitstek om hen de juiste richting te tonen en hen van jongs af bij te brengen dat de aarde een levende planeet is waarvan we allen deel uitmaken.<sup>86</sup>

## **De natuur als rechtspersoon**

Terwijl gekoloniseerde bevolkingsgroepen in opstand kunnen komen om hun ontvoogding te bewerkstelligen, hebben gekoloniseerde grondstoffen die mogelijkheid niet. Een andere instantie moet in hun plaats opkomen om de superioriteit van de *homo sapiens sapiens* als intelligent, rationeel wezen, in te tomen en duidelijke grenzen uit te tekenen. De huidige wending om de natuur te erkennen als een rechtspersoon staat weliswaar nog in de kinderschoenen, maar belooft een baanbrekende stap in de richting van transitie.

‘Respect voor het milieu’ wordt hoog in het vaandel gedragen. Het is een ongeschreven regel die menige Vlaming belet te sluikestorten en hem overtuigt zijn woning goed te isoleren. Individuen, bedrijven, maar net zo goed toppolitici lijden aan imagooverlies en worden op de vingers getikt wanneer ze die conventionele houding van eerbied met de voeten treden. Tegelijk gaat achter die moraal een complexe hypocrisie schuil. De ethiek die ogenschijnlijk niet ter discussie staat, verliest al snel aan impact wanneer levensvreugde of financiële rijkdom op het spel staan. De auto laten staan voor de fiets is een kleine moeite wanneer het weer meezit, en bovendien draagt die keuze bij aan een betere fysieke conditie. Tijdens de vakantieperiode enkel buurlanden bezoeken om vervuilende vliegvluchten te vermijden, is voor velen dan weer een brug te ver. Letten op het waterverbruik bij het dagdagelijkse wassen en plassen levert lagere facturen op. Degelijke biologische groenten kampen dan weer met het stigma dat ze te duur zijn, wat hen

<sup>85</sup> Ashley Dawson, “Panel on the Rights of Mother Earth,” *Social Text*, People’s Conference on Climate Change, 8 juli 2011, [http://socialtextjournal.org/periscope\\_article/panel\\_on\\_the\\_rights\\_of\\_mother\\_earth/](http://socialtextjournal.org/periscope_article/panel_on_the_rights_of_mother_earth/).

<sup>86</sup> James Lovelock, *The Revenge of Gaia: Why the Earth Is Fighting Back - and How We Can Still Save Humanity* (Londen: Penguin, 2007), 175.



meteen minder aantrekkelijk maakt dan hun niet-biologische varianten.<sup>87</sup> Waarden en motieven zijn in veel gevallen dus allerminst eensluidend.

Kunnen die ambigue morele waarden omgezet worden in concrete wetten – zoals de mensenrechten zijn gegroeid uit de noodzaak om onrecht aan te pakken met welomschreven regels? Kan natuur, met andere woorden, daadwerkelijk worden opgenomen in ons rechtssysteem? En hoe vertaalt die rechtsgeldigheid zich dan in de praktijk? Kunnen rechten van de natuur bovendien de nodige internationale draagkracht vinden? Terwijl meer dan de helft van de inwoners van Kopenhagen zich dagelijks met de fiets verplaatst, blinkt Caïro uit in verkeerschaos met gemotoriseerde voertuigen. Denen en Egyptenaren leven evenwel op dezelfde planeet, waarmee ze samen verder moeten.

Wanneer klimaatakkoorden systematisch falen, lijkt een drastische maatregel in de vorm van een omwenteling van het rechtssysteem onafwendbaar – was er misschien veel leed gespaard, had die kentering allang plaatsgevonden? De verklaring van de rechten van de natuur betekent in ieder geval een nieuwe historische fase in de ontwikkeling van het internationaal recht, na onder meer de Verklaring van de Universele Rechten van de Mens door de Verenigde Naties in 1948. Die rechten negeren overigens de natuur, waarvan de mens afhankelijk is. De aanwezigheid van natuur in het rechtssysteem is een belangrijk signaal in de richting van een permanente globale mobilisatie om haar te beschermen. Het betekent ook het einde van de in het huidige rechtssysteem ingebakken opvatting dat alleen mensen rechten kunnen hebben, en dat mensen vanzelfsprekend de macht hebben over niet-menselijke dingen. Rechtszaken waarin zij betrokken zijn, kaderen nu vooral rond eigendomsrecht.<sup>88</sup>

Ecuador en Bolivia vormen, als de enige landen die natuur in hun grondwet hebben opgenomen (respectievelijk in 2008 en 2009), de voorhoede op dit gebied. De landen baseren zich daarvoor op het concept *sumak kawsay* of *buen vivir*: mensen leven in harmonie met elkaar en met hun omgeving, waarbij kleinschalige in-

<sup>87</sup> Merk daarbij ook op dat grootschalige voedselketens steeds gelinkt zijn aan het dominante financieringssysteem dat economisch rendement nastreeft. Ruimte voor kleinschalige, lokale boeren is er daarin vaak niet, waardoor zij veelal aangewezen zijn op eigen middelen. “Het huidige financiële stelsel heeft moeite om duurzaamheid en welzijn mee te wegen. Deze waarden, die van cruciaal belang zijn op lange termijn, kun je vaak niet verpakken en verkopen,” stelt ex-bankier Helen Toxopeus in een interview in Trouw. Kees de Vré, “Ander voedsel, ander geld,” *Trouw*, 5 april 2015, <http://www.trouw.nl/tr/nl/4504/Economie/article/detail/3944802/2015/04/05/Ander-voedsel-ander-geld.dhtml>.

<sup>88</sup> Dawson, “Panel on the Rights of Mother Earth.”

heemse gemeenschappen prioriteit hebben boven het grootschalige westerse ontwikkelingsmodel.<sup>89</sup>

## Het einde van een problematische scheiding

Het besef dat mens en natuur niet rechtlijnig tegenover elkaar staan, maar met elkaar interageren in een hybride netwerk van actoren, was één van de hoofdlijnen in het derde hoofdstuk over Hyperobjects. *Blue Marble* (Afbeelding 8) bleek overigens niet enkel een allegorische representatie van de samenloop van klimatologische en politieke omstandigheden, maar in ruimere zin ook een symbool voor de eenheid van cultuur en natuur. De mensheid verdwijnt in de blauwe bol en is niet van het begrip ‘aarde’ te onderscheiden.<sup>90</sup> *Blue Marble* kan daarom een aanzet zijn voor een mentale paradigmashift van Copernicaanse omvang, waarover Cullinan schrijft. De visie van de mens als een superieur wezen verdwijnt in de plaats van de tegengestelde denkwijze dat de aarde alle aspecten van zijn bestaan vormgeeft.<sup>91</sup> “We are earthlings,” stelt hij. De aarde is onze habitat, we kunnen nergens anders overleven – haar eenzijdig koloniseren is gewoonweg dom.<sup>92</sup>

Volgens de Gaia-hypothese van James Lovelock, waarvan de kiem rond 1965 werd gelegd, is de aarde een levend organisme met een eigen overlevingssysteem dat direct gekoppeld is aan de materiële omgeving, die bestaat uit fysische, biologische, chemische en menselijke componenten. Die houden elkaar door wisselwerking in evenwicht. Organismen zullen, waaronder dus ook de aarde als geheel, al naargelang ingrijpen in die materiële omstandigheden of zich daaraan aanpassen, zodat ten slotte het leven altijd overwint. Dat betekent dat de dominantie van sommige factoren steeds relatief is; extinctions zijn niet uitgesloten en de oorspronkelijke winnaar kan de uiteindelijke verliezer blijken of omgekeerd.<sup>93</sup> De temperatuur van de aarde zal bijvoorbeeld niet blijven stijgen totdat ze onherroepelijk

<sup>89</sup> Demos, “Introduction;” Rickard Lalander, “Rights of Nature and the Indigenous Peoples in Bolivia and Ecuador: A Straitjacket for Progressive Development Politics?” *Iberoamerican Journal of Development Studies* 3, nr. 2 (2014): 149–150.

<sup>90</sup> Dawson, “Panel on the Rights of Mother Earth.”

<sup>91</sup> Ashley Dawson, “The Rights of Nature,” *Social Text*, Climate Justice, 5 december 2011, [http://socialtextjournal.org/periscope\\_article/the\\_rights\\_of\\_nature/](http://socialtextjournal.org/periscope_article/the_rights_of_nature/).

<sup>92</sup> Cormac Cullinan, “Wild Law” (lezing via Skype, Rights of Nature Conference, Nottingham Contemporary, 24 januari 2015).

<sup>93</sup> James Lovelock, “Gaia: The Living Earth,” *Nature* 426, nr. 6968 (2003): 769–770, doi:10.1038/426769a. Lovelock is er bijvoorbeeld van overtuigd dat slechts twintig procent van de huidige zeven miljard mensen zullen overleven wanneer de opwarming van de aarde haar climax bereikt. James Lovelock, Gaia Hypothesis, Video, 2007, <https://www.youtube.com/watch?v=GIFRg2skuDI>.

verdroogt en sterft, maar zal volgens Lovelock aan het einde van deze eeuw terug stagneren en uiteindelijk zakken. De effecten op het ecosysteem, waarvan onze voedselproductie afhankelijk is, zijn echter desastreus; voor de meeste organismen die van de aarde afhankelijk zijn, zijn de gevolgen van de opwarming onomkeerbaar.<sup>94</sup>

Een bijkomende theorie om zijn Gaia-hypothese te staven, is Lovelocks zogenaamde ‘Madeliefjeswereld’, waarmee hij zijn eerdere theorie vanuit een Darwinistisch perspectief benadert. Hij gaat uit van een fictieve planeet die blootstaat aan zonnestralen met een steeds toenemende intensiteit. De madeliefjes waarmee de planeet bezaaid is, reguleren de temperatuur in de atmosfeer rond de planeet door hun kleur: lichte bloempjes weerkaatsen het zonlicht en hun soortgenoten met een donkere tint absorberen het. De donkere komen meer voor in het beginstadium, waardoor ze de temperatuur verhogen, terwijl de lichtere nadien voor een verkoelend effect zorgen. Door natuurlijke selectie organiseren de planten zo de leefbaarheid op de planeet.<sup>95</sup> In lijn met die theorie kent Lovelock een aantal cruciale eigenschappen aan micro-organismen als de ‘biologische infrastructuur’ van de aarde toe. Ze zorgen bijvoorbeeld voor de verwerking van toxische stoffen.<sup>96</sup> De algen in grote oceanen produceren dan weer gassen waardoor wolkenvorming ontstaat, zodat zonnestralen worden gereflecteerd.<sup>97</sup>

Hoewel de Gaia-hypothese lange tijd voorwerp van scepsis was in wetenschappelijke kringen, bleek ze reeds behulpzaam bij het maken van minstens tien significante voorspellingen voorafgaand aan uitgebreider onderzoek. Zo was de levensloosheid van de planeet Mars al af te leiden uit een analyse van de samenstelling van de atmosfeer.<sup>98</sup> De metafoer van de ‘levende aarde’ is volgens Lovelock evenwel de grootste waarde van de Gaia-hypothese, omdat ze er voortdurend aan herinnert “that we are part of it and that human rights are constrained by the needs of our planetary partners.”<sup>99</sup>

Door de rechten van de aarde in te voeren, erkennen we opnieuw haar waardigheid als levend wezen, in tegenstelling tot de commodificatie ervan in koloniale

<sup>94</sup> Lovelock, Gaia Hypothesis.

<sup>95</sup> Lovelock, “Gaia,” 2003, 769; Eli Biton en Hezi Gildor, “The Seasonal Effect in One-Dimensional Daisyworld,” *Journal of Theoretical Biology* 314 (2012): 145, doi:10.1016/j.jtbi.2012.08.043.

<sup>96</sup> Lovelock, “Gaia,” 2003, 770; James Lovelock, *Gaia: A New Look at Life on Earth* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 25.

<sup>97</sup> Lovelock, Gaia Hypothesis.

<sup>98</sup> Lovelock, “Gaia,” 2003, 769–770.

<sup>99</sup> *Ibid.*, 770.

patronen, en stemmen we ons conventionele wettelijk stelsel af op de natuurwet-ten.<sup>100</sup> De weg naar een harmonieuzere rechtspraktijk ligt echter bezaaid met obstakels. Eén daarvan is de onmondigheid van niet-menselijke wezens. Hoe kunnen een bos, een rivier, een ecosysteem opkomen voor hun rechten of zich verdedigen in een rechtszaak? Net als andere fundamentele verschillen huist die onmondigheid in de tegenstelling tussen natuur en cultuur.

Ook al is de dichotomie achterhaald, een vastgeroeste term als ‘natuur’ zorgt er wel voor dat de menselijke stem voor haar kan opkomen. De term radicaal schrappen uit het woordenboek, zoals veel theoretici lijken voor te stellen, is een beetje het kind met het badwater weggooien. De denkpiste die Bruno Latour in *Politics of Nature* volgt, biedt een mogelijke oplossing voor deze impasse. In dat boek wil Latour de natuur binnenbrengen in een democratische politiek. Daarvoor is de afschaffing van de antithesen subject-object, mensen-dingen of natuur-cultuur een eerste belangrijke voorwaarde, stelt hij. Latour beschrijft vervolgens stapsgewijs hoe de integratie van niet-menselijke actanten in de politiek mogelijk is. Pas aan het einde van het hele proces kunnen we de aanvankelijk verboden begrippen weer in de mond nemen, zolang we de hele analyse hebben doorlopen en natuur uiteindelijk politieke zeggingskracht heeft gekregen.<sup>101</sup> Als we die redenering door-trekken naar de rechtspraak, kan de term ‘natuur’ blijven bestaan, zolang hij een nieuw conceptueel kader krijgt.<sup>102</sup>

## **Kunst als discussieruimte**

Dit is tevens de argumentatie die T.J. Demos volgt om het gebruik van de term in de titel van de tentoonstelling *Rights of Nature*, die begin 2015 in Nottingham Contemporary liep, te verantwoorden. Daaraan was een eendaagse conferentie gekoppeld waarop het debat rond de rechten van natuur werd benaderd vanuit diverse invalshoeken; onder de sprekers bevonden zich onder andere kunstenaars, vertegenwoordigers van inheemse gemeenschappen, activisten en juridische denkers.<sup>103</sup>

Steeds staat de aarde als een levende entiteit, een visie waarvoor ook Lovelock pleit, centraal, en alles staat in het teken van de heilzaamheid voor het geheel.

<sup>100</sup> Dawson, “Panel on the Rights of Mother Earth.”

<sup>101</sup> Latour, *Politics of Nature*, 180.

<sup>102</sup> “T.J. Demos on the Exhibition Rights of Nature and His Forthcoming Book.”

<sup>103</sup> De tentoonstelling *Rights of Nature: Art and Ecology in the Americas* liep van 24 januari tot 15 maart 2015 in Nottingham Contemporary, met curatoren T.J. Demos en Alex Farquharson, in samenwerking met Irene Aristizábal; voor de deelnemende kunstenaars, zie: <http://nottinghamcontemporary.org/art/rights-nature>. De conferentie vond plaats op 24 januari.

Idealiter vertaalt een oprechte genegenheid voor de aarde zich dan ook niet zozeer in rechten, als wel in relaties. ‘Moeder Aarde’ in plaats van het minder emotioneel geladen ‘natuur’ drukt die intentie krachtig uit: een moeder exploiteren we niet, maar eerbiedigen we uit respect en dankbaarheid.<sup>104</sup>

Ook al geven tal van denkers en activisten de richting naar rechten van de natuur aan, toch blijft onduidelijk hoe de invoering ervan in de praktijk wordt onthaald en hoe de integratie ervan in het bestaande rechtssysteem gebeurt. Naast juridische convergeren onder meer antropologische, politieke, economische en sociale factoren en belangen in de veelzijdige noemer ‘natuur’ – ‘Moeder Aarde’ wordt toch veelal angstvallig gemeden. Artistieke middelen lijken bij uitstek in staat om de rechten van de natuur in hun interdisciplinariteit te benaderen, open vragen te stellen en de mogelijkheden van die revolutionaire wending af te tasten. *World of Matter* stelt zich open als zo’n veelzijdige discussieruimte.

### Rechten voor het Amazonewoud

Vanuit de controversen rond de rechten van de natuur startten Ursula Biemann en Paulo Tavares een eigen artistiek onderzoek aan de hand van drie concrete rechtszaken in Ecuador. *Forest Law* (2014) is als het ware een microvoorbeeld van de multidisciplinariteit die *World of Matter* kenmerkt: Biemann is een essayistische videokunstenares en Tavares een architect en stadsplanner. Hij maakte eerder al *Non-Human Rights* (2012), een videoproject vanuit een zeer gelijkaardige invalshoek. *Forest Law* is bovendien doorspekt met allerlei verschillende invalshoeken. Rechtswetenschap komt op de eerste plaats, en wordt aangevuld met inzichten vanuit de filosofie en antropologie (zie ook Hoofdstuk 3).

Het werk kwam tot stand in opdracht van de Michigan State University en het Eli and Edythe Broad Art Museum. Het past zo uitstekend binnen de hedendaagse invulling van het Land Grant programma, dat de studie naar landbouw en landgebruik door de universiteit wil combineren met hedendaagse interdisciplinaire artistieke onderzoekspraktijken.<sup>105</sup> *Forest Law* werd daar aan het publiek voorgesteld en tentoongesteld van 28 augustus 2014 tot 11 januari 2015 (Afbeelding 9). De multimedia-installatie bestaat enerzijds uit een video gesynchroniseerd over twee kanalen en anderzijds uit documentatiepanelen met archiefdocumenten, kaarten, bodemstalen, foto’s en video’s.

<sup>104</sup> Dawson, “Panel on the Rights of Mother Earth.”

<sup>105</sup> Umolu, *The Land Grant: Forest Law*, 8. In de Verenigde Staten werden vanaf 1862 zogenaamde ‘land-grantcolleges’ opgericht. Als een reactie op de industriële revolutie focussen zo één of meerdere gesubsidieerde onderwijsinstellingen per staat op landbouw en technologie.

Michel Serres' *The Natural Contract* (1990) is het primaire referentiepunt van *Forest Law* en is in de opstelling aanwezig middels citaten en videoclips. Het boek anticipeerde inmiddels vijftientig jaar geleden al op de actuele discussies rond de dekolonisatie van en rechten voor de natuur. Ook voor T.J. Demos vormt het dan ook een basiswerk. In heldere taal hekelt Serres de jacht op grondstoffen en pleit hij voor een bindend pact tussen de mensheid en de aarde.<sup>106</sup> Een contract met de natuur en de aanwezigheid ervan in rechtspraak is urgent omwille van de temporele duurzaamheid ervan. Nieuwsberichten zijn eendagsvliegers en van politici kunnen we moeilijk maatregelen op lange termijn verwachten, aangezien hun zicht zich slechts uitstrekt tot de volgende verkiezing. Ook wetenschappelijke studies lijken maar geloofwaardig als ze recent zijn gepubliceerd; inzichten van x aantal decennia geleden worden snel vergeten. Serres beoogt met het contract een betere afstemming van die drie machtige factoren en een introductie van het langetermijndenken op die terreinen, omdat ze een grote invloed hebben op de koers die we varen met het klimaat.<sup>107</sup>

De huidige richting is volgens Serres die van een wereldoorlog – niet in de betekenis van een strijd waarin vele landen zijn verwickeld (al is dit ook het geval), maar eerder een oorlog tegen de wereld, tegen de aarde.<sup>108</sup> De middelen die het Argentijnse oliebedrijf CGC inzette om grondstoffen te exploiteren, herinneren inderdaad aan militaire praktijken. José Gualinga, de leider van het Quichua-volk Sarayaku, vertelt in *Forest Law* over het gebruik van springstoffen om het terrein vrij te maken – of om te intimideren (Afbeelding 10).<sup>109</sup> Eerder getuigde hij in een persconferentie: “In the beginning we did not understand what was happening, it seemed like a nightmare; all of a sudden armed forces entered with the petroleum company. [...] The company incited panic, created divisions amongst families and provoked violence. The impacts are still felt and will be difficult to erase from our memory.”<sup>110</sup>

De Sarayaku spanden in 2003 een rechtszaak aan tegen de Ecuadoriaanse staat omwille van de schending van de rechten van het inheemse volk. De overheid had CGC in 1996 de toelating gegeven om naar olie te boren op hun terrein, dat zo'n 140 duizend hectare groot is. Toen het bedrijf in 2002 daadwerkelijk 'aanviel' op

<sup>106</sup> Ibid., 20–21.

<sup>107</sup> Serres, *The Natural Contract*, 29–31.

<sup>108</sup> Ibid., 32.

<sup>109</sup> Ursula Biemann en Paulo Tavares, red., *Forest Law—Selva Juridica* (East Lansing MI: Eli and Edythe Broad Art Museum - Michigan State University, 2014), 39.

<sup>110</sup> Kevin Koenig, “Courting Justice: Sarayaku v. Republic of Ecuador,” *Amazon Watch*, 1 juli 2011, <http://amazonwatch.org/news/2011/0701-courting-justice-sarayaku-v-republic-of-ecuador>.

de door Gualinga beschreven wijze, betekende dat voor de Sarayaku het begin van een noodtoestand waarbij ze CGC verdreven. Hoewel de grenzen van hun grondgebied wettelijk waren vastgelegd, kwelde Ecuador de leiders zelfs met doodsb bedreigingen. Dat was de directe aanleiding om aan te kloppen bij het Inter-Amerikaans Hof voor de Rechten van de Mens.<sup>111</sup>

Franco Viteri, Sarayaku en president van de Amazonian Indigenous Government of Ecuador, legt uit hoe de natuur reageert met haar eigen verdedigingsmechanisme; een langdurige exploitatie en vervuiling van haar grondstoffen leidt vanzelf tot overstromingen en extremere weersomstandigheden die de mens parten spelen.<sup>112</sup> Die visie deelt hij met Serres, die, volgens een gelijkaardige denkwijze als die van James Lovelock, de aarde voorstelt als een lichaam dat terugvecht tegen parasieten (bijvoorbeeld in de vorm van bacteriën door koorts en niesbuien). De mens moet, net als de bacteriën, zijn eigen meesterschap intomen om zowel zijn eigen voortbestaan als dat van zijn gastheer – de aarde – te garanderen. Vroeg of laat komt hij op de tweesplitsing waar hij moet kiezen tussen dood of symbiose, want een totaal uitgebuide aarde is niet langer leefbaar. Serres onderstreept het belang van rechten voor de natuur als richtingwijzer: “Yet this philosophical conclusion, once known and practiced by agrarian and maritime cultures, though on a local scale and in narrow temporal limits, would remain a dead letter if it were not inscribed in law.”<sup>113</sup>

Het proces dat de Sarayaku aanspanden, is één van de drie rechtszaken waarrond *Forest Law* is opgebouwd en waarbij de rechten van het Amazonewoud in de rechtbank werden verdedigd. Een andere zaak is die van de Shuar tegen Chinese koperbedrijven, die, in ruil voor de vroegere Chinese investeringen in Ecuadoriaanse infrastructuur, winst zien in de mijnen die zich onder andere op het territorium van de Shuar bevinden. Een dramatische gebeurtenis in december 2014 betekende voor Biemann en Tavares een unieke gelegenheid om met een aantal leden van de gemeenschap in contact te komen, onder wie Domingo Ankwash, die in de video aan het woord komt (Afbeelding 11).<sup>114</sup> José Isidro Tendetza Antún was een prominente tegenstander van Mirador, een open-pit mijnproject waarmee het Canadees-Chinese bedrijf Ecuacorriente grote delen van het re-

<sup>111</sup> Biemann en Tavares, *Forest Law—Selva Jurídica*, 21–25.

<sup>112</sup> *Ibid.*, 63.

<sup>113</sup> Serres, *The Natural Contract*, 34.

<sup>114</sup> Umolu, *The Land Grant: Forest Law*, 17.

genwoud zou verwoesten.<sup>115</sup> Hij raakte vermist toen hij op weg was naar een meeting van protesteerders tegen de plannen. Later werd zijn lichaam vastgebonden en verminkt teruggevonden in een anoniem graf waarin de autoriteiten zijn lichaam hadden gelegd zonder medeweten van zijn familie.<sup>116</sup>

Een derde rechtszaak krijgt vooral aandacht in de publicatie en komt in de video kort aan bod door middel van een korte, maar krachtige performance in het regenwoud. Een man in beschermkledij treedt het beeld binnen en wroet met een spade in de zwarte, stroperige bodem van het woud. Zijn handelingen refereren aan de ecologische vernieling die Texaco (sinds 2001 opgenomen in Chevron) in de 26 jaar na 1964 aanrichtte. De ontginning van olie resulteert in grote hoeveelheden afvalwater. In plaats van een diepe ondergrondse injectie, de normale procedure om de toxische substantie op te ruimen, dumpte Texaco die in slordig aangelegde putten in openlucht, die niet waren geïsoleerd. Een ecologische catastrofe vergelijkbaar met Chernobyl of Deepwater Horizon volgde; zoals de performance aantoont, is de bodem nog steeds zwaar vervuild en quasi onleefbaar. Activisten en de vijf getroffen inheemse gemeenschappen (Siona, Secoya, Cofán, Waorani en Quichua) startten in 2003 een rechtszaak, die pas in februari 2011 in hun voordeel werd bepleit. De afbetaling van de miljardenboete voor Chevron-Texaco laat nog op zich wachten. De giftige restanten van de olieontginningen sijpelden niet alleen diep in de bodem van het Amazonewoud, maar ook in het politieke bewustzijn.<sup>117</sup>

In de strijd tegen Chevron-Texaco waagde president Rafael Correa, die sinds 2007 aan de macht is in Ecuador, zich aan een gelijkaardige performance als in *Forest Law* om de internationale media met de ontegensprekelijke milieuverontreiniging te confronteren. In een wit hemd, met een kritische, veelzeggende blik, en met zijn opgestoken rechterhand vol klevrige olie poseert hij voor de foto (Afbeelding 12). Toch staan de drie rechtszaken die in *Forest Law* worden belicht en de verdachte dood van de activist voor de sfeer van corruptie en geweld die de bescherming van het Amazonewoud verhindert. De inzet van Correa voor het regenwoud is dan ook tegenstrijdig. Hoewel hij zware druk uitoefent op Chevron-Texaco, plande hij in augustus 2013 zelf ontginningen in het nationaal park Yas-

<sup>115</sup> Open-pit mining (Nederlands: ‘dagbouwmining’) is een mijnstechniek waarbij de delfstof in lagen van de aardoppervlakte wordt geschaapt. De impact op het landschap is meteen zeer groot doordat diepe kraters ontstaan.

<sup>116</sup> Jonathan Watts, “Ecuador Indigenous Leader Found Dead Days Before Planned Lima Protest,” *The Guardian*, 6 december 2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/dec/06/ecuador-indigenous-leader-found-dead-lima-climate-talks>.

<sup>117</sup> Biemann en Tavares, *Forest Law—Selva Jurídica*, 46–59.



uni, ter compensatie van de uitblijvende financiële steun van de internationale gemeenschap en om zware Chinese leningen af te betalen. De inspanningen van de campagne Yasunidos om een referendum te organiseren werden op duistere wijze gedwarsboemd. Activistische protesten tijdens de voorbije klimaatconferentie in Lima werden eveneens belemmerd om schande voor de president te voorkomen.<sup>118</sup> Terwijl de revolutionaire grondwet van Ecuador alom wordt geprezen, vindt het land geen uitweg uit de verwoestende petroleumontginningen en lopen inheemse activisten vooralsnog met het hoofd tegen de muur in hun pogingen om de rechten van de natuur, zoals ze uitgeschreven staan in de grondwet, te verdedigen.

### Patenten op wit goud

De belangen van de natuur staan evenzeer op het spel in discussies over de genetische modificatie van gewassen. De website van Monsanto, marktleider in GMO's, heeft een ontwerp dat we veelal associëren met biologische afbreekbaarheid en leidt de bezoeker doorheen pagina's over de vele voordelen van genetische manipulatie. Monsanto noemt zich een belangrijke schakel in de agrarische aanpassingen aan de klimaatverandering, wil de hoeveelheid voedingsstoffen, water en energie die nodig is voor de groei van gewassen drastisch verminderen en erkent bovendien het belang van bijen voor de landbouw. Onder de gebalde beloften *Producing More. Conserving More. Improving Lives.* overtuigt de multinational van de duurzaamheid van zijn praktijken.<sup>119</sup>

Op vleiende wijze noemt Monsanto boeren wereldwijd 'het levensbloed van het bedrijf,' terwijl het precies onder vuur ligt omwille van onder andere sociaal onrecht. Sinds de Indische staat Maharashtra instemde met het gebruik van Bt-katoen (een genetisch gemodificeerde katoenvariant van Monsanto) in 2002, steeg het gemiddelde aantal zelfmoorden per jaar tot 3750, een toename van meer dan 1000.<sup>120</sup>

Dit ongewoon hoge suïcidegetal weeft zich als een macabere rode draad doorheen *Killing Seeds*, één van de vijf onderdelen van het project waarin Frauke Huber en Uwe H. Martin de veelzijdige problematiek van de katoenproductie onderzoeken

<sup>118</sup> Alma De Walsche, "De oliepolitiek van Rafael Correa," *MO\**, 14 januari 2015, <http://www.mo.be/analyse/de-oliepolitiek-van-rafael-correa>; Watts, "Ecuador Indigenous Leader Found Dead."

<sup>119</sup> "Our Commitment to Sustainable Agriculture," *Monsanto*, geraadpleegd 21 april 2015, <http://www.monsanto.com/whoweare/pages/our-commitment-to-sustainable-agriculture.aspx>.

<sup>120</sup> Frauke Huber en Uwe H. Martin, "White Gold - Killing Seeds," *World of Matter*, geraadpleegd 21 april 2015, <http://www.worldofmatter.net/farmers-funeral#path=farmers-funeral>.

(Afbeelding 13).<sup>121</sup> *White Gold* (2007-2014) gaat doorheen vijf regio's: India, Texas, Burkina Faso, Centraal-Azië en Mato Grosso in Brazilië. Het werk is samengesteld uit video- en fotomateriaal verdeeld over vijf grote en vijf kleine schermen, twee voor elke regio (Afbeelding 14).<sup>122</sup>

*Killing Seeds* ontleedt het verhaal van vele Indische boeren die hun leningen niet kunnen afbetalen en om die reden er schrijnend vaak voor kiezen om uit het leven te stappen. Hun vrouw en kinderen kunnen dan nog nauwelijks de eindjes aan elkaar knopen – de zelfmoordstatistieken verschaffen overigens alleen informatie over mannelijke boeren.<sup>123</sup> De leningen hebben ze nodig omdat de kosten met meer dan vijfhonderd procent zijn gestegen sinds de invoering van Bt-katoen in grote delen van het land, waarbij Monsanto dertig procent van de zadenmarkt controleert.<sup>124</sup> Er zijn bijvoorbeeld meer kunstmest en pesticiden nodig. De opbrengst van hun oogst steeg daarentegen niet, waardoor boeren slaven worden op hun eigen veld, pogend hun hoofd boven water te houden.

Vooral Vandana Shiva is zeer actief in de strijd voor een duurzamer en leefbaarder alternatief voor de Indische boeren en komt aan het woord in Martin en Hubers werk (Afbeelding 15).<sup>125</sup> Ze ijvert voor een betere economische ondersteuning van boeren, die nu worden overgelaten aan het ogenschijnlijk liberale principe van de vrije markt – een fata morgana die ook Naomi Klein weet de doorprikken in *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism* (2007).<sup>126</sup> Als tegengas tegen het monopolie van bedrijven als Monsanto en om de natuurlijke zaaddiversiteit te bewaren, lag ze mee aan de basis van Navdanya, een organisatie die boeren ver-

<sup>121</sup> Daarbij staat de productie van de grondstof katoen centraal en niet de verdere fabricagelij van kledingstukken, die al minstens zoveel inkt deed vloeien. Sinds de dood van 1138 werknemers na de instorting van het gebouw Rana Plaza in Bangladesh twee jaar geleden, zijn de werkomstandigheden er nauwelijks verbeterd, rapporteert Human Rights Watch. Textielarbeiders hebben onder meer te maken met een gebrek aan hygiëne, lange werkdagen en onbetaalde overuren, intimidatie en onveiligheid. Kanya D'Almeida en Naimul Haq, "Situatie in Bengalese kledingfabrieken is nauwelijks verbeterd," *MO\**, 24 april 2015, <http://www.mo.be/nieuws/situatie-bengalese-kleding-fabrieken-nauwelijks-verbeterd>.

<sup>122</sup> Uwe H. Martin, "White Gold," *Uwe H. Martin / White Gold*, (16 juli 2011), <https://uwehmartin.wordpress.com>.

<sup>123</sup> Huber en Martin, "White Gold."

<sup>124</sup> Gie Goris, "Sainath: '300.000 zelfmoorden zijn geen nieuws in India'," *MO\**, 15 november 2014, <http://www.mo.be/interview/sainath-300000-zelfmoorden-zijn-geen-nieuws-india>.

<sup>125</sup> Vandana Shiva heeft een achtergrond in de deeltjesfysica en promoveerde op een dissertatie over kwantumtheorie. Met de theorieën van Timothy Morton in het achterhoofd, is de link tussen haar doctoraat en haar latere activisme voor een holistische en duurzame benadering van de landbouw wellicht minder toevallig als hij in eerste instantie lijkt.

<sup>126</sup> Naomi Klein, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism* (New York: Metropolitan Books, 2007).

enigt onder het streefdoel van ecologische, kleinschalige en in alle opzichten kwalitatieve landbouw. Daarbij staat de creatie van zaadbanken over het hele land centraal.<sup>127</sup>

Monsanto schreef zelf de Patents of Life-clausule in het TRIPs-verdrag (Trade Related Intellectual Property Rights) van de Wereldhandelsorganisatie, waardoor boeren de zaden niet langer aan elkaar kunnen doorgeven en elk jaar opnieuw moeten aankopen tegen een hoge prijs. In die bepaling gelden genetisch gemodificeerde organismen namelijk als intellectueel eigendom van de multinational. Op die manier reikt de macht van multinationals tot in het gerechtshof, en werkt de wetgeving veeleer als een belemmerende factor voor de natuurwetten die steunen op diversiteit en aanpassing, en staat dan ook haaks op de ontkiemende ontwikkeling van rechten voor de natuur.<sup>128</sup> Als een tegenreactie richtte Navdanya een werkgroep op rond *The Law of the Seed* (mei 2013–maart 2015), met een gelijknamige gids als instrument om toekomstige, duurzamere wetten vorm te geven. ‘Seed Freedom’ staat daarbij in het middelpunt: vrijheid voor zowel de natuur als boeren, tuiniers en burgers.<sup>129</sup>

Frauke Huber en Uwe Martin stellen organisch geteeld katoen, conventioneel katoen en Bt-katoen tegenover elkaar in het deel *Organic Dreams*, dat de situatie in Burkina Faso belicht. Meda Ko Francois heeft een grote, succesvolle katoenplantage, waarvan hij de laatste jaren een aantal hectare gebruikte om Bt-katoen uit te testen (Afbeelding 16). Hij ondervond dat de oogst vermeerderde, maar de kosten bij Bt-katoen zijn groter omdat de geschikte meststoffen en pesticiden duurder zijn. Jean-Didier Zongo, professor phytogenetica aan de Universiteit van Ouagadougou, stelt dat de grotere opbrengst een belofte is die slechts enkele oogsten meegaat en vervolgens drastisch daalt. Insecten worden resistent voor de pesticiden en boeren worden armer. Hij waarschuwt voor een massale overschakeling naar genetisch gemanipuleerd katoen: individuele boeren hebben geen andere keuze dan de rest te volgen wanneer de markt is afgestemd op Bt-katoen.

Huber en Martin laten daarnaast enkele boeren uit het dorp Naniagara aan het woord, waar de meesten bewust kiezen voor organische katoenteelt (Afbeelding 17). Pesticiden voor conventioneel of Bt-katoen leveren fysieke klachten op, terwijl

<sup>127</sup> “Our Mission,” *Navdanya*, geraadpleegd 22 april 2015, <http://www.navdanya.org/about-us/mission>.

<sup>128</sup> Vandana Shiva, Caroline Lockhart, en Ruchi Shroff, red., *The Law of the Seed* (Firenze: Navdanya International, 2013), 3–4.

<sup>129</sup> *Ibid.*, 39; Vandana Shiva, “Release of ‘The Law of The Seed’,” *Seedfreedom*, geraadpleegd 22 april 2015, <http://seedfreedom.in/event/release-of-the-law-of-the-seed/>.

de pesticiden die zij gebruiken zelfs drinkbaar zijn. Bovendien komen de boeren financieel rond en zijn ze in staat om hun familie te onderhouden. Organisch katoen ligt op die manier veel meer in de lijn van de visie van Michel Serres en James Lovelock, die een vredige eenheid van de aarde en haar bewoners verdedigen, in plaats van de oorlogssituatie wanneer genetische manipulatie om de hoek komt kijken: “This is biological warfare at the genetic level,” betreurt Shiva.<sup>130</sup>

*Texas Blues* belicht de situatie in Texas, waar Lubbock als de hoofdstad van de katoenteelt bekendstaat. Immense katoenplantages domineren de regio. Op technologisch gebied is het contrast met de Indische en Burkinese landbouw schril: kolossale machines vervangen nagenoeg alle handenarbeid, om de arbeidskosten te drukken. Toch is de katoenteelt ook voor de Texaanse boeren een financiële evenwichtsoefening tussen de productiekosten en de marktprijs. In tegenstelling tot boeren in ontwikkelingslanden kunnen Texaanse bedrijven wel rekenen op jaarlijkse subsidies, die werkelijk een financieel redmiddel zijn om het hoofd boven water te houden.<sup>131</sup>

In grootschalige plantages zoals die in Texas staat elke hectare volledig in het teken van winst. “A lawn is nature under totalitarian rule,” schreef Michael Pollan in 1988 in *The New York Times Magazine*. Een jaar later schreef hij in hetzelfde tijdschrift: “Under the mower’s brutal indiscriminate rotor, the landscape is subdued, homogenized, dominated utterly.”<sup>132</sup> Als een ordinair gazon het resultaat is van een despotische daad, wat zijn miljoenen hectaren omgeploegd land in dienst van de kledingindustrie dan? Katoenboeren gaan tot het uiterste in hun rationele heerschappij over het land: gewassen worden chemisch gecontroleerd en weersverschijnselen als regen en wind hebben slechts betekenis in de mate ze al dan niet een geslaagde oogst voortbrengen. “Mother Nature still rules,” geeft Doyle Buxkemper, één van de Texaanse boeren die Martin en Huber bezochten, niettemin toe; ondanks autoritaire ingrepen heeft de aarde toch het laatste woord en laat ze zich nooit volledig koloniseren.

<sup>130</sup> Vandana Shiva, *Making Peace with the Earth* (Londen: Pluto Press, 2013), 148.

<sup>131</sup> Frauke Huber en Uwe H. Martin, “White Gold - Texas Blues,” *World of Matter*, geraadpleegd 26 april 2015, <http://www.worldofmatter.net/doyles-hobby#path=doyles-hobby>.

<sup>132</sup> William A. Ewing, *Landmark: The Fields of Landscape Photography* (Londen: Thames & Hudson, 2014), 154, 255.

## Waarden en woordvoerders

Als de rechten van de natuur werkelijk van kracht worden, heeft die natuur een spreekbuis nodig. Zowel *Forest Law* als *White Gold* richten zich, al dan niet expliciet, op die lastige kwestie.

In *Forest Law* doen diverse leden van inheemse bevolkingsgroepen hun verhaal. Ze treden op als activisten die via allerlei kanalen – onder andere via straatprotesten en diverse nieuwsmedia – het opnemen voor de natuur en voor haar het woord nemen in rechtszaken. Het onrecht dat de aarde wordt aangedaan, is gematerialiseerd in bewijsmateriaal dat de natuur zelf aanlevert, bijvoorbeeld wanneer de vervuilde bodem wordt omgewoeld tijdens de performance in het woud. Wetenschappers geven op hun beurt, naast activisten, die bodemstalen een stem wanneer het tot een ongemakkelijke krachtmeting tussen de natuur en multinationals zoals Chevron, CGC of Monsanto komt.<sup>133</sup> In *White Gold* doen veel boeren hun vaak persoonlijk geladen verhaal, voor wie de strijd met Monsanto letterlijk een strijd op leven en dood betekent. Boeren zitten met hun neus op de feiten en precies daarom zijn hun getuigenissen van onschatbare waarde. Ook Vandana Shiva, die in nauw contact staat met de plaatselijke boeren, bepleit op internationale congressen het belang van onder andere biodiversiteit.

Eén van de belangrijkste redenen voor de Sarayaku was de bedreiging van hun eigen leefomgeving. Hoewel *Forest Law* vooral de rol van het Amazonewoud in de zaak vooropstelt, beriepen de Sarayaku zich in werkelijkheid vooral op de mensenrechten en de rechten van inheemse volken om hun gelijk te halen, maar komen de rechten van de natuur als dusdanig niet expliciet voor in het dossier.<sup>134</sup> Ook in *White Gold* wordt de uitbuiting van de aarde door zeer ingrijpende landbouwmethodes intrinsiek veroordeeld, maar wederom vanuit een menselijk standpunt, met name de nadelige effecten waarmee de boeren te kampen hebben. Zou iemand zich onbaatzuchtig inzetten voor de belangen van de aarde, mocht niemand hinder ondervinden van het onrecht dat haar wordt aangedaan? Net zo staat de idee dat het voortbestaan van de mens op het spel staat als we onze omgang met de planeet niet drastisch omgooien, vooraan in zowat elke klimaatcampagne.

<sup>133</sup> In *Politics of Nature* duidt Bruno Latour wetenschappers aan als woordvoerders van de natuur in de nieuwe democratie. Latour, *Politics of Nature*, 64.

<sup>134</sup> Diego García-Sayán, Case of the Kichwa Indigenous People of Sarayaku v. Ecuador (Inter-American Court of Human Rights 2012).

In het principe van woordvoering huist daarom het gevaar dat een nieuw soort uitbuiting ontstaat, wanneer de spreker in naam van de natuur vooral zijn eigen belangen behartigt. Door middel van een uitgekiende communicatiestrategie ont-popt Monsanto zich als een schijnbaar duurzame onderneming die het welzijn van de natuur ter harte gaat. In werkelijkheid zorgt het bedrijf voor de ontregeling van natuurlijke systemen met onder andere droogte en resistentie tot gevolg. Ook de oliemaatschappij BP, die verantwoordelijk was voor de gigantische olieervuiling in de Golf van Mexico in 2010, bezondigt zich aan *greenwashing*; het nieuwe logo suggereert een stralende zonneschijf omgeven met frisgroene blaadjes.<sup>135</sup> Met buzzwoorden als *sustainability*, *future* en *safety* lijkt het of het bedrijf meer geeft om de waarde van de planeet dan om beurswaarde.

World of Matter doorprikt die schone schijn en gaat op zoek naar de naakte waarheid van de exploitatie van resources, waarin heel uiteenlopende factoren met elkaar interageren. Het project omarmt de complexiteit van bijvoorbeeld katoenproductie en vermijdt de eenzijdigheid van cijfers waarin zuiver wetenschappelijke studies of overheidsrapporten baden. Door de samenwerking tussen een videokunstenares en een architect ontstaat in *Forest Law* een unieke wisselwerking tussen heel divers materiaal dat uitnodigt tot verdere reflectie en discussie. Biemann benadrukt de urgentie om *Forest Law* als een verzamelmap van bewijsstukken te laten circuleren buiten het artistieke veld, zodat het werk activisten kan helpen bij de verdediging.<sup>136</sup>

De meerwaarde van kunst bestaat er immers in subtiel te interveniëren in ‘het regime van zichtbaarheid’: het geheel van visuele prikkels en verbindingen waarop publieke opvattingen en individuele bekommernissen zijn opgebouwd. Kunst triggert op die manier de horizontale vorming van collectieve waarden, die wellicht meer waard zijn dan normen van rechtswege.<sup>137</sup> “We need to realize that this is a moral issue,” stelt James Hansen.<sup>138</sup> Bij een duidelijk waardebesef kennen en respecteren mensen vanzelf grenzen, terwijl de noodzaak aan normen daarentegen het gebrek aan grenzen pijnlijk aan het licht brengt. Het dekoloniseringsproces is een continue menselijke oefening in het nederig toegeven dat limieten wel degelijk bestaan.

<sup>135</sup> Klein, *This Changes Everything*, 111.

<sup>136</sup> Umolu, *The Land Grant: Forest Law*, 22–23.

<sup>137</sup> Hoofdstuk 3 spit de relatie tussen waarden en de menselijke moraal verder uit vanuit een filosofisch-antropologische invalshoek.

<sup>138</sup> Ashley Dawson, “The Science of Climate Change Panel,” *Social Text*, People’s Conference on Climate Change, 10 juli 2011, [http://socialtextjournal.org/periscope\\_article/the\\_science\\_of\\_climate\\_change\\_pan/](http://socialtextjournal.org/periscope_article/the_science_of_climate_change_pan/).

### 3. Dionysus vs. Socrates

**“The major problems in the world are the result of the difference between how nature works and the way people think.”**

–Gregory Bateson<sup>139</sup>

Inheemse gemeenschappen in het Amazonewoud hadden geen woorden om wat wij kennen als ‘de wet’ en ‘rechten’ aan te duiden en ze hadden ze tot voor kort ook niet nodig. Uitdrukkingen die te maken hebben met leven, hebben ze daarentegen in overvloed. De leuze *buen vivir* (‘goed leven’) is geen hedonistische zucht naar mateloze wellust en weelde, maar geeft uiting van een diepe, instinctmatige betrokkenheid bij al het omringende leven. De drang naar co-existentie tussen alle levensvormen in harmonie met *Pachamama*, Moeder Aarde, garandeert vanzelf rechtvaardigheid.<sup>140</sup>

In wetenschappelijke culturen hebben rationele bevindingen die semireligieuze opvattingen verdrongen. Ten koste van mythologische verklaringen voor natuurwonderen en het ontzag voor het leven, waarvan vruchtbaarheidsbeeldjes als de bekende Venus van Willendorf getuigen, kwam stilaan een eigenaardige haat-liefdeverhouding in de plaats. Terwijl de ijver om de aarde te beschermen nog nooit zo groot was, boezemt het stijgende aantal natuurrampen angst in. De algehele beteugeling van de planeet bleek slechts een utopisch ideaal uit de industriële revolutie; nu wordt een hele batterij aan technologische snufjes op touw gezet om revolterende natuurelementen in te tomen.<sup>141</sup> Tom Brenan verwijst naar de koude, wetenschappelijke aanpak van Damien Hirst als een belichaming van een tijdgeest waarin de rede centraal staat.

Het verschil tussen de standpunten situeert zich vooral in de nabijheid van de natuur: inheemse gemeenschappen zijn er op een heel instinctieve manier door omringd en zijn er ook van afhankelijk voor hun levensonderhoud, terwijl natuurkundigen vanuit laboratoria veeleer een afstandelijke visie hebben. Het westers wetenschappelijk paradigma gelooft minder in die wereldvisie gebaseerd op intuïtie en holisme. Wat debatten over de rechten van de natuur duidelijk maken, is

<sup>139</sup> Nora Bateson, *An Ecology of Mind*, film, 2010.

<sup>140</sup> Cullinan, “Wild Law.”

<sup>141</sup> Zie in dit verband ook *A World of Matter* (2014) van Peter Mörtenböck en Helge Mooshammer in Hoofdstuk 1.

dat een dominante visie op de complexe realiteit van die natuur allerminst wenselijk is. Toch genieten geen van beide perspectieven onmiddellijke voorrang. James Lovelock daagt bijvoorbeeld uit tot een synthese: Gaia en Pachamama hand in hand.<sup>142</sup> Hij wijst wel op het belang van instinct, dat de alertheid voor nakende catastrofes aanwakkert. Het gevaar van de wetenschappelijke, sussende koelbloedigheid schuilt volgens hem in het verstommen van daadkracht. “We lack an intuitive sense, an instinct, that tells us when Gaia is in danger.”<sup>143</sup>

In *De geboorte van de tragedie* (1886) plaatste Friedrich Nietzsche, de ‘filosoof met de hamer’ die de grote verhalen rigoureus neersloeg, Apollo en Dionysus als de belichaming van twee tegengestelde driften tegenover elkaar. De laatste behoort tot het rijk van de duisternis en wordt geassocieerd met de roes, controleverlies, de slinger van het leven dat terugkeert bij elke lente, en het evangelie van de wereldharmonie. Apollo daarentegen heerst over het rijk van het licht en symboliseert de heldere droom, het streven naar waarheid, de afgepaste beheersing en de schone schijn die het individu een onwankelbaar vertrouwen verschaft, ondanks het Dionysische geweld. Tegenover de Apollinische volmaaktheid en orde staat het Dionysische chaotische instinct.<sup>144</sup>

Naast het bekende begrippenpaar is er nog een derde speler, die op Nietzsches felle kritiek kan rekenen. Socrates staat voor de filosofie, theorie en moraal. Een maatschappij waarin de Socratische wil echter overheerst, ambieert naar transparantie, beheersbaarheid en controle. De intuïtie wordt gemeden als een taboe. Nietzsche verwees met de Griekse wijsgeer duidelijk naar de huidige adoratie van technologische en economische vooruitgang, die hij ook veroordeelde. In een Socratisch model ontbreekt elke vorm van Dionysische betovering en daarmee ook elk kader dat de grilligheden van het bestaan zin geeft. “Het leven wordt geheel gerationaliseerd en gepolitiseerd en komt onder het regime van de nuttigheidsmoraal te staan.”<sup>145</sup> Alles staat in functie van iets anders; de autonomie van grondstoffen als hyperobjects met een bestaan buiten het kennisveld van de mens (Hoofdstuk 1) wordt in een Socratische wereld niet aanvaard.

Dat de natives leefden zonder besef van een welomlijnde moraal, is tekenend voor een cultuur die nog vrij is van de tentakels van de Socratische geest. De rechten

<sup>142</sup> Dawson, “Panel on the Rights of Mother Earth.”

<sup>143</sup> Lovelock, *The Revenge of Gaia*, 173.

<sup>144</sup> Friedrich Nietzsche, *De geboorte van de tragedie, of Griekse cultuur en pessimisme*, vertaald door Hans Driessen (Amsterdam: De Arbeiderspers, 2000), 21–26; Lemmens, “Dionysische wijsheid contra Socratische rationaliteit,” 16–19.

<sup>145</sup> Lemmens, “Dionysische wijsheid contra Socratische rationaliteit,” 19.



van de natuur zijn ook de rechten van Dionysus, en inheemse gemeenschappen zijn meer en meer verwickeld in een symbolische strijd tegen de heerschappij van de Socratische ratio die het westerse wetenschapsmodel aanbidt. Het conflict gaat in dat opzicht over veel meer dan alleen de betreffende rechtszaak en zit ingebed in de botsing tussen twee fundamentele driften. Dat een door en door rationele orde volstrekt onmogelijk is, is een aanmerkelijk argument tegen het Socratische wereldbeeld. Nassim Nicholas Taleb wijst terecht op het bestaan van het ‘onbekende onbekende’, externe onzekerheden waarvan we niet eens weten dat die bestaan.<sup>146</sup> Slavoj Žižek haalt in dat verband de complexe werking van een bijenzwerm aan. We kunnen veel elementen op wetenschappelijke grond verklaren (de gevoeligheid van bijen voor pesticiden), maar tegelijk begrijpen we niet helemaal hoe bijen met elkaar en met hun omgeving communiceren. Dan is er nog het ‘onbekende bekende’: onze antropocentrische vooroordelen (waarvan we ons vaak niet bewust zijn) kleuren onvermijdelijk het onderzoek naar bijen.<sup>147</sup>

### **De antropologie van een levend woud**

De Dionysische levensdrang constitueert het hele zingevende systeem van volkeren als de Sarayaku en de Shuar die in *Forest Law* aan het woord komen. De antropoloog Eduardo Kohn deed onderzoek naar de Quichua-gemeenschap in Ávila, die zich ongeveer vijftig kilometer verder westwaarts bevindt.<sup>148</sup> De resultaten ervan schreef hij neer in een boek met een enigszins paradoxale titel, *How Forests Think: Toward an Anthropology beyond the Human* (2013).<sup>149</sup> Dat antropologie zich als discipline moet openen naar het niet-menselijke, is precies het uitgangspunt. Wat in Bruno Latours *Politics of Nature* en de rechten van de natuur centraal staat, is de creatie van een theoretisch raamwerk waarin zowel menselijke als niet-menselijke entiteiten een plaats hebben. Kohn trekt deze gedachtegang verder door naar het vakgebied dat zich bij uitstek op al wat mens is, stort. Tegelijk vermijdt hij een strikte scheiding tussen het menselijke en niet-menselijke, maar begrijpt ze als één geheel. Hij benadert de mens in zijn ontelbare relaties tot andere wezens.<sup>150</sup>

<sup>146</sup> Nassim Nicholas Taleb, *De Zwarte Zwaan: de impact van het hoogst onwaarschijnlijke*, vertaald door Jan Braks en Kees de Vries (Amsterdam: Nieuwezijds, 2012), 174.

<sup>147</sup> Žižek, *Living in the End Times*, 350.

<sup>148</sup> Umolu, *The Land Grant: Forest Law*, 21.

<sup>149</sup> Enkele inzichten daaruit schreef Kohn in 2007 al neer in het artikel “How Dogs Dream: Amazonian Natures and the Politics of Transspecies Engagement,” *American Ethnologist* 34, nr. 1 (2007): 3–24.

<sup>150</sup> Eduardo Kohn, *How Forests Think: Toward an Anthropology beyond the Human* (Berkeley CA: University of California Press, 2013), 1–14.

Concreet vertrekt hij vanuit de mechanismen van semiotiek en representatie, ‘het in de plaats treden’ (Van Dale Online). Een eerste stelregel is daarbij dat niet alleen mensen zich de wereld voorstellen, maar ook alle niet-menselijke levende wezens. Kohns onderzoek is een verkenning van andere modaliteiten dan de symbolische vorm van representatie, die aan de basis ligt van onze taal. Naar het voorbeeld van de negentiende-eeuwse filosoof Charles Peirce onderscheidt hij verder iconische en indexicale tekens. Bij de eerste is er sprake van een onmiskenbare fysische overeenkomst tussen het teken en zijn referent, zoals het geluid ‘ta ta pu oh’ duidt op het vallen van een omgehakte boom. Indexicale tekens geven veeleer een verband aan tussen wat gebeurt en toekomstige gebeurtenissen, zoals de aap in de buurt die de vallende boom interpreteert als een potentieel gevaar.<sup>151</sup> Het bestaan is afhankelijk van die niet-talige semiotiek, stelt Kohn. De intrinsieke verbondenheid tussen tekensystemen en leven toont hij aan met het voorbeeld van de miereneter. Die voedt zich uitsluitend met mieren, en om zich een weg te bannen in mierenhopen is zijn snuit lang en spitsvormig en kan zijn tong tot twee meter lang worden. Zijn bijzondere uiterlijk is meer dan een exacte kopie van dat van zijn voorouders (een iconische relatie), in de zin dat het is aangepast aan de tunnels die mieren tegenwoordig bouwen. Zijn wezen zelf is een teken, dat tegelijk een *interpretatie* als een *representatie* is van zijn omgeving. De miereneter interpreteert de tekens van zijn omringende wereld en past zich eraan aan, en representeert door die adaptatie de veranderingen in mierenkolonies. Welbeschouwd zijn leven en overleven daarom semiotiek, als de complexe en voortdurende interactie van tekens.<sup>152</sup>

Kohns redenering ontwricht de klassieke semiotische stelregel dat tekens per definitie voor *iets* anders staan. Peirce drong er al op aan dat tekens vooral iets voorstellen *in hun relatie* tot een iemand, een *zelf* zoals Kohn verwoordt.<sup>153</sup> Een zelf construeert semiotische verbanden en is op zijn beurt steeds het product van semiotiek.<sup>154</sup> Het complexe web van relaties dat zo ontstaat, noemt Kohn een ‘ecologie van zelve’. Daartoe behoren niet alleen mensen, want ook dieren, planten en zelfs individuele cellen hebben een zekere zelfheid; ze interageren namelijk met

<sup>151</sup> Eduardo Kohn, “How Forests Think” (lezing, World of Matter: Extractive Ecologies and Unceded Terrains, Concordia University Montreal, 20 februari 2015); Kohn, *How Forests Think*, 2013, 31–33.

<sup>152</sup> Kohn, *How Forests Think*, 2013, 74–75.

<sup>153</sup> Ibid., 75. In het Engels schrijft Kohn over ‘self’ en ‘selves’. Enkelvoudig lag het Nederlandse ‘zelf’ als vertaling voor de hand. Het meervoud ‘zelve’ is strikt genomen onbestaande en klinkt enigszins vreemd, desalniettemin gebruik ik het om inhoudelijk zo dicht mogelijk aan te sluiten bij Kohns woordkeuze.

<sup>154</sup> Ibid., 16.

elkaar en passen zich aan elkaar aan. Alle levende wezens die zo deel uitmaken van dat semiotisch netwerk, denken, want net zoals er representatiesystemen buiten het symbolische bestaan, is er ook een denken dat niet op taal is gebaseerd. Zo kan een woud wel degelijk denken.<sup>155</sup>

Hoewel het leven van de Quichua er sterk mee verbonden is, zoeken ze niet naar een waterdichte interpretatie van al het andere leven dat hen omringt. Ze maken zelf deel uit van het ecologische web en tasten de werkelijkheid af met hun instinct. Ze drijven hun rationeel begrip van de wereld niet tot het uiterste en laten hun eigen denken versmelten met dat van het woud. Dat dat zijn eigen denkprocessen heeft buiten het begrip van de mens om, is moeilijk verteerbaar voor een Socratisch ingestelde samenleving die gelooft in de macht van de wetenschap om de werkelijkheid geheel te doorgronden. Die rationele conceptualisatie bevindt zich echter grotendeels op een dwaalspoor.

Naast Charles Peirce legde de veelzijdige Britse antropoloog en wetenschapper Gregory Bateson de belangrijkste fundamenteën voor de ‘bioantropologische’ positie van Eduardo Kohn. Ook Bateson onderzocht de werkelijkheid in haar semiotische processen en erkende de denkracht van de natuur. De definitie van ‘mens’ volgens Van Dale Online, “het hoogst ontwikkelde [...] wezen, dat zich vooral door zijn rede en zijn taal van de overige dieren onderscheidt,” wordt zo stilaan nonsens. “[The] human mind is just one very particular and concrete instantiation of a principle which is central to our universe as a whole and which, by operating on the sportings of chance, is ultimately responsible for the bifurcations in our universe and for the increasing semiotic freedom and diversification of life on Earth.”<sup>156</sup> Waarom wordt de menselijke ratio dan al te graag opgehemeld als een uitzonderlijke gave, terwijl die in feite niet meer is dan een minieme aftakking van de denkende natuur?<sup>157</sup>

### De toekomst van de dood

Dat de natuur dringend toe is aan een dekolonisatie, was één van de standpunten van het voorgaande hoofdstuk en staat centraal in het huidige onderzoek van T.J. Demos. Kohns antropologie ijvert daarnaast voor een dekolonisatie van het denken, voorbij de mens die zijn eigen beperkte aannames oplegt aan het niet-

<sup>155</sup> Kohn, “How Dogs Dream,” 16–17, 75.

<sup>156</sup> Jesper Hoffmeyer, “From Thing to Relation. On Bateson’s Bioanthropology,” in *A Legacy for Living Systems: Gregory Bateson as Precursor to Biosemiotics*, red. Jesper Hoffmeyer, *Biosemiotics* 2 (New York: Springer, 2008), 38.

<sup>157</sup> *Ibid.*, 27–28.

menselijke denken.<sup>158</sup> Als antropologie ons kan leren om enigszins zoals een bos te denken, kunnen we er dan ook lessen uit trekken om beter met de wereld om te gaan.<sup>159</sup> *How Forests Think* werpt niet alleen een ander licht op de antropologie, maar voegt ook nieuwe inzichten toe aan de actuele beschouwingen over politieke ecologie en duurzaamheid. Eduardo Kohns' onderzoek was daarom een rechtstreekse bron van inspiratie voor de voice-overtekst van *Forest Law*, waarin het Amazonewoud als een smeltkroes van leven en denken op het spel staat in juridische en politieke processen.

Bij een performance waarbij Shuar sjamaan Julio Tiwiram medicinale planten uitspreidt op een houten tafel, worden de grondlijnen van *How Forests Think* samengevat (Afbeelding 18). Alle levende wezens interpreteren de wereld op een semiotische manier en zijn samen “an embodied guess of what the future holds.”<sup>160</sup> De miereneter past zich aan de tekens om zich heen aan, met het oog op zijn toekomst als individu en bij uitbreiding die van zijn soort. De idee dat zelden zowel heden, verleden als toekomst in zich dragen, kwam tot dusver niet expliciet aan bod, maar is wel een belangrijk element in Kohns' onderzoek en voor de relevantie van de rechtszaken in *Forest Law*.

De biologische processen van het tropische ecosysteem zijn vervlochten met de cultuur van de Sarayaku, legt leider José Gualinga uit (Afbeelding 10). In het Amazonewoud gaan de Sarayaku een verbondenheid aan met andere levende wezens, micro- en macro-organismen die het emotionele en fysieke leven van de mensen, de Runa, voeden en beschermen. Het woud is een plaats van kennisvergarig en opvoeding, de collectieve wijsheid wordt er opgebouwd. Wanneer de miereneter zijn habitat verliest, komt er een einde aan de complexe semiotiek die hem met zijn toekomst verbindt. Analoog houdt de dreigende verdwijning van hun territorium ook de teloorgang van de inheemse gemeenschappen in. Wanneer de overheid toelaat dat multinationals het woud vernietigen, wordt daarmee ook de rijke cultuur van de Sarayaku platgewalst. Michel Serres schrijft in dat verband over de zogenaamde culturele pollutie waarmee de industriële milieuvervuiling gepaard gaat: de wijsheid van inheemse gemeenschappen is cruciaal voor de toekomst van zowel de aarde als de mensheid.<sup>161</sup>

<sup>158</sup> Kohn ontleent dit concept aan de Braziliaanse antropoloog Eduardo Viveiros de Castro. Kohn, *How Forests Think*, 2013, 21.

<sup>159</sup> *Ibid.*, 22.

<sup>160</sup> Biemann en Tavares, *Forest Law—Selva Jurídica*, 67.

<sup>161</sup> Serres, *The Natural Contract*, 31. De betreffende passage wordt ook geciteerd in Biemann en Tavares, *Forest Law—Selva Jurídica*, 61.

Waarin verschilt de exploitatie waarvan de leiders van de Sarayaku en de Shuar gewag maken, van de vroegere kolonisatiegeschiedenis van Ecuador, waarnaar Kohn regelmatig verwijst? *How Forests Think* besteedt veel aandacht aan de rol van predatie en jacht in het ecosysteem. Veel dromen die in het boek zijn beschreven, gaan specifiek over de complexe relatie tussen jager en prooi. Blankheid is daarbij een terugkerende eigenschap van de jagerfiguur, omwille van de impact die de Spaanse conquistadores als overwinnaars op de verbeelding van de Inca's hadden. Zo spookt het koloniale verleden tot vandaag in de daad van het jagen.<sup>162</sup>

De Spanjaarden waren een tot dan toe ongekende actor in de complexe ecologie van relaties tussen de levende wezens van het Amazonewoud, maar lieten het relatief intact in vergelijking tot de investeerders die vandaag op zijn rijkdommen azen. Zij stellen zich als vanzelfsprekend in de rol van jager – of in deze context veeleer ‘rover’ – en miskennen daarbij de morele ambivalentie ervan. Tijdens de jacht staan zelden in een gespannen duel tegenover elkaar, waarbij één van beide partijen verandert in een object, een prooi. Het vermogen van een zelf om een ander zelf ogenblikkelijk te doden is als het ware de grote worsteling die het web van relaties elke dag opnieuw moet ondergaan om de toekomst te garanderen.<sup>163</sup> Predatie omhelst zo de intrinsieke contradictie van het leven: om te overleven, is er dood nodig. Bedrijven als CGC en Ecuacorriente overmeesteren eenzijdig het leven van het woud en destabiliseren zo dat fragiele evenwicht tussen leven en dood.<sup>164</sup> Ze zaaien bovendien paniek bij de inheemse gemeenschappen, die de ontbossing als een directe aanslag op hun eigen leven zien omdat het ecosysteem hun thuis is.<sup>165</sup> Ze treden hun animistische levensvisie met de voeten, die juist een belangrijk tegenwicht vormt voor de westerse rationaliteit.

In *Deep Weather* (2013) fluisterde Ursula Biemann ‘hoe ouderen de geesten aanroepen’ in hun onmacht tegenover de ecologische catastrofe die de ontginning van teerzandolie in de Canadese staat Alberta aanricht. Concrete uitingen van die spirituele ethos blijven in *Forest Law* al bij al beperkt, ondanks dat het werk er inhoudelijk nog sterker van is doordrongen. De terughoudendheid kwam vooral van

<sup>162</sup> Kohn, *How Forests Think*, 2013, 202–203.

<sup>163</sup> *Ibid.*, 17–18, 202.

<sup>164</sup> Leven en dood kunnen volgens die analyse in zekere zin hyperobjects worden genoemd (Hoofdstuk 1). De hele werkelijkheid is er van doordrongen, leven en dood zijn overal en laten zich niet begrenzen door tijd en ruimte. We menen ze bovendien te kennen en zelfs te beheersen – de documentaire *The Immortalists* (2014) bijvoorbeeld gaat over het geloof in de macht over de dood. Toch begrijpen we maar een kleine fractie van de complexiteit ervan en is de wetenschappelijke beschikking erover slechts een utopie.

<sup>165</sup> Biemann en Tavares, *Forest Law—Selva Jurídica*, 39.

de kant van Paulo Tavares, die als architect veeleer geordende en bevattelijke structuren nastreeft.<sup>166</sup> Zo blijkt dat het Socratische denkmodel sluimert in het werk zelf, hoezeer het ook voor het westen onconventionele ideeën omarmt.

Deze observatie kan ook worden doorgetrokken naar het project van World of Matter als geheel, in de manier waarop het alle aspecten van grondstoffen probeert te bevatten. Toch blijft de verhouding van het project tot het westerse wetenschapsmodel heel ambigu. Hoewel het zijn onderzoeksmethode deels overneemt, levert het daarop ook heel wat inhoudelijke kritiek. De unieke verwezenlijking van World of Matter bestaat waarschijnlijk precies in het overbruggen van de kloof tussen de Socratische geest waarop het westerse publiek van het project is afgestemd, en de ideeën van de natives die de ogenschijnlijke standvastigheid van het Socratische aan het wankelen brengen.

### Narcistische moraal

Op de publieke hoorzitting van 8 juli 2011 in het Inter-Amerikaans Hof voor de Rechten van de Mens kwam een antropologische kijk op de zaak van de Sarayaku tegen de Ecuatoriaanse staat zelfs expliciet aan bod. Een extract uit het advies van de gerechtsdeskundige Rodrigo Villagra Carreón werd opgenomen in het boek *Forest Law—Selva Jurídica*. Als antropoloog legt hij de nadruk op de interdependentie tussen de menselijke activiteit en de kosmologische ontologie. Hij vraagt aandacht voor de epistemologie van inheemse gemeenschappen, die op weinig ontzag van materialistisch ingestelde wetenschappers kan rekenen.<sup>167</sup> Door zijn opinie en de getuigenissen van de Sarayaku, is de rechtszaak zelf misschien wel een leerschool om Dionysus terug op te pikken, als een verzoener tussen mens en natuur?<sup>168</sup>

Net als de drang tot een algeheel wetenschappelijk begrip van de werkelijkheid, versterkt Socrates ook de vastomlijnde menselijke moraliteit, in een poging het Dionysische lijden te verminderen. Dat lijden is een fundamenteel bestaansleed dat gepaard gaat met chaos en onzekerheid, zoals het voorbeeld van predatie de wankel balans van leven en dood al illustreerde. Het moderne, morele wereldbeeld tracht het onmiddellijke lijden van de mens te reduceren en de confrontatie met de dood te rationaliseren en tot het minimum te beperken. Een vermindering

<sup>166</sup> Biemann, "Forest Law," 30 januari 2015.

<sup>167</sup> Biemann en Tavares, *Forest Law—Selva Jurídica*, 69–71.

<sup>168</sup> Nietzsche, *De geboorte van de tragedie*, 25.

van leed valt op zich toe te juichen, zolang het kader om leed zin te geven niet mee verdwijnt. Daarin lijkt de hedendaagse moraal te falen.<sup>169</sup>

Die mislukking in zingeving gaat vergezeld van het falen om allesomvattend te zijn. De westerse Socratisch-gemoraliseerde wereld is als een krottig huis waarin het lijden binnenglipt door gaten en barsten, als een gure, killige tocht. Het is immers gefundeerd op uitsluitend menselijke behoeften en bekommernissen, maar houdt geen rekening met het leven daarbuiten dat eenvoudig aan dezelfde menselijke zeden wordt onderworpen. Volgens Eduardo Kohn is moraliteit een door en door menselijke eigenschap omdat ze symbolische referenties vereist om over de wereld te reflecteren en er tegelijk van afgesloten te zijn. En het symbolische denken en spreken is precies typisch menselijk. De projectie van onze moraal op biologische processen en natuurwetten is daarom een vorm van antropocentrische navelstaarderij, die ons des te meer kwetsbaar maakt voor het leed dat ons onvermijdelijk treft.<sup>170</sup>

Zoals de mens niet geïsoleerd is in het complexe netwerk van levende wezens, mag ook zijn symbolische moraliteit de verbinding met het waardesysteem van zijn niet-menselijke deelgenoten van de planeet niet uit de weg gaan. James Hansen sloeg de nagel op de kop toen hij de klimaatcrisis een morele kwestie noemde.<sup>171</sup> De ontmoeting tussen de mens en andere levende wezens in het web is een essentiële gelegenheid waar de menselijke ethiek – die kritischer is dan moraal – vorm krijgt. De mens toetst af of zijn begrip van goed en slecht overeenstemt met dat van dieren en planten, die het basale dualisme net als de mens nodig hebben in functie van hun groei.<sup>172</sup> Het belang van die metafysische samenkomst, die de menselijke symbolische moraal op orde stelt, lijken de bedrijven die de inheemse gemeenschappen aanklagen, achteloos te vergeten. Dood is goed in zoverre ze leven scheidt; te veel dood verstoort daarentegen het ecosysteem en is veeleer slecht. “When too much life and too many things are destroyed, the mountains too, break apart,” getuigt Sabino Galingua voor het gerechtshof.<sup>173</sup>

Om de afstemming van de menselijke moraal mogelijk te maken, is een bijzondere communicatie met niet-menselijke wezens nodig, suggereert Kohn. Hij stelt zelf de introductie van een pidgin voor, een taal met een vereenvoudigde woordenschat en grammatica die de kloof tussen heel verschillende wezens kan overbrug-

<sup>169</sup> Lemmens, “Dionysische wijsheid contra Socratische rationaliteit,” 18–19.

<sup>170</sup> Kohn, *How Forests Think*, 2013, 18–19, 133.

<sup>171</sup> Dawson, “The Science of Climate Change Panel.”

<sup>172</sup> Kohn, *How Forests Think*, 2013, 134–135.

<sup>173</sup> Biemann en Tavares, *Forest Law—Selva Jurídica*, 13.

gen. Zo'n pidgintaal is nooit helemaal vrij van koloniale associaties en veronderstelt in die zin vaak een hiërarchisch eerder dan een horizontaal contact. Kohn stelt dat de ecologische verbanden in een levend woud veelal hiërarchisch zijn – een vaststelling die meteen het gevaar van eenzijdige uitbuiting inhoudt. De communicatie met andere wezens in een ecosysteem is daarom meteen gecompliceerd en beladen.<sup>174</sup>

Elke vorm van landbouw, al is het maar de cultivering van een achtertuin, impliceert meteen communicatie met en een hiërarchie over niet-menselijke factoren in het ecosysteem, dat nu in dienst staat van de groei van een specifiek gewas. *White Gold* van Huber en Martin belicht twee verschillende omgangsvormen tussen boeren en de katoenplanten. Enerzijds berust genetische modificatie van zaden op de dominantie en manipulatie van natuurlijke systemen, met onverwachte gevolgen zoals het ontstaan van *super-pests* en resistentie. De benodigde pesticiden en meststoffen zijn schadelijk voor heel wat organismen, waaronder de mens. Organische katoenteelt is anderzijds veel vriendelijker voor de omgeving en steunt op een levendigere interactie tussen de boer en de veelsoortige niet-menselijke wezens die met de katoenproductie zijn verwickeld. Die is in de beginfase intensiever, doordat de mens de communicatie met de natuur aangaat in plaats van ontwijkt.<sup>175</sup>

Ook Pekwa, een activist voor het behoud van het Amazonewoud op het terrein van de Braziliaanse Kayapó-indianen, ervaart de westerse, technologische overheersing van zijn streek als een negatieve evolutie die elke communicatie met het rijke ecosysteem van het woud opheft. Hij komt aan het woord in *LandRush* (2011-2014), een andere multimediareportage van Frauke Huber en Uwe H. Martin (Afbeelding 19). In dat project onderzoeken ze onder meer de gevolgen van de aanleg van de controversiële hoofdweg BR-163 in Brazilië. Het transport van soja verloopt eenvoudiger, maar tegelijk wordt het onaangerode Amazonewoud aan weerskanten van de weg bijzonder aantrekkelijk voor investeerders. Die nieuwe landbouwactiviteiten tasten het gebied van de Kayapó aan met grote hoeveelheden

<sup>174</sup> Kohn, *How Forests Think*, 2013, 144–146.

<sup>175</sup> Naomi Klein beschrijft in *This Changes Everything* een derde, minder bekende middenweg: die van 'agro-ecologie'. Die relatief nieuwe landbouwmethode wil de complexiteit van de natuur nabootsen door in te zetten op de interacties tussen de verschillende elementen in de natuur. Door een combinatie van moderne wetenschap en de horizontale uitwisseling van lokale kennis wil agro-ecologie anticiperen op toekomstige voedselschaarste, duurzamere technieken introduceren en de afhankelijkheid van de markt verminderen. Tegelijk mikt de praktijk op een socio-culturele revolutie die komaf maakt met de verslaving aan bewerkt voedsel. Klein, *This Changes Everything*, 134; Olivier De Schutter, "Agroecology and the Future of Food" (lezing, Grijze Cellen: toekomst van de landbouw, Gent, 13 oktober 2014), <http://www.deburen.eu/nl/programma/detail/grijze-cell-en-de-toekomst-van-de-landbouw>.



den chemicaliën.<sup>176</sup> Pekwa vreest daarnaast voor een culturele contaminatie wanneer de weg het westerse kapitalisme binnenbrengt in zijn samenleving, en de harmonie tussen de indianen en de natuur verstoort. Net als voor de Sarayaku, maakt de aarde ook voor de Kayapó een essentieel onderdeel van hun gemeenschap uit, vertelt hij.

Aan het einde van de clip waarschuwt Pekwa, terwijl zijn hand een kommetje vormt om water uit de rivier op te scheppen: “One day man will fight against his own kind. He will not fight for oil, he will not search for gold anymore. They will kill each other, will lie and betray because of this: the sweet water” (Afbeelding 20). Zijn woordkeuze voor ‘blanke mannen’ eerder in het fragment, om de onderdrukkende industrie pejoratief aan te duiden, doet denken aan de wijze waarop het Quichua-volk van Ávila de dominante rol in predatie omschrijft.

Wat kunnen wij ten slotte van de Quichua, de Kayapó en tal van andere natives leren, voor het te laat is? Net als de Dionysische wereldkunstenaar in Nietzsches *De geboorte van de tragedie* lijken ze ons te vermanen voor onze verregaande ont-heemding van de natuur: “Gij stort ter aarde, miljoenen? En gij, wereld, weet gij wie Uw schepper is?”<sup>177</sup>

## **Vechten tegen windmolens**

Nietzsche ontleende de zinsnede uit *Ode an die Freude* (1785) van Friedrich von Schiller, een gedicht dat Ludwig van Beethoven inspireerde voor de koorfinale van zijn Negende Symfonie, het stuk dat later werd gekozen als Europese hymne. De ‘ode aan de vreugde’ is tegelijk een loflied op de Dionysische drift – is die dan niet strijdig met de verheerlijking van de economische groei en wetenschappelijke ratio, die Europa typeert?

Toch krijgt de transitie naar een ecologisch wereldbeeld ook hier meer en meer ruggensteun. Onder het motto van klimaatneutraliteit doen steden allerhande inspanningen om de CO<sub>2</sub>-uitstoot binnen de perken te houden en een groene leefomgeving te waarborgen. Ook zien tal van boeken het levenslicht die de minder wetenschappelijk aangelegde lezer informeren over de klimaatcrisis, vaak vergezeld van suggesties wat hij zelf in het dagelijkse leven kan veranderen. Enigszins schoorvoetend komt zo een mentaliteitswijzing op gang, maar waarom verandert er nog steeds bitterweinig op grote schaal?

<sup>176</sup> Uwe H. Martin en Frauke Huber, “LandRush” (lezing, World of Matter Conference, Brussel, 18 oktober 2013).

<sup>177</sup> Nietzsche, *De geboorte van de tragedie*, 26.

Eén van de recente publicaties die meteen internationale furore maakte, was *This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate* (2014) van Naomi Klein. De klemtoon van het boek ligt niet op eenieders individuele levensstijl, maar op de grootschalige politieke en economische beslissing om de milieucrisis al dan niet hoog op de agenda te zetten.<sup>178</sup> Alle verwoede pogingen om de aarde te redden, botsen volgens Klein tot dusver op het rotsvaste geloof in het kapitalistisch systeem en het vertrouwen dat economische groei het onheil kan afwenden. “[...] Changing the earth’s climate in ways that will be chaotic and disastrous is easier to accept than the prospect of changing the fundamental, growth-based, profit-seeking logic of capitalism.”<sup>179</sup> Alle inspanningen om de druk op de planeet te verminderen, lijken zo in een onmogelijke utopie te baden.

Volgens milieuwetenschapper Mark Z. Jacobson is een volledige omschakeling naar hernieuwbare energiebronnen tegen 2030 evenwel perfect mogelijk.<sup>180</sup> De grote concurrentie tussen staten onderling, zoals China en de V.S., staat die overgang echter in de weg. Liever dan collectief ten strijde te trekken tegen de klimaatverandering, bevechten ze elkaars windmolenparken.<sup>181</sup> Naast de politieke tegenwerking loopt ook de grote sociale ongelijkheid die met de klimaatverandering gepaard gaat, als een rode draad doorheen het boek. Die visie deelt ze met Rob Nixon, die met het oxymoron ‘traag geweld’ het globale onevenwicht tussen Noorden en Zuiden van de effecten van de klimaatverandering aankaart.<sup>182</sup> Duurzaamheid moet volgens Klein daarom een streefdoel zijn op verschillende maatschappelijke fronten tegelijk; ‘ecologie’ verdient geen afzonderlijke maar juist een integrale aanpak.<sup>183</sup>

Ondernemingen verplaatsen hun vervuilende industrie gretig naar ontwikkelingslanden, die zelf de rekening moeten betalen voor de verhoogde uitstoot. De last van de klimaatcrisis die de armere bevolkingslagen van de wereld zo moeten dragen, is disproportioneel ten opzichte van wat ze zelf verbruiken. Langzaam maar zeker worden ze uitgebuit, maar door de traagheid van het onrecht liggen politici noch de media er echt van wakker.<sup>184</sup> Nixon haalt de lichamelijke klachten als

<sup>178</sup> Klein, *This Changes Everything*, 91.

<sup>179</sup> *Ibid.*, 89.

<sup>180</sup> *Ibid.*, 101–102.

<sup>181</sup> *Ibid.*, 65.

<sup>182</sup> Ook de vervuiling van het Amazonewoud na de activiteiten van Texaco, die eerder aan bod kwam, is een vorm van traag geweld. Sarayaku-leider José Gualinga verwoordt het als “een stille en geleidelijke genocide.” Biemann en Tavares, *Forest Law—Selva Jurídica*, 55.

<sup>183</sup> Klein, *This Changes Everything*, 94.

<sup>184</sup> Nixon, *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*, 2, 9; Klein, *This Changes Everything*, 80–83, 94.

gevolg van de aanraking met chemische stoffen aan als een voorbeeld van dat traag geweld. Dat aspect van de klimaatcrisis komt ook aan bod in een aantal werken van World of Matter: *Earth Poison* (zie Hoofdstuk 1) over de symptomen van arseenvergiftiging, en in *White Gold* (zie Hoofdstuk 2) vertellen boeren over de fysieke ongemakken bij het gebruik van pesticiden.

### Zucht naar zwart goud

De politiek-economische aspecten van grondstoffen triggeren die sociale ongelijkheid, die tegelijk problematisch en schrijnend onzichtbaar is. In *Black Sea Files* (2005) zoomt Ursula Biemann in op de samenloop van de exploitatie van aardolie en de ontwrichting van de regio rond de Zwarte Zee. Olie is het voornaamste voedingsmiddel van gemotoriseerd transport, maar is tegelijk voer voor veel debat. Om sabotage te voorkomen wordt de Baku-Tblissi-Ceyhan(BTC)-pijplijn ondergronds verstoppt. Die pijplijn is het centrale thema van het videowerk en moet de Kaspische Zee, waar ruwe olie wordt ontgonnen, met de wereldmarkt verbinden. Biemann kijkt evenwel verder dan het grote politieke verhaal achter die enorme constructie en brengt de sociale transformatie in Azerbeidzjan, Georgië en Turkije, de landen waardoor de leiding voornamelijk loopt, in beeld.<sup>185</sup>

“It seems so easy to draw a long red line on the map,” vertelt de voice-over (de stem van Biemann zelf). In werkelijkheid werden echter ongeveer twintig duizend boeren vrijwel gedwongen om (een deel van) hun land af te staan. Over de prijs ter compensatie kon niet worden onderhandeld. De pijplijn ontketende zo een verandering van de sociale geografie, doordat de gemeenschapszin tussen boeren onderling is toegenomen om de corruptie van het lokale bestuur collectief aan te pakken. De gevolgen blijven evenwel verstrekkend voor landen die al conflictgevoelig waren. Ook de visvangst lijdt onder de nabijheid van de nieuwe industrie.

*Black Gold* (2007) van Ed Kashi handelt over de verstrengeling van de westerse zucht naar olie en sociale wanpraktijken in het globale Zuiden.<sup>186</sup> Meer bepaald focust hij op de Nigerdelta in het zuiden van Nigeria, waar de grote reserves na hun ontdekking in 1956 meer onheil dan winst brachten. De olie, die meteen ‘Bonny Light’ werd gedoopt, kenterde de Nigeriaanse economie. Terwijl de landbouw tot de jaren 1960 het belangrijkste exportproduct voor het land was, is het nu grotendeels afhankelijk van import. Hetzelfde geldt paradoxaal genoeg voor

<sup>185</sup> Ursula Biemann, red., *Mission Reports: Artistic Practice in the Field. Video Works 1998 - 2008* (Bristol: Arnolfini, 2008), 64.

<sup>186</sup> De fotoreeks *Curse of the Black Gold* (2007) begeleidde een artikel in het februari-nummer van *National Geographic* in 2007 en werd het jaar erna gepubliceerd als boek. Voor meer informatie, zie: <http://www.curseoftheblackgoldbook.com/#mi=1&pt=0&pi=1&p=-1&a=0&at=0>.

olie: door regelmatige defecten in de eigen raffinaderijen moeten de Nigerianen de olie die in ruwe vorm het land uitstroomt, bewerkt weer invoeren.<sup>187</sup>

Kashi brengt diverse aspecten samen in een krachtige fotoreeks, waarbij hij vooral focust op de gevolgen voor het dagelijks leven. Port Harcourt, de belangrijkste stad in de regio, is verloederd. De armste buurten hebben geen elektriciteit en water, noch gezondheidszorg of degelijk onderwijs.<sup>188</sup> Werkloosheid is er een slepend probleem en de zwarte rook van het openluchtslachthuis in de buitenwijk Trans-Amadi verspreidt er bovendien een macabere geur (Afbeelding 21). En net als in Azerbeidzjan is het visbestand enorm geslonken. Daarnaast bevat de reeks indrukken van het religieuze leven en de activiteiten van de militie MEND, Movement for the Emancipation of the Niger Delta. De gesofisticeerde boorplatformen van Total staan in schril contrast met de ecologische vernietiging van het gebied – werknemers die de restanten van een olielek (door Shell) in de moerassen nabij Oloibiri opruimen, zitten van kop tot teen onder het ‘zwarte goud’ (Afbeelding 22).<sup>189</sup>

De samenvloeiing van hun natuurlijke huidskleur en het zwart van de olie is markant. Petrochemische bedrijven wassen hun handen in onschuld terwijl goedkope werkrachten hun handen besmeuren om de neveneffecten van de onstilbare westerse dorst naar aardolie weg te werken (Afbeelding 23). Dat we de rekening voor ons consumptiepatroon graag doorschuiven naar hen die er het minst voor verantwoordelijk zijn, is ook de clou van *The Bill* (2009), de kortfilm die Peter Wedel maakte om aandacht te vragen voor een rechtvaardig klimaatbeleid.<sup>190</sup> In een bar praten drie Duitsers bij over hun verre vliegtuigreizen, auto’s en energieverbruik (één van hen kiest voor een milieuvriendelijkere levensstijl, maar de anderen lachen zijn inspanningen weg). Wanneer de serveerster vervolgens hun consumpties optelt, rekent ze af op... 26 ton CO<sub>2</sub>. Zoals gewoonlijk nemen de twee mannen met donkere huidskleur die verderop zitten te keuvelen, de betaling voor zich.

<sup>187</sup> Tom O’Neill, “Curse of the Black Gold: Hope and Betrayal on the Niger Delta,” *National Geographic*, februari 2007, <http://ngm.nationalgeographic.com/2007/02/nigerian-oil/oneill-text>.

<sup>188</sup> Ibid.

<sup>189</sup> Ed Kashi, “Black Gold,” *World of Matter*, geraadpleegd 9 mei 2015, <http://www.worldofmatter.net/niger-delta-environmental#path=niger-delta-environmental>.

<sup>190</sup> Zie: <https://vimeo.com/11471180>.

# Besluit

World of Matter is een uniek artistiek project dat zich engageert voor één van de meest actuele en urgente kwesties die ons bezighouden: de opwarming van de aarde. In plaats van een pilletje tegen de koorts van de planeet voor te schrijven, houden de betrokken kunstenaars veeleer de vinger aan de pols van de mensheid. Die worstelt met zijn eigen destructiedrang zonder echt te weten wat er werkelijk op het spel staat, of verdringt die kennis. Zoals aandoeningen wel eens naar hun ontdekker worden vernoemd, kunnen we in dit geval wellicht spreken van de ‘ziekte van Crutzen’, bijgenaamd antropoceen. Deze masterproef poogde om het euvel van dit tijdsgewricht te ontleden door middel van een thematische verdieping in enkele urgente ecologische kwesties die World of Matter aansnijdt.

Door middel van een interdisciplinair onderzoek stort World of Matter zich op de dubbelzinnigheid van grondstoffen. Ja, we hebben ze nodig. Nee, ze zijn er niet voor ons mensen alleen. Ja, we moeten op zoek naar duurzame alternatieven. Want nee, grondstoffen zijn niet onbeperkt voorradig om in het levensonderhoud en comfort van pakweg negen miljard mensen te voorzien. Resources zijn niet louter ‘hulpbronnen’, maar hyperobjects die door hun omvang en verspreiding onbevattelijk en oncontroleerbaar zijn, maar als autonome objecten wel in voortdurende interactie treden met de mens. Door grondstoffen in hun complexiteit te representeren en de kijker alert te maken op de onhoudbaarheid van de huidige exploitatie ervan, benadrukt World of Matter die zienswijze.

De overgang naar een andere omgang met het leven dat ons omringt, dringt zich onder meer op in juridische kwesties. World of Matter volgt de ontwikkelingen op het gebied van rechten voor de natuur op de voet en vertaalt de noodzaak ervan in essayistische videowerken. Zoals we vandaag met weerzin terugkijken op de koloniale episodes van de geschiedenis en de nog bestaande menselijke slavernij verafschuwen, huiveren we hopelijk binnen afzienbare tijd bij het idee van de ecologische horror waarvoor de mens tot dusver verantwoordelijk is. World of Matter wijst op de waanzin van het bestaande rechtssysteem waarin alleen de mens in zijn vele hoedanigheden (als individu, bedrijf, natie ...) kan optreden als rechtspersoon, waardoor de vele bestaansvormen van de natuur (als fotosynthetische cel, woud, ecosysteem ...) meteen aan hem ondergeschikt worden.

De tegenstellingen tussen inheemse gemeenschappen en de westerse maatschappij zijn in dat opzicht frappant. De eerste slagen tot dusver goed in een symbiotische en holistische visie op de aarde, terwijl de laatste een model van eenzijdige uitbui-

ting prefereert. De afwezigheid van de natuur in het bestaande rechtssysteem kadt daarom in een veel fundamentele, mank lopende verhouding tussen de westerse ratio en de planeet. Belangrijke eigenschappen van niet-menselijke wezens, zoals hun vermogen om te denken en met elkaar te communiceren, worden vaak genegeerd. De ongelijkheid die daaruit voortspuit uit zich niet alleen in een antropocentrische moraal, maar ook in sociale botsingen. Onder de westerse consumptiedrang gaan de armere bevolkingslagen van deze wereld gebukt, voor wie de dreiging van de klimaatsverandering in veel gevallen een zeer persoonlijk verhaal wordt.

De werken van het project wekten mijn nieuwsgierigheid om hun onderwerpen verder uit te pluizen en overtuigden me des te meer om bestaande opvattingen en ideologieën niet langer als vanzelfsprekend te nemen. Zo ben ik ervan overtuigd dat de foto's, videowerken en multimedia-installaties op een weliswaar bescheiden schaal kunnen bijdragen aan de broodnodige paradigmashift naar een andere omgang met de aarde. Eén van de grootste voordelen van het kunstenaarscollectief is dat het zich op de snijlijnen van heel diverse disciplines begeeft en door middel van artistieke projecten een symbiose van onder meer kunst, filosofie, architectuur, wetenschappen, antropologie en politiek stimuleert.

Stellen dat kunst alleen de wereld kan redden, getuigt immers van een zekere ijdelheid. Wat ze wel kan, is de wereld *veranderen*, door samen met journalistieke of activistische uitingen te imponeren en te interveniëren in het bewustzijn van mensen. Ze kan de bestaande politieke en economische orde niet omverwerpen, maar er wel een ander verhaal tegenover stellen. Door middel van cultuur kan je immers uitspraken over de wereld doen, gaf Tate Modern-directeur Chris Dercon onlangs te kennen in *Touché* op Radio 1.<sup>191</sup> Hij voorspelde ook een toenemende convergentie van cultuur, wetenschappen, vrije tijd en consumptie. Beeldende kunst zal steeds minder een afgebakende ruimte zijn, maar altijd in dialoog treden met andere maatschappelijke velden – dat *World of Matter* experimenteert met een vernieuwende, interdisciplinaire artistieke taal, ligt volledig in de lijn van die observatie.

Dercon had het verder over de interne spanningen in de kunstwereld, waarbij hij verwees naar de huidige, 56ste editie van de Biënnale van Venetië, onder leiding van artistiek directeur Okwui Enwezor. De oprecht kritische kunst en de dagelijkse lezingen uit *Das Kapital* van Karl Marx in het centrale paviljoen staan in schril

<sup>191</sup> Chris Dercon, interview door Friedl' Lesage, *Touché* (Radio 1, 10 mei 2015).

contrast met de rijke investeerders die tijdens de opening hun chique jachten verankerden voor de Giardini. Met de overkoepelende titel *All the World's Futures* ademt de Biënnale evenwel de veelzijdige, wezenlijke veranderingen die ons te wachten staan en de angsten die ermee gepaard gaan. Ook het klimaat krijgt aandacht, en zo blijkt dat de kwesties die World of Matter bezighouden, duidelijk ook andere kunstenaars roeren. In het paviljoen van Tuvalu loopt de bezoeker over loopbruggen door een met water gevulde ruimte, die hem moet confronteren met de gevolgen van het stijgende zeeniveau voor kleine eilanden – of zo'n installatie het gewenste effect heeft in een waterstad als Venetië, is een andere kwestie. De video *Vertigo Sea* (2015) van John Akomfrah plaatst de grenzeloze exploitatie van levende wezens zoals walvissen tegen de achtergrond van beklievende oceaanolandschappen, die me onvermijdelijk aan Timothy Mortons hyperobjects doen denken. Een gedicht aan de buitenkant van het paviljoen van Venezuela mediteert op ironische wijze over de talige tegenstellingen tussen natives en westerlingen. In één van de video's binnen ijveren activisten met bivakmutsen voor het bestaansrecht van planten, waarbij ze de pesticiden en herbiciden van onder andere Monsanto aanklagen als massavernietigingswapens.

De rol van kunst is dus zeker niet uitgespeeld, ook al vervagen haar grenzen. Bart Verschaffel vat het belang ervan krachtig samen: “Wie kunst maakt, neemt het woord. Het belang en de betekenis van een werk of een artistiek oeuvre ligt in wat het, in deze onderafdeling van de *Conversation of Mankind*, te berde brengt of poneert. Vergeleken met de televisiestudio en zelfs de collegezaal is de kunst op dit moment, niettegenstaande de dubbelzinnigheden, misplaatste pretenties en compromissen, en niettegenstaande de houdgreep van het geld en de media, een van de zeldzame plaatsen waar tamelijk vrij gereflecteerd en geëxperimenteerd kan worden met de betekenissen waarvan deze samenleving leeft.”<sup>192</sup>

Kunst wordt zelfs sterker naarmate ze allianties aangaat met andere cultuuruitingen. Zo is de huidige reclamewereld dringend toe aan een visuele revolutie. De populaire leuze ‘verandering begint bij jezelf’ baat immers niet als de wereld waarin je leeft, eigenlijk niet toelaat om te veranderen en massaconsumptie als de norm presenteert. De dagelijkse confrontatie met aanplakborden en ‘uitzonderlijke’ aanbiedingen dwingt als het ware om nieuwe auto's, kleren of elektronica te kopen, ook al hebben we ze niet nodig. Kan kunst de heersende waarden in hun duurzaamheid bevragen?

<sup>192</sup> Bart Verschaffel, *De zaak van de kunst: over kennis, kritiek en schoonheid* (Gent: A&S/Books, 2011), 7.

De foto's van Ed Kashi die de nefaste gevolgen van olieconsumptie belichten, verschenen reeds in *National Geographic*. Stel dat ze in posterformaat op benzinepompen worden geplakt, zouden ze dan leiden tot een vermindering van het oliegebruik, net als angstwekkende foto's op sigarettendoosjes rokers moeten ontmoedigen? De grootste uitdaging voor World of Matter is wellicht de zoektocht naar nieuwe presentatievormen buiten de academische of museale sfeer, zonder dat het project activistische strategieën in strikte zin moet aanwenden. De toegankelijke website is alvast een belangrijke stap in die richting.

Volgens de IUCN (Internationale Unie voor Natuurbescherming) is de mens niet bedreigd. In de wetenschap dat het uitsterven van andere soorten toeneemt en de mens afhankelijk is van de biodiversiteit van het ecosysteem, krijgt die status een enigszins sarcastische ondertoon. Met de traagheid waarmee we nu van koers wijzigen, komt de definitieve breuk met onze huidige omgang met de aarde onvermijdelijk te laat. Kunst kan suggereren maar niet dwingen; de uiteindelijke daadkracht ligt in handen van het bestel. De opdracht van politici bestaat erin om de verplichting tot verandering wetmatig te vervroegen, vooraleer het klimaat ons voor een ultimatum stelt. Kunst en cultuur in bredere zin moeten de schijnwerpers plaatsen op het trage geweld waarover Nixon schrijft, zodat het niet onzichtbaar blijft voor de machthebbers van deze wereld. Want zolang zijzelf geen gevaar lopen, regeren ze liever volgens het devies *festina lente*.



## Literatuurlijst

- Ahmed, Nabil. "Arsenic: Bholá Cyclone." *Forensic Architecture*. Geraadpleegd 7 april 2015. <http://www.forensic-architecture.org/lexicon/radical-meteorology/>.
- . "Arsenic in the Bengal Delta." *World of Matter*. Geraadpleegd 5 april 2015. <http://www.worldofmatter.net/arsenic-bengal-delta>.
- . "Radical Meteorology." *Forensic Architecture*. Geraadpleegd 7 april 2015. <http://www.forensic-architecture.org/lexicon/radical-meteorology/>.
- . "Science on Trial." *World of Matter*. Geraadpleegd 25 april 2015. <http://www.worldofmatter.net/prologue-radical-meteorology#path=science-trial>.
- . "Water Infrastructure." *World of Matter*. Geraadpleegd 24 april 2015. <http://www.worldofmatter.net/prologue-radical-meteorology#path=water-infrastructure>.
- Arns, Inke, red. *World of Matter*. Berlijn: Sternberg Press, 2015.
- "Artists & Authors." *World of Matter*. Geraadpleegd 9 mei 2015. <http://www.worldofmatter.net/artists-authors>.
- "Ballpoint Pen." *How Products Are Made*. Geraadpleegd 5 maart 2015. <http://www.madehow.com/Volume-3/Ballpoint-Pen.html>.
- Bateson, Nora. *An Ecology of Mind*, film, 2010.
- Bethônico, Mabe, red. *Provisões: Uma Conferência Visual [World of Matter]*. Belo Horizonte: Instituto Cidades Criativas, 2013.
- Biemann, Ursula. "Forest Law." Lezing. Inventer le possible. Une vidéothèque éphémère: projection & rencontre avec les artistes Ursula Biemann et Wim Catrysse, Jeu de Paume Parijs, 30 januari 2015.

- . “Forest Law.” Lezing. *World of Matter: Extractive Ecologies and Unceded Terrains*, Concordia University Montreal, 20 februari 2015.
- . , red. *Mission Reports: Artistic Practice in the Field. Video Works 1998 - 2008*. Bristol: Arnolfini, 2008.
- . “The Video Essay in the Digital Age.” In *Stuff It: The Video Essay in the Digital Age*, red. Ursula Biemann, 8–11. Zürich: Edition Voldemeer; Wenen: Springer, 2003.
- Biemann, Ursula, en Paulo Tavares, red. *Forest Law—Selva Jurídica*. East Lansing MI: Eli and Edythe Broad Art Museum - Michigan State University, 2014.
- Biton, Eli, en Hezi Gildor. “The Seasonal Effect in One-Dimensional Daisy-world.” *Journal of Theoretical Biology* 314 (2012): 145–56. doi:10.1016/j.jtbi.2012.08.043.
- Bohm, David, en Basil J. Hiley. *The Undivided Universe: An Ontological Interpretation of Quantum Theory*. Londen: Routledge, 1993.
- Cullinan, Cormac. “Wild Law.” Lezing via Skype. Rights of Nature Conference, Nottingham Contemporary, 24 januari 2015.
- Cusack, Peter. “Chernobyl - Sounds of Contamination.” *World of Matter*. Geradpleegd 6 april 2015. <http://www.worldofmatter.net/pccsc01#path=pccsc10>.
- . “Field Recording as Sonic Journalism.” *Sounds from Dangerous Places*. Geradpleegd 6 april 2015. [http://sounds-from-dangerous-places.org/sonic\\_journalism.html](http://sounds-from-dangerous-places.org/sonic_journalism.html).
- D’Almeida, Kanya, en Naimul Haq. “Situatie in Bengalese kledingfabrieken is nauwelijks verbeterd.” *MO\**, 24 april 2015. <http://www.mo.be/nieuws/situatie-bengalese-kledingfabrieken-nauwelijks-verbeterd>.
- Dawson, Ashley. “Panel on the Rights of Mother Earth.” *Social Text*, People’s Conference on Climate Change, 8 juli 2011. <http://socialtextjournal.org/>

periscope\_article/panel\_on\_the\_rights\_of\_mother\_earth/.

———. “The Rights of Nature.” *Social Text*, Climate Justice, 5 december 2011. [http://socialtextjournal.org/periscope\\_article/the\\_rights\\_of\\_nature/](http://socialtextjournal.org/periscope_article/the_rights_of_nature/).

———. “The Science of Climate Change Panel.” *Social Text*, People’s Conference on Climate Change, 10 juli 2011. [http://socialtextjournal.org/periscope\\_article/the\\_science\\_of\\_climate\\_change\\_pan/](http://socialtextjournal.org/periscope_article/the_science_of_climate_change_pan/).

Demos, T.J. “Decolonizing Nature: Making the World Matter.” *Social Text*, Radical Materialism, 8 maart 2015. [http://socialtextjournal.org/periscope\\_article/decolonizing-nature-making-the-world-matter/](http://socialtextjournal.org/periscope_article/decolonizing-nature-making-the-world-matter/).

———. “Introduction.” Lezing. Rights of Nature Conference, Nottingham, 24 januari 2015.

Dercon, Chris, interview door Friedl’ Lesage. *Touché*. Radio 1, 10 mei 2015.

De Schutter, Olivier. “Agroecology and the Future of Food.” Lezing. Grijsen: toekomst van de landbouw, Gent, 13 oktober 2014. <http://www.deburen.eu/nl/programma/detail/grijze-cellen-de-toekomst-van-de-landbouw>.

De Vré, Kees. “Ander voedsel, ander geld.” *Trouw*, 5 april 2015. <http://www.trouw.nl/tr/nl/4504/Economie/article/detail/3944802/2015/04/05/Ander-voedsel-ander-geld.dhtml>.

De Walsche, Alma. “De oliepolitiek van Rafael Correa.” *MO\**, 14 januari 2015. <http://www.mo.be/analyse/de-oliepolitiek-van-rafael-correa>.

Dewulf, Bernard. *Verstrooiingen: over kijken en zien*. Amsterdam: Atlas Contact, 2012.

“Droogte treft 52 procent wereldbevolking tegen 2050.” *MO\**, 14 januari 2014. <http://www.mo.be/artikel/droogte-treft-52-procent-wereldbevolking-tegen-2050>.

Ewing, William A. *Landmark: The Fields of Landscape Photography*. Londen: Thames & Hudson, 2014.

- Funke, Judith. "Peter Mörtenbock & Helge Mooshammer: A World of Matter." In *World of Matter: Ausstellungsführer/Exhibition Guide*, 15. Dortmund: Hartware MedienKunstVerein, 2014.
- García-Sayán, Diego. Case of the Kichwa Indigenous People of Sarayaku v. Ecuador, (Inter-American Court of Human Rights 2012).
- Goris, Gie. "Sainath: '300.000 zelfmoorden zijn geen nieuws in India'." *MO\**, 15 november 2014. <http://www.mo.be/interview/sainath-300000-zelfmoorden-zijn-geen-nieuws-india>.
- Graber, Cynthia. "Why Bangladesh Water Contains Arsenic." *Scientific American*, 16 november 2009. <http://www.scientificamerican.com/podcast/episode/why-bangladesh-water-contains-arsen-09-11-16/>.
- Harman, Graham. *Bells and Whistles: More Speculative Realism*. e-book. Winchester UK: Zero Books, 2013.
- Hoffmeyer, Jesper. "From Thing to Relation. On Bateson's Bioanthropology." In *A Legacy for Living Systems: Gregory Bateson as Precursor to Biosemiotics*, red. Jesper Hoffmeyer. Biosemiotics 2. New York: Springer, 2008.
- Huber, Frauke, en Uwe H. Martin. "White Gold - Killing Seeds." *World of Matter*. Geraadpleegd 21 april 2015. <http://www.worldofmatter.net/farmers-funeral#path=farmers-funeral>.
- . "White Gold - Texas Blues." *World of Matter*. Geraadpleegd 26 april 2015. <http://www.worldofmatter.net/doyles-hobby#path=doyles-hobby>.
- Kashi, Ed. "Black Gold." *World of Matter*. Geraadpleegd 9 mei 2015. <http://www.worldofmatter.net/niger-delta-environmental#path=niger-delta-environmental>.
- Klein, Naomi. *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. New York: Metropolitan Books, 2007.
- . *This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate*. New York: Simon &

- Schuster, 2014.
- Koenig, Kevin. "Courting Justice: Sarayaku v. Republic of Ecuador." *Amazon Watch*, 1 juli 2011. <http://amazonwatch.org/news/2011/0701-courting-justice-sarayaku-v-republic-of-ecuador>.
- Kohn, Eduardo. "How Dogs Dream: Amazonian Natures and the Politics of Transspecies Engagement." *American Ethnologist* 34, nr. 1 (2007): 3–24.
- . "How Forests Think." Lezing. *World of Matter: Extractive Ecologies and Unceded Terrains*, Concordia University Montreal, 20 februari 2015.
- . *How Forests Think: Toward an Anthropology beyond the Human*. Berkeley CA: University of California Press, 2013.
- Lalander, Rickard. "Rights of Nature and the Indigenous Peoples in Bolivia and Ecuador: A Straitjacket for Progressive Development Politics?" *Iberoamerican Journal of Development Studies* 3, nr. 2 (2014): 148–73.
- Latour, Bruno. *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*. Vertaald door Catherine Porter. Cambridge MA: Harvard University Press, 2004.
- . *We Have Never Been Modern*. Cambridge MA: Harvard University Press, 1993.
- Lemmens, Pieter. "Dionysische wijsheid contra Socratische rationaliteit. De irrationaliteit van de rationalisering." *Filosofie*, 1994.
- Lievens, Matthias. "Klimaatrechtvaardigheid! Géén groen kapitalisme." *DeWereldMorgen*, 23 augustus 2013. <http://www.dewereldmorgen.be/artikels/2013/08/23/klimaatrechtvaardigheid-geen-groen-kapitalisme>.
- Lovelock, James. *Gaia: A New Look at Life on Earth*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- . Gaia Hypothesis. Video, 2007. <https://www.youtube.com/watch?v=GIFRg2skuDI>.

- . “Gaia: The Living Earth.” *Nature* 426, nr. 6968 (2003): 769–70. doi:10.1038/426769a.
- . *The Revenge of Gaia: Why the Earth Is Fighting Back - and How We Can Still Save Humanity*. Londen: Penguin, 2007.
- Mackenzie, Fred T. “Hydrosphere.” *Encyclopædia Britannica*. Geraadpleegd 13 maart 2015. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/279025/hydrosphere>.
- Martin, Uwe H. “White Gold.” *Uwe H. Martin / White Gold*, 16 juli 2011. <https://uwehmartin.wordpress.com>.
- Martin, Uwe H., en Ursula Biemann. “Web Launch of Worldofmatter.net.” Presentatie. World of Matter Conference, Brussel, 19 oktober 2013.
- Martin, Uwe H., en Frauke Huber. “LandRush.” Lezing. World of Matter Conference, Brussel, 18 oktober 2013.
- McCarthy, Tom. “Florida Banned State Workers from Using Term ‘Climate Change’ - Report.” *The Guardian*. 8 maart 2015. <http://www.theguardian.com/us-news/2015/mar/08/florida-banned-terms-climate-change-global-warming>.
- Mooshammer, Helge. “The Rise and Sink of a Desert Dream.” *World of Matter*. Geraadpleegd 30 mei 2015. <http://www.worldofmatter.net/geo-engineering-climates-control#path=rise-and-sink-desert-dream>.
- Mörtenböck, Peter. “Geo-Engineering: Climates of Control.” *Social Text*, Radical Materialism, 8 maart 2015. [http://socialtextjournal.org/periscope\\_article/geo-engineering-climates-of-control/](http://socialtextjournal.org/periscope_article/geo-engineering-climates-of-control/).
- Mörtenböck, Peter, en Helge Mooshammer. “Of Multi-Directional Forces: Interdependencies between Material, Social and Other Resources.” In *Provisões: Uma Conferência Visual [World of Matter]*, red. Mabe Bethônico, 99–125. Belo Horizonte: Instituto Cidades Criativas, 2013.

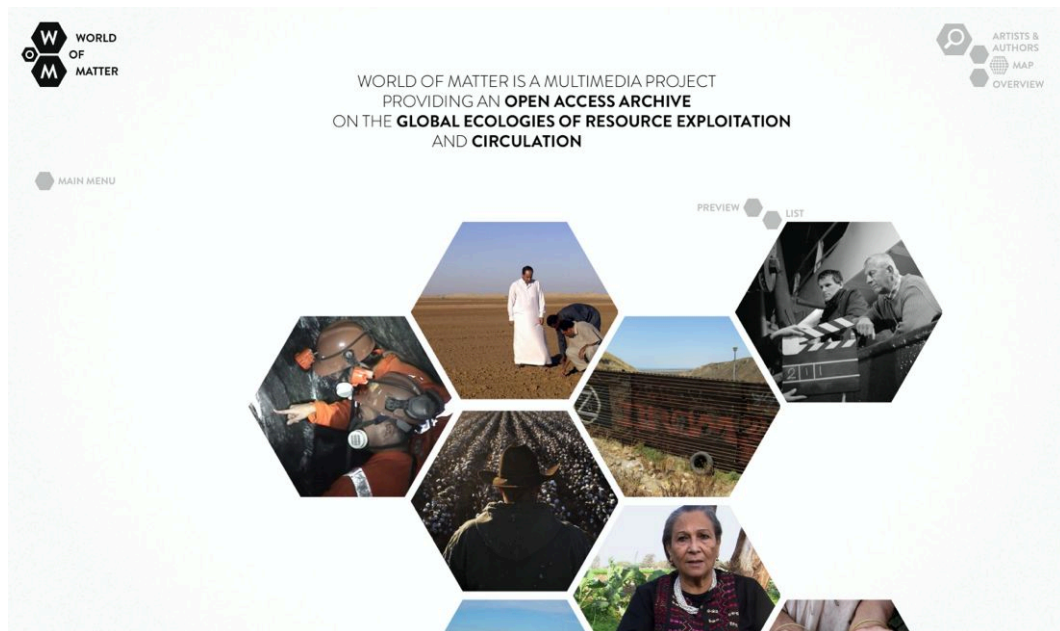
- Morton, Timothy. "An Object-Oriented Quantum Theory." *Ecology Without Nature*, 17 februari 2011. <http://ecologywithoutnature.blogspot.be/2015/03/the-sunless-sea.html>.
- . *Ecology without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics*. Cambridge MA: Harvard University Press, 2007.
- . *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*. Posthumanities 27. Minneapolis MN: University of Minnesota Press, 2013.
- . "Poisoned Ground: Art and Philosophy in the Time of Hyperobjects." *Symplokē* 21, nr. 1–2 (2013): 37–50. doi:10.1353/sym.2013.0025.
- Muecke, Stephen. "On 'Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World'. Global Warming and Other Hyperobjects." *Los Angeles Review of Books*, 20 februari 2014. <http://lareviewofbooks.org/review/hyperobjects>.
- Naik, Gautam. "Amazon Absorbs Less Carbon Dioxide as Trees Die Off, Study Says." *The Wall Street Journal*, 18 maart 2015. <http://www.wsj.com/articles/amazon-absorbs-less-carbon-dioxide-as-trees-die-off-study-says-1426701926>.
- Najam, Adil. "The Cyclone That Broke Pakistan's Back." *The Express Tribune*, 18 augustus 2010. <http://tribune.com.pk/story/40218/the-cyclone-that-broke-pakistans-back/>.
- Nazaryan, Alexander. "You're Only Human. That's the Problem." *Newsweek*, 2 januari 2014. <http://www.newsweek.com/2014/01/03/youre-only-human-thats-problem-245006.html>.
- Nietzsche, Friedrich. *De geboorte van de tragedie, of Griekse cultuur en pessimisme*. Vertaald door Hans Driessen. Amsterdam: De Arbeiderspers, 2000.
- Nixon, Rob. *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Cambridge MA: Harvard University Press, 2011.
- Noack, Rick. "3 Ways the Fukushima Nuclear Disaster Is Still Having an Impact

- Today.” *The Washington Post*, 12 maart 2015. <http://www.washingtonpost.com/blogs/worldviews/wp/2015/03/12/3-ways-the-fukushima-nuclear-disaster-is-still-having-an-impact-today/>.
- O’Neill, Tom. “Curse of the Black Gold: Hope and Betrayal on the Niger Delta.” *National Geographic*, februari 2007. <http://ngm.nationalgeographic.com/2007/02/nigerian-oil/oneill-text>.
- “Our Commitment to Sustainable Agriculture.” *Monsanto*. Geraadpleegd 21 april 2015. <http://www.monsanto.com/whoweare/pages/our-commitment-to-sustainable-agriculture.aspx>.
- “Our Mission.” *Navdanya*. Geraadpleegd 22 april 2015. <http://www.navdanya.org/about-us/mission>.
- Schiffman, Richard. “Brazil’s Deforestation Rates Are on the Rise Again.” *Newsweek*, 22 maart 2015. <http://www.newsweek.com/brazils-deforestation-rates-are-rise-again-315648>.
- Schuppli, Susan. “The Most Dangerous Film in the World.” In *Tickle Your Catastrophe! Imagining Catastrophe in Art, Architecture and Philosophy*, red. Frederik Le Roy, Nele Wynants, Dominiek Hoens, en Robrecht Vanderbeeken, 126–41. *Studies in Performing Arts & Media* 9. Gent: Academia Press, 2011.
- Scott, Emily Eliza. “Earth Seeing.” *Social Text*, Radical Materialism, 8 maart 2015. [http://socialtextjournal.org/periscope\\_article/radical-materialism-introduction/](http://socialtextjournal.org/periscope_article/radical-materialism-introduction/).
- Serres, Michel. *The Natural Contract*. Vertaald door Elizabeth MacArthur en William Paulson. Ann Arbor MI: The University of Michigan Press, 1995.
- Shiva, Vandana. *Making Peace with the Earth*. Londen: Pluto Press, 2013.
- . “Release of ‘The Law of The Seed’.” *Seedfreedom*. Geraadpleegd 22 april 2015. <http://seedfreedom.in/event/release-of-the-law-of-the-seed/>.
- Shiva, Vandana, Caroline Lockhart, en Ruchi Shroff, red. *The Law of the Seed*. Fi-



- renze: Navdanya International, 2013.
- Taleb, Nassim Nicholas. *De Zwarte Zwaan: de impact van het hoogst onwaarschijnlijke*. Vertaald door Jan Braks en Kees de Vries. Amsterdam: Nieuwezijds, 2012.
- “T.J. Demos on the Exhibition Rights of Nature and His Forthcoming Book Decolonizing Nature: Contemporary Art and the Politics of Ecology.” *Worm*, 1 maart 2015. <http://wormaesthetics.tumblr.com/post/112403545977/tj-demos-on-the-exhibition-rights-of-nature-and>.
- Umolu, Yesomi, red. *The Land Grant: Forest Law. A Project by Ursula Biemann and Paulo Tavares*. East Lansing MI: Eli and Edythe Broad Art Museum - Michigan State University, 2014.
- Umolu, Yesomi, en Susy Bielak. “On Nonparticipation: Chris Conry, Nabil Ahmed, Keli Garrett.” *Walker Art Center*, 30 mei 2013. <http://blogs.walkerart.org/visualarts/2013/05/30/on-nonparticipation-chris-conry-nabil-ahmed-keli-garrett/>.
- Verschaffel, Bart. *De zaak van de kunst: over kennis, kritiek en schoonheid*. Gent: A&S/Books, 2011.
- “Waar is de olie van de Deepwater Horizon naartoe?” *De Morgen*, 28 oktober 2014. <http://www.demorgen.be/wetenschap/waar-is-de-olie-van-de-deepwater-horizon-naartoe-a2104044/>.
- Watts, Jonathan. “Ecuador Indigenous Leader Found Dead Days Before Planned Lima Protest.” *The Guardian*, 6 december 2014. <http://www.theguardian.com/world/2014/dec/06/ecuador-indigenous-leader-found-dead-lima-climate-talks>.
- “Wetenschappers vinden miljoenen liters ‘verdwenen’ BP-olie.” *MO\**, 5 februari 2015. <http://www.mo.be/nieuws/wetenschappers-vinden-miljoenen-liters-verdwenen-bp-olie>.
- Žižek, Slavoj. *Living in the End Times*. Londen: Verso, 2010.

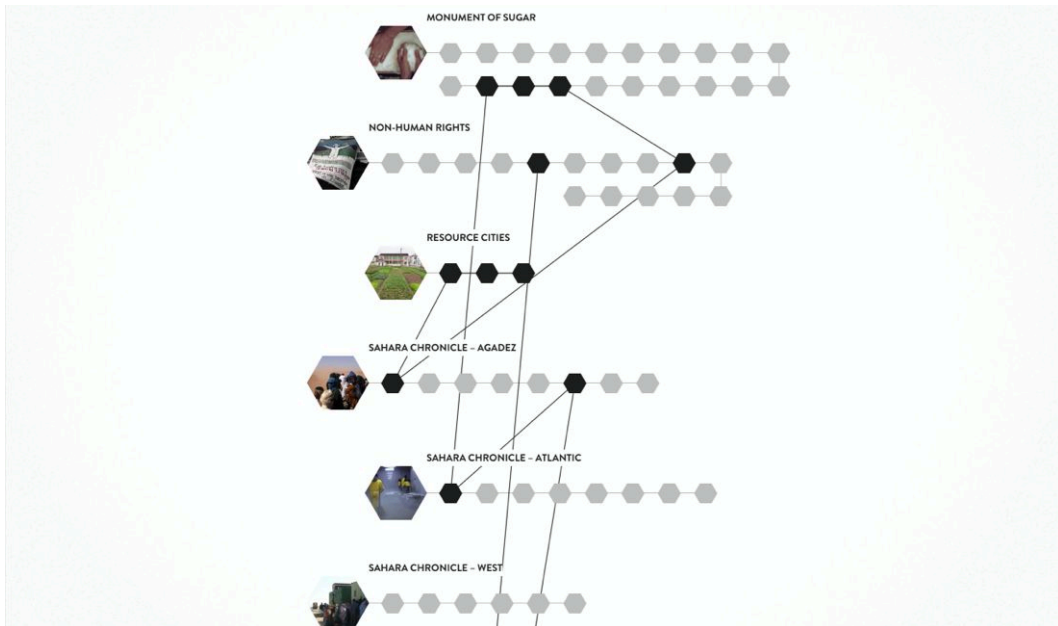
# Afbeeldingen



**Afbeelding 1** Schermafbeelding van [www.worldofmatter.net](http://www.worldofmatter.net) 1 – Homepage.

**Afbeelding 2** Schermafbeelding van [www.worldofmatter.net](http://www.worldofmatter.net) 2 – Map die de geografische spreiding van de werken illustreert.





**Afbeelding 3** Schermafbeelding van [www.worldofmatter.net](http://www.worldofmatter.net) 3 – De website registreert de associatieve route van de bezoeker.

**Afbeelding 4** Schermafbeelding van [www.worldofmatter.net](http://www.worldofmatter.net) 4 – World of Matter suggereert bovenaan links naar andere clusters, waar mogelijk.

The screenshot shows the website's interface for the 'EGYPTIAN CHEMISTRY: AGRO-SCIENCES' cluster. At the top, there is a navigation bar with the 'WORLD OF MATTER' logo on the left and 'ARTISTS & AUTHORS', 'MAP', and 'OVERVIEW' on the right. Below the navigation bar, the main content area features a video player. The video is titled 'TOSKA AGRO-SCIENCE' and has a duration of 02:47. The video shows a desert landscape with several large white water tanks and a person in the distance. The text overlay on the video reads: 'Egyptians have built large-scale engineering projects'. Below the video player, the title 'TOSKA AGRO-SCIENCE' is displayed, followed by the description: 'Sterile lands in parallel valleys are turned into field labs for testing new ways of being human.' Navigation buttons for 'PREV MEDIA' and 'NEXT MEDIA' are located on either side of the video player. A 'MAIN MENU' button is visible in the top left corner of the content area. A progress indicator at the top shows a sequence of numbered hexagons (1-6), with the current cluster (3) highlighted.



**Afbeelding 5** Installatiezicht van *A World of Matter* (2014) van Peter Mörtenbock en Helge Mooshammer in Dortmund (1.03-22.06.2014). (Bron: <http://weltgebraus.com/world-of-matter-on-the-global-ecologies-of-raw-material/>)

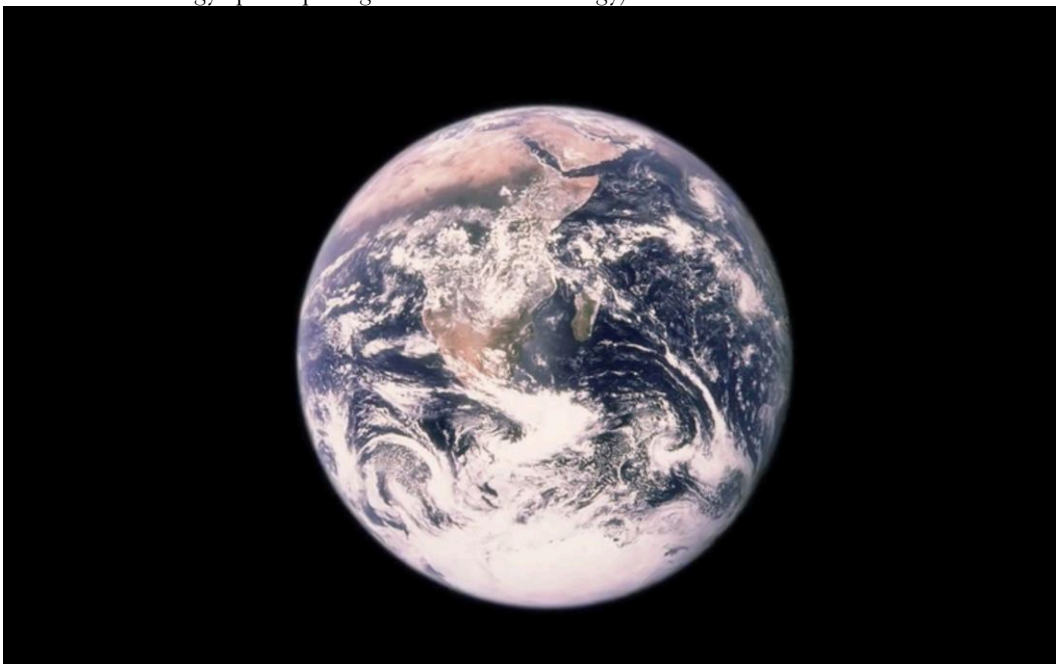
**Afbeelding 6** Foto uit de serie *The Rise and Sink of a Desert Dream*, onderdeel van *A World of Matter: Demiurgic Worlds* (2014) van Peter Mörtenbock en Helge Mooshammer – De eens bruisende badplaats Salton City is vandaag een spookstad. (Bron: <http://www.worldofmatter.net/rise-and-sink-desert-dream#path=rise-and-sink-desert-dream>)





**Afbeelding 7** Foto uit de serie *Epilogue: Sutradhar's Village*, onderdeel van *Earth Poison* (lopend project) van Nabil Ahmed – Een vrouw toont haar door arseen aangetaste handen. (Bron: <http://www.worldofmatter.net/prologue-radical-meteorology#path=epilogue-sutradhars-village>)

**Afbeelding 8** Videostill uit *Earth Poison* (lopend project) van Nabil Ahmed – *Blue Marble*, de foto die uit de Apollo 17 werd genomen in 1971. (Bron: <http://www.worldofmatter.net/prologue-radical-meteorology#path=prologue-radical-meteorology>)





**Afbeelding 9** Installatiezicht van *Forest Law* (2014) van Ursula Biemann en Paulo Tavares in het Eli and Edythe Broad Art Museum van de Michigan State University (28.08.14-11.01.2015). (Bron: [http:// broadmuseum.msu.edu/exhibitions/land-grant-forest-law-project-ursula-biemann-and-paulo-tavares](http://broadmuseum.msu.edu/exhibitions/land-grant-forest-law-project-ursula-biemann-and-paulo-tavares))



**Afbeelding 10** Videostill uit *Forest Law* (2014) van Ursula Biemann en Paulo Tavares – José Gualinga, Sarayaku leider en activist. (Bron: <http://geobodies.org/art-and-videos/forest-law>)

**Afbeelding 11** Videostill uit *Forest Law* (2014) van Ursula Biemann en Paulo Tavares – Domingo Ankwash, Shuar leider en activist. (Bron: <http://geobodies.org/art-and-videos/forest-law>)





**Afbeelding 12** President Rafael Correa toont de vervuiling die Chevron achterliet in de regio. (Bron: <http://especiales.eluniverso.com/resumen2013/09/correa-impulsa-la-campana-la-mano-sucia-de-chevron/>)





**Afbeelding 13** Videostill uit *White Gold: Killing Seeds* (2007-2014) van Frauke Huber en Uwe H. Martin – Crematie van katoenboer Dadagi Jagobagi Daronakar nabij Yavatmal, de dag nadat hij zelfmoord had gepleegd door de consumptie van pesticiden. (Bron: <http://www.worldofmatter.net/farmers-funeral#path=farmers-funeral>)

**Afbeelding 14** Installatiezicht van *White Gold* (2007-2014) van Frauke Huber en Uwe H. Martin in Dortmund (1.03-22.06.2014). (Eigen foto)





**Afbeelding 15** Videostill uit *White Gold: Killing Seeds* (2007-2014) van Frauke Huber en Uwe H. Martin – Vandana Shiva argumenteert haar bezwaren tegen de monopolisering van katoen door Monsanto. (Bron: <http://www.worldofmatter.net/farmers-funeral#path=vandana-shiva-economic-genocide>)

**Afbeelding 16** Videostill uit *White Gold: Organic Dreams* (2007-2014) van Frauke Huber en Uwe H. Martin – Meda Ko Francois over zijn ervaringen met Bt-katoen. (Bron: <http://www.worldofmatter.net/organic-village#path=large-farmer>)





**Afbeelding 17** Videostill uit *White Gold: Organic Dreams* (2007-2014) van Frauke Huber en Uwe H. Martin – Getuigenissen van boeren uit het dorp Naniagara over de voordelen van organische katoenteelt. (Bron: <http://www.worldofmatter.net/organic-village#path=organic-village>)

**Afbeelding 18** Videostill uit *Forest Law* (2014) van Ursula Biemann en Paulo Tavares – Julio Tiwiram, Shuar sjamaan, spreidt medicinale planten uit op een tafel. (Bron: <http://broadmuseum.msu.edu/exhibitions/land-grant-forest-law-project-ursula-biemann-and-paulo-tavares>)





Look at the dense forest, the clean air.

**Afbeelding 19** Videostill uit *LandRush* (2011-2014) van Frauke Huber en Uwe H. Martin – Activist Pekwa vertelt over de aantasting van het leefgebied van de Kayapó-indianen in Brazilië na de aanleg van de BR-163. (Bron: <http://www.worldofmatter.net/indigenous-lands#path=indigenous-lands>)

**Afbeelding 20** Videostill uit *LandRush* (2011-2014) van Frauke Huber en Uwe H. Martin – Pekwa: “One day man will fight against his own kind. He will not fight for oil, he will not search for gold anymore. They will kill each other, will lie and betray because of this: the sweet water.” (Bron: <http://www.worldofmatter.net/indigenous-lands#path=indigenous-lands>)



One day man will fight against his own kind.



**Afbeelding 21** Foto uit de serie *Black Gold* (2007) van Ed Kashi – De zwarte, stinkende rook van het openluchtslachthuis in Trans-Amadi verspreidt zich over de sloppenwijken. (Bron: <http://www.worldofmatter.net/niger-delta-environmental#path=trans-amadi-slaughterhouse>)

**Afbeelding 22** Foto uit de serie *Black Gold* (2007) van Ed Kashi – De met olie besmeurde lichamen van arbeiders die de olie vervuiling in de moerassen bij Oloibiri opkuisen. (Bron: <http://www.worldofmatter.net/niger-delta-environmental#path=niger-delta-environmental>)





**Afbeelding 23** Foto uit de serie *Black Gold* (2007) van Ed Kashi – De met olie besmeurde hand van een arbeider die de olie vervuiling in de moerassen bij Oloibiri opkuist. (Bron: <http://www.worldofmatter.net/niger-delta-environmental#path=niger-delta-environmental>)

# Samenvatting

Deze masterproef is een verkenning van de mogelijkheden van de artistieke taal om uitdrukking te geven aan de noodzaak van ecologische transitie. Aan de hand van de werken binnen het internationale project World of Matter (2010-) worden drie centrale thema's uitgediept. Dit kunstenaarscollectief concentreert zich op de veelzijdige problematiek rond grondstoffen, waarbij onder meer artistieke, filosofische en wetenschappelijke inzichten elkaar aanvullen. De thesis is volgens dezelfde wisselwerking opgebouwd en bevraagt op die manier de bijdrage van kunst aan een minder antropocentrische houding tegenover de planeet.

Zowel grondstoffen zelf als de processen die ermee zijn verbonden, overstijgen grotendeels ons voorstellingsvermogen. De essayistische werken binnen World of Matter pogen om er toch over te communiceren en resources bovendien vanuit een ander dan menselijk, economisch perspectief te beschouwen. Zo is ook de huidige juridische omgang met grondstoffen, en bij uitbreiding met al het leven dat ons omringt, aan een grondige herziening toe. World of Matter is zich bewust van de kinderziekten van de rechten van de natuur en stelt zich open als een discussieruimte waarin verschillende stemmen worden gehoord. Een revolutie op rechterlijk vlak heeft evenwel weinig kracht als die niet gepaard gaat met een verandering in de menselijke ethiek. Dezelfde dominerende houding tegenover de natuur vertaalt zich ook in sociale ongelijkheid, zoals meerdere werken van het collectief duidelijk maken. Resultaten op het gebied van duurzaamheid worden daarom pas geboekt als rechtvaardigheid zich op velerlei gebieden doorzet.

De tendens van vervagende artistieke, sociale, economische en politieke grenzen komt tot uiting in de interdisciplinaire aanpak van het project. Het stimuleert de dialoog tussen verschillende maatschappelijke velden en maakt zo de weg vrij voor een nieuwe vorm van debat. De betrokken kunstenaars zetten aan om buiten bestaande overtuigingen en structuren te denken. Het collectief heeft al een interactieve website, organiseert conferenties en tentoonstelling en heeft inmiddels twee publicaties. Een verdere verbreding van die invloedssfeer van de werken vormt momenteel wellicht de belangrijkste uitdaging voor World of Matter.